cogito

R.G. COLLINGWOOD

bir özyaşamöyküsü

Çev ren: Ayşe Nihal Akbulut

YAPI KREDİ YAYINLARI

BİR ÖZYAŞAMÖYKÜSÜ

R(obin) G(eorge) Collingwood; 22 Şubat 1889'da Lancashire, İngiltere'de doğdu, 9 Ocak 1943'te aynı yerde öldü. 20. yüzyılın, felsefe ve tarihi biraraya getirmeye yönelik çalışmalara öncülük etmiş en önemli tarihçi ve düşünürlerindendir.
Rugby School'da beş yıl okuduktan sonra 1908 yılında Oxford Üniversitesi'ne kabul edildi. 1912 yılında Oxford'da felsefe dersleri vermeye başladı; 1935'den 1941 yılına kadar Oxford'da fizikötesi felsefe profesörlüğü yaptı. Britanya'nın Roma Dönemine ilişkin kazıbilim çalışmalarıyla konunun uzmanları arasında yer aldı.
Oxford'daki öğrencilik yıllarından başlayarak sanat ve tarihe olan ilgisi sonucunda Oxford'da öğretilen klasik felsefe onu doyurmamıştı. Onun bakış açısıyla felsefe bir bilim gibi evrensel kavramlarla ilgilenmeliydi. Felsefenin ana konusunun doğadan çok tarihle benzeştiğini, dolayısıyla felsefenin kullanacağı yöntemin bu doğrultuda yeniden belirlenmesi gerekliliğini ortaya koyarak, düşünsel sorunların tarihsel yaklaşım yöntemi ile nasıl çözümlenebileceğini gösterdi. Collingwood, felsefe ve tarih arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçladığı *Bir Özyaşamöyküsü*'nde (*An Autobiography*), bu iki bilim dalının birbirlerinden ayrı düşünülmemesi gerektiğini savundu.
Platon, Vico ve Wilson'dan çok etkilenmiş olan Collingwood'un bütün eserleri, bir tür ülküsel bakış oluşturmaya yönelik, felsefe ile tarihi birbirleriyle tanımlayan çalışmalardır.
Başlıca Yapıtları: *Religion and Philosophy* (1919; "Din ve Düşünbilim"), *Speculum Mentis* (1924; "Zihinsel Ayna"), *The Archeology of Roman Britain* (1930; "Roma Devri Britanya'sının Kazıbilimi"), *Essay on Philosophical Method* (1933; "Düşünsel Yöntem Üzerine Deneme"), *An Autobiography* (1936; *Bir Özyaşamöyküsü*: 1996, YKY), *The Idea of Nature* (1936/1940; "Doğa Düşüncesi"), *An Essay on Metaphysics* (1940; "Fizikötesi Üzerine Bir Deneme"), *The Idea of History* (1946; *Tarih Tasarımı*: 1990, Ara Yayıncılık).

Ayşe Nihal Akbulut; 1954'te Ankara'da doğdu. Lise öğrenimini Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nde yaptı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünü 1976'da, İspanyol Dili ve Edebiyatı bölümünü 1992 yılında bitirdi. Aynı yerde "çeviribilim" konusunda doktora yaptı. Halen İstanbul Üniversitesi bünyesinde Amerikan Kültürü ve Edebiyatı, İngiliz dili eğitimi ve Almanca Mütercim Tercümanlık bölümlerinde "çeviribilim" dersleri veriyor.
Başlıca Çevirileri: Jonathan Culler/*Saussure*, Afa Çağdaş Ustalar Dizisi 1985; Vladimir Nabokov/*Edebiyat Dersleri*, Ada Yayınları 1988, (Fatih Özgüven ile ortak çeviri); Richard Braurtigan/*Karpuz Şekerinde*, Yapı Kredi Yayınları 1994; Pearl S. Buck/*Büyük Dalga* İstanbul, Yapı Kredi Yayınları 1992.

R. G. COLLINGWOOD

Bir Özyaşamöyküsü

ÇEVİREN:
AYŞE NİHAL AKBULUT

YKY

Cogito - 41
ISBN 975-363-415-3

Bir Özyaşamöyküsü / R.G. Collingwood
Özgün adı: An Autobiography
Çeviren: Ayşe Nihal Akbulut

1. baskı: 1500 adet, İstanbul, Nisan 1996

Yayına Hazırlayan: Özlem Solok
Kapak Tasarım: Pınar Kazma
Ofset Hazırlık: Arzu Çakan
Düzelti: Özlem Solok
Yayın Koordinatörü: Aslıhan Dinç
Baskı: Şefik Matbaası

© Yapı Kredi Yayınları Ltd. Şti., 1996
© Clarendon Press, 1939
Türkçe çevirinin tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Yayınları Ltd. Şti.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi, No: 285 Beyoğlu 800050 İstanbul
Telefon: (0 212) 293 08 24 Faks: (0 212) 293 07 23

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

I. Ağaç Yaşken Eğilir 9
II. Baharda Kırağı 13
III. Kıyıda Köşede Kalmış Düşünürler 19
IV. Fidanın Eğilimi 24
V. Soru ile Yanıt 29
VI. Gerçekçiliğin Çözülüp Dağılması 39
VII. Düşünbilim Tarihi 45
VIII. Tarih Düşünü Gereksinmesi 61
IX. Geleceğin Temelleri 69
X. Us Gücünün Kendilik-Bilgisi Olarak Tarih 81
XI. Romalılar Devrinde Britanya 89
XII. Kuram ile Uygulama 106

Önsöz

Düşünmeyi iş edinmiş birinin özyaşamöyküsü, onun düşüncesinin öyküsü olmalıdır. Bu kitabı, benim düşüncemin öyküsünden anlatmaya değer bulduklarımı aktarmak için yazdım.

Bir özyaşamöyküsü ancak *un livre de bonne foi* ise varolma hakkına sahiptir. Bu yüzden, beğendiğim ve sevdiğim kişileri dürüstçe, kimileyin de onaylamadığım yanlarıyla yazdım. İçlerinden, yazdıklarımdan hoşnut kalmayan biri çıkarsa, kitap yazarken *honoris causa* olmadıkça kişilerin adını anmamayı ilke edindiğimi bilmesini isterim. Kitapta kişisel olarak tanıdığım birinin adının geçmesi, dostluğu ya da öğrettikleri ya da örnek oluşturduğu ya da bunların hepsi için benim ona teşekkür etme biçimimdir.

R. G. C.

Coniston, 2 Ekim 1938

I
Ağaç Yaşken Eğilir

On üç yaşıma değin evde babam eğitti beni. Dersler her sabah yalnızca iki üç saatimizi alıyordu; bunun dışında, beni kendi halime bırakıyordu babam; kimileyin benim giriştiğim işlerde bana destek olur kimi de kendi başıma işin içinden çıkınam için bırakırdı beni.

Onun sayesinde dört yaşımda Latinceye, altı yaşımda da Yunancaya başladım; ama yine bu sıralarda doğa bilimleri konusunda, özellikle yerbilim, gökbilim ve fizikten elime geçen her şeyi okumaya ve taşları ayırdetmek, yıldızları öğrenmek, evde, şurada burada pompa, kilit ve benzeri alet ve makinaların nasıl işlediğini anlamak için uğraşmaya kendi kendime heves ettim. Bana eskiçağ ve çağımız tarihi dersleri veren, olup bitenleri, bir tasta kaynattığımız gazetelerle yaptığımız kabartma haritalarda göstererek anlatan babam oldu. Ama bugün artık kendi konum olarak benimsediğim, düşünce tarihi üstüne ilk dersim, bir bulgu idi: Birkaç mil ötedeki bir arkadaşımın evinde, cildi ve başlık sayfası eksik ve içi havabilgisi, yerbilim ile gezegenlerin devinimlerine ilişkin olmadık öğretilerle dolu yırtık pırtık bir on yedinci yüzyıl kitabına rastlayışım. Bugün, içindeki su ve hava hortumlarına değgin bilgilerden anımsadıklarıma bakılırsa bu kitap Descartes'm *Principia*'sından bir derleme olabilir. Kitabı bulduğumda dokuz yaşlarımdaydım ve daha o yaşlarda bu konudaki çağcıl bilgim bu kitabın ayrımını görmeme yetiyordu. Çağcıl kitapların benden sakladıkları bir gize ortak ediyordu beni bu kitap. Doğa bilimlerinin de bir geçmişi ya da tarihi vardı. Herhangi bir devirde ve rastgele bir konuda ortaya attıkları öğretiler, yüzyıllarca süren yanılgılardan sonra birdenbire gerçeğe eren birinin buluşuyla değil de daha önce ortaya atılan birtakım öğretilerin yavaş yavaş değişim geçirmesiyle oluş-

muştu. Düşünme süreci bir kesintiye uğrayacak olmazsa, günü gelecek bunlar da, yine bir o kadar değişim geçireceklerdi. O çocukluk çağında bütün bu anlattıklarımın ayırdına vardığını öne sürmüyorum ama en azından bu eski kitabı okurken bilimin, tek tek ele geçirilen, öğrenilen bir doğrular yığını olmaktan çok gelişimi sırasında hemen hiç kesintiye uğramayan bir değişim gösteren, canlı bir varlık niteliğinin ayırdına vardığım bir gerçek.

Aynı yıllarda, annemle babamın çalışmalarını ve eve girip çıkan meslekten ressamları hiç durmadan izliyor ve hep, onların yaptığını yapmaya çalışıyordum. Böylece bir resmi, sanat uzmanlarının hayran bakışlarına sunulan bitmiş bir ürün olarak değil de, resim sanatında belirli bir sorunu elden geldiğince çözme girişiminin evde, el altında tuttuğumuz, gözle görülebilir bir kanıtı olarak görmek gerektiğini öğrendim. Birtakım eleştirmen ya da güzelduyucuların yaşamlarının sonuna değin öğrenemedikleri bir şeyi, bir sanat yapıtının hiçbir zaman bitmediğini, böylece, deyim yeniden değerlendirildiğinde, 'sanat yapıtı' diye bir şeyin olmadığını öğrenmiş oldum. Resim olsun yazı olsun yapıt üstündeki çalışma sona erdiğinde nedeni yapıtın bitmesi değil, teslim gününün gelip çatması ya da 'canıma yetti bu çalışma' ya da 'ekleyeceğim tek bir şey bile kalmadı' dememizdir. Ben kendimde resimden çok yazına yatkınlık buldum, çok erken yaşlardan başlayarak hiç durmadan yazdım, koşuktan tutun düzyazıya değin, lirik, destansı şiirler, serüven ve romans türü öyküler yazdım; düşsel ülkeleri betimledim, bilimselliğe öykünene bilimsel konularda ve kazıbilim üstüne inceleme yazıları yazdım. Bu tür konularda üretken olma alışkanlığı, aile arasında öteden beri çıkarılan ve dostlarımızla akrabalarımıza iletttiğimiz el yazması aylık bir gazetenin gelenekleşmesiyle yüreklendirilir, desteklenir, giderek zorlanır olmuştur. Annem iyi bir piyanistti, her sabah kahvaltıdan önce kimileyin de akşamları bir saat karanlıkta basamaklara ilişmiş kaçamak bir çocuk izleyici topluluğuna çalardı. Bu yolla Beethoven'in tüm sonatları ile Chopin'in bir bölümünü tanıma fırsatı buldum; bunlar benim değilse de annemin en sevgili bestecileriydi çünkü. Bana gelince, piyanoda ömür boyu ustalaşamamışımdır.

Babamın çok kitabı vardı, hepsini de dilediğimce okumama izin veriyordu. Bir sürü değişik konuda kitabın yanısıra, Oxford'da kullandığı klasik bilim, İlkçağ tarihi ve felsefe kitaplarını saklamıştı. Genellikle bunlara ilişmezdim; ancak, sekiz yaşımda bir gün içimdeki merak beni dürttü ve sırtında "Kant's Theory of

Ethics" ('Kant'ın Töre Kuramı') yazılı küçük ve kara bir kitabı raftan indirdim. *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*'in Abbott çevirisiydi. Küçücük bedenim kitaplıkla masa arasına çakılmış, kitabı okumaya başladığımda, bir dizi alışılmadık duyguyla sarsıldım. İlkin, yoğun bir heyecan duydum. Bana son derece ivedi konularda, son derece önemli şeyler anlatılıyor gibi geldi: ne pahasına olursa olsun anlamam gereken şeyler. Derken, bir öfke dalgasıyla, baktım bunları anlayamıyorum. Açıkça söylemek utanç vericiydi belki ama işte, bildiğimiz İngilizce sözcükler ve düzgün tümcelerle yazılmış bir kitabın anlamını çözmekte çaresiz kalıyordum. Sonra da, üçüncü, en sonuncu ve en alışılmadık duygu sardı içimi. Bu kitabın içeriğinin, anlayamadığım halde, nasıl bilmem, beni ilgilendirdiğini duyumsadım: bir bütün olarak beni, ya da yalnızca gelecekteki beni ilgilendiren bir sorundu bu. Bu hep bildiğimiz o sıradan, 'büyüyünce itfaiyeci olacağım' benzeri çocukluk niyetlerine benzemiyordu, çünkü bir heves olmakla kalmıyordu. Sözcüğün düz anlamıyla, büyüyünce Kant'ın törebilimini iyice öğrenmek 'istediğimi' söylemek istemiyorum. Gelgelelim, sanki bir tül perde aralanmış ve yazgım açığa çıkmıştı.

Sonra da 'düşünmeliyim'den başka bir biçimde tanımlayamadığım bir görev yüklenmişim gibi bir duygu perde perde sardı beni. Neyi düşünmem gerektiğini bilmiyordum, ama bu buyruğa uyduğumda toplum içinde sessizleşip dalgınlaştım ya da kesintisiz düşünebilmek için tek başıma kalmaya özen gösterir oldum. Ne düşündüğümü tam olarak bilemiyordum, hâlâ da bilemem. Kendime sorduğum belli sorular yoktu; us gücümü yönelttiğim özel nesneler yoktu; sanki bir siste boğuluyormuşum gibi, belli bir biçimi ya da amacı olmayan ussal bir huzursuzluk içindeydim.

Artık, bir sorun çözerken ilk basamaklarda başıma hep aynı şeylerin geldiğini biliyorum. Hayli yol alıp da sorun çözülmeye yüz tutana değin, sorunun ne olduğunu pek bilemem; tek bildiğim, bu belli belirsiz ussal huzursuzluk, bu adlandıramadığım kaygıdır. O devirde, yaşam boyu sürdüreceğim işime değgin sorunların en derinlerdeki o ilk dölütsü biçimini almakta olduğunu artık biliyordum. Ama beni gözlemleyen biri, tıpkı büyüklerimin yaptığı gibi, çocukluğumun başlangıcında çok dikkati çeken o cin gibi tetikliğimi yitirdiğimi, kendimi amaçsızlığa vurduğumu düşünmüş olmalı. Kendime neler olup bittiğini ben de bilmediğimden ve açıklayamadığımdan, onların bu kanısına karşı tek savunmam, bu tür dalıp gitme tutaraklarını, benim kendime olan güve-

nimi engellemeyecek denli sudan birtakım bedensel etkinliklerle örtbas etmekti. Birçok alanda el becerisi olan, yürüyüşlere çıkan, bisiklete binen, kürek çeken ve yelken uzmanı olan bir çocuktum. Tutaraklarım tutunca, pek de ilginç olmayan bir şeylerle uğraşırdım, örneğin, kâğıttan adamlar keser, korulukta ya da tepelerde amaçsızca gezinir ya da gün boyu ölümcül bir durgunluk içinde tekneyle dolaşır dururdum. Kağıt bebeklerle oynayan gülünecek biri durumuna düşmek bana acı veriyordu belki ama buna karşılık, davranışımın nedenini açıklamamı isteyecek olsalar bu da olanaksızdı.

Babam beni okula gönderme kararını, bu gitgide artan boş gezenin boş kalfası durumum dolayısıyla mı aldı, bilemiyorum. Her neyse, okul giderlerini karşılayamayacak denli yoksuldu ve okul harçlarının (sonradan Oxford harçlarının da) ödenmesini varlıklı bir dostunun eliaçıklığına borçluyum. Böylece, on üçümde, bir burs için yarışabilme amacıyla bir hazırlık okuluna yazıldım ve bu ülkedeki orta sınıf çocukların, geçimlerini sağlamak için döndürmek zorunda oldukları çarkla tanıştım. Yine bu ülkede işçi sınıfından çocukların bu yaşta çalışma dünyasına girmeleri yasayla engellenmişti. Babamın dostu benim için yılda yüz yerine iki yüz sterlin de ödemeye hazırdı belki ama ben burs kazanmayı bir onur sorunu yapmıştım; hiç değilse bana harcanan onca parayı hakettiğimi kanıtlamalıydım. Bu bir yana, İngiliz eğitiminin en kötü yanı olan uzmanlaşma sorunundan yakamı zaten kurtaramazdım. On yedinci yüzyıldan kalma aptalca bir çekişme bugün bile sınıflarımızı tutar, öğretmenleri de öğrencileri de eğitimin 'klasik' mi 'modern' mi olacağına değgin delice düşüncelerle zehirler. Ben hem Yunanca ya da Latince uzmanlığına, hem çağcıl tarih ve diller konusuna (Fransızca ve Almancayı en az İngilizce denli iyi konuşup yazabiliyordum), hem de doğa bilimlerine uygundum. Her üç konuda da eş bir eğitim görmekten başka hiçbir şey us gücüme daha uygun bir besin sağlayamazdı. Ne var ki, babamdan aldığım eğitim bana yaşıtlarımdan çok daha iyi bir Yunanca ve Latince bilgisi sağlamıştı ve belli bir konuda uzmanlaşmak zorunda olduğumdan ben de 'klasik'leri seçtim.

II
Baharda Kırağı

Bu niteliklerle, bir yıl sonra, Rugby'ye gittim. O zamanlar bu okulun, (sonradan keşfettiğim gibi) birinci sınıf bir öğretmen olan ve ele aldığı her şeye bir katkıda bulunan Robert Whitelaw'ın ökeliğine borçlu olduğu, çok iyi bir sam vardı. Rugby'deki beş yılımın birini onun sınıfında geçirdiğimden, bu okuldaki yıllarımın toptan boşa geçtiğini söylemem doğru olmaz. Okulun başka iyi yanları da yok sayılmazdı. Üç yılımı Altıncı Sınıfta geçirdim; bunun iki yılında küme başkanlığı yaptım. Böylece ilk kez yönetime katılmanın tadını aldım ve bu işin nasıl döndürüleceğini iyice öğrendim. Öğrencilerinin de kendisi kadar bilgili olduğuna içten inancıyla onları inanılmaz becerilere iten Whitelaw'dan başka, kendisinden çağımız tarihi üstüne çok şey öğrendiğim C. P. Hastings'le de çalıştım. Dersleri benim izlencemde olmayan öteki öğretmenler arasından birkaçıyla çok iyi dostluklar kurdum; yaşıtlarımla olan ilişkilerimse hep çok olumlu olmuştur.

Bunlar okulun bana sağladığı yararlar; birtakım başka yararlara gelince, bunları da okula karşın elde ettim. Bach'ı keşfettim, keman çalmayı öğrendim, armoni, kontrpuan ve orkestrasyon okudum, bir alay berbat yapıt besteledim. Kendi kendime Dante okumayı öğrendim. Daha önce bilmediğim birkaç dilde birçok ozanla tanışıklık kurdum. Bu tür izlence ve yetke dışı okumalar (yazları Avon nehri üstüne eğilmiş bir söğüt ağacına tüneyerek sürdürdüğüm bu okuma edimleri), Rugby'den aklımda kalan en mutlu anlar ama belleğimde en çok yer edenler değil.

Okulu betimleyecek olursak görünümün bir yanı da gündelik yaşamımızın, domuz ahırından farksız koşullarıyla burun deliklerimizi tutan leş gibi kokusuydu. Bir de üstelik, yorgun argın, dal-

gın ya da işini pek bilmeyen öğretmenlerin size durmadan bir şeyler (bunların son derece ilgi çekici olduğu varsayılıyordu) öğretmeye kalkışmasının verdiği o bıkkınlık vardı. Sonra bir de, koca günü bölük pörçük birtakım işlerle dolduracak ve oturup ağız tadıyla bir işin ucundan tutabilmemizi engelleyecek, özellikle de beni, kendi mesleğim diye çoktan belirlediğim 'düşünme' eyleminden uzak tutacak biçimde düzenlenen bir izlenceye uyarak yaşama işkencesi.

Okulun temelini oluşturmak üzere örgütlenmiş bir takım oyunlar da yaşamdaki boşlukları doldurup beni doyurmaktan çok uzaktı çünkü futbol oynarken daha ilk yıl dizim, o devirde yarmanlığın onulamaz gözüyle baktığı bir biçimde incindi. Bu, okul yaşamımda bir dönüm noktası olmuştur. Özel okul atletizm çalışmalarının dayandığı çürütülemez kurama göre bu etkinlikler ergenlik çağındaki gençleri cinsellik güdülerinden uzaklaştırır. Ama bu etkinlikler bu işe yaramaz aslında; öğrencinin sınıfta kullanmasına izin verilmeyen birikmiş gücünü boşaltabileceği bir açık kapı oluştururlar. Whitelaw gibi bir iki ayrıksı örnek dışında, benim tanıdığım özel okul öğretmenlerinin topu birden *Dunciad*'da sözü geçen öğretmeni andırıyorlardı:

> Öğrenme kapısının eşiğinde, gençleri yönlendirecek,
> Gereğinden çok açılmaması gerek diyerek.

Çocukların öğrenmeye yatkın olmadıkları, söylenebilecek en son şeydi. Çok geçmeden yaşıtlarının değilse de öğretmenlerinin hoşnutsuzluğunu kolayca üstlerine çekmenin en iyi yolunun, seçtikleri öğrenim dalına duydukları ilgiyi sergilemek olduğunu ayırımsıyorlardı. Böylece, İngiliz özel okul öğrencisinin, öğrenmeye ve eğitime ilişkin her şeye karşı duyduğu dillere destan olmuş bıkkınlık havasını takınmakta hiç zaman yitirmiyorlardı. Ama bu biçimde ket vurulmuş ve bungunluğa itilmiş düşünme güçlerinin yerini dolduracak bir şeye gereksinim doğuyordu. İşte bunun yerine atletizmi koyuyorlardı çünkü bu dalda gösterilen çaba kimseyi huzursuz etmiyordu. Futbol alanlarının utkuları dersliklerin acılarını dindiriyordu. Benim de bacaklarım sağlığına kavuşmuş olsaydı, atlet olmayı seçip aralanan o kapının gerisinde nelerin saklı kaldığına kafa yormayı bir yana atacağım su götürmezdi. Ama görünüşe bakılırsa, bana uyguladıkları öğretim sonucunda kapıldığım açlık duygusunu hiçbir biçimde geçiremiyordum. Ben de bir

süre sonra, müzik, Ortaçağ İtalyan tarihi ya da erken Fransız ozanları gibi kendi seçtiğim konuları okumaya gitgide daha fazla zaman ayırmayı öğrendim. Bunları Tukidides ya da Katullus'a yeğlediğimden değil, bunlarla öğretmenlerin engellemesi olmadan uğraşabileceğimden.

Bu alışkanlıklarım gözlerden uzak tutulamadı, bunun üzerine ben de tüm öğretim dizgesine başkaldırdığımı iyiden iyiye açığa vurdum. Yürürlükteki sıkıdüzene başkaldırmıyordum ve bu düzen içinde bir üstüm olan küme başkanımla çok iyi geçiniyordum; işimi bir yana atıp da başıboşluğumdan dolayı cezalandırılacak durumlara da düşmüyordum ama öğretmenlerim yeteneklerimle uygulamada yapabildiklerimi ayırdedebiliyorlardı ve bundan da kendilerince haklı olarak hiç hoşlanmıyorlardı. Özellikle de, 'kopya' adı verilen bir tür yazılı anlatım ödevimi ödüllendirilmek üzere müdüre gönderirken duydukları hoşnutsuzluk gözümden kaçmıyordu. Olup bitenleri engelleyemezdim, çünkü benim niyetim saman altından su yürütmek değil yalnızca sessiz ve derinden gitmekti; bile bile kötü 'kopyalar' yazacak değildim. Ama aklı başında bir delikanlının öğrencilik yaşamını bezeyen ödüllere adaylığımı koymaktan kaçınabilirdim; zaten böyle yaptım. Kesin karşı koyuşumu iyice belirtmek için de, ara sıra asıl bilim dalımla uzaktan yakından hiç ilgisi olmayan bir iki yarışmaya katılıyordum: Bana Dryden'ı tanıttığından, borçluluk duygularıyla andığım bir İngiliz yazını yarışması, bana okulun gözlemevinde, yıldızların açılımını ve yükselimini ölçmekte kullanılan bir dürbün olan dört inçlik bir eşleksel ve bir gökcismi devinimlerini gözleme aygıtı ile geçirilen onca geceyi sağlayan bir gökbilim yarışması, bir müzik kuramı ve bestecilik yarışması ve (başarısızlıkla sonuçlanan) bir sesli okuma yarışması.

Sabrının sonuna varmış bir Üst Sınıf öğretmeni, Oxford bursu için sınava girme isteğiyle ortaya çıktığımda benden öcünü almaya kalkıştı. Sınava başvurmama izin vermedi. Böyle bir bursu kazanma olasılığımın olmadığını, okulun yerin dibine batmasına gönlünün razı olmayacağını söylüyordu. Bunu babama ilettim. Çok çabuk tepesi atabilen biri olan babam da tutup olan biteni müdüre yazdı. Birinci seçimim University College idi; bir fırsatım daha olsun diye ikinci bir 'öbek' fakültenin sınavına daha girdim ve böylece ardarda iki haftam Oxford'da üniversite binalarında geçti. İlk sınavı çok ciddiye aldım, ikincisinde ise yaşamın tadını çıkarmaya karar verdim; yüz kızartacak biçimde davrandım. Ör-

neğin, şiir sınavında ne Latin ne de Yunan ozanlarına değindim. Seçeneklerden, ancak klasik yazın bilgisine hiç güvenmeyenlerin yanıtlamasına göz yumdukları İngilizce dizeleri ele aldım. 'Genel' sınavda ise zamanımın tümünü, bir soruda Turner'a, ötekinde ise Mozart'a ayırdım. Bu sınavda kağıdı ne çocukça saçmalıklarla doldurduğumu anımsamayı şimdi göze alamıyorum. Ama yüz yüze yapılan sözlü sınavda bu ikinci seçenek için verilecek en iyi burs ile University College'dan daha düşük bir burs arasında seçim yapacak olsam hangisini yeğleyeceğimi sordular bana. University College'ın babamın okulu olduğunu ve bana bir burs sağlanacaksa burayı seçeceğimi söylediğimde yüzlerinden okuduklarım, hakkımda pek de kötü şeyler düşünmedikleri oldu.

Yine de son gülen sınıf öğretmenim oldu. Yalnızca bizim yöreden olanların katılabileceği bir yıl sonu sergisi açılıyordu; ben de, sorumlu kişi o olduğundan başvurmak istediğimi ona bildirdim. Aradan bir süre geçti, bir haber çıkmadı. Sonunda konuyu yeniden açtım. Adımı yollamayı unuttuğunu, artık çok geç olduğunu söyledi. Daha sonra, sergi "başvuran aday olmadı" biçiminde duyuruldu. Bu kez de ben karşı çıkmadım.

Çoğu kez, işler yolunda gitmeyince dövünmeye, suçu kadere yüklemeye değmez. Rugby'de geçen beş yılım çoğunlukla harcanmış sayılsa da bunun suçu bir ölçüde İngiliz özel okul dizgesinin belirgin yanlışlarında, bir ölçüde de Rugby'nin bu dizgenin kötü bir örneği olmasındadır. Aslında yanlışlıkları arasında ne dayak ne de son sınıf öğrencilerinin yönetimi sayılabilir. Ben bunları erdemlerden sayıyorum. Şimdi düşünüyorum da, suçun bir bölümü, sonuçların ne olacağını bile bile ama yine de kumar oynamaya değeceğine karar verip, bana daha çocuklukta, öğretime karşı yetişkin bir bilim adamı tavrı kazandıran babamınsa, bir bölümü de, kendini birşey sanan genç bir enayinin, dediğim dedik çokbilmişin teki olduğumdan benim sayılır.

Bu nitelikleri gerçekten üstlendiğimi göstermek için sınıf öğretmeni ile aramdaki çekişmenin bir örneğini aktarmak istiyorum. Çağımız araştırmacılarından birinin, belki Jebb'in, Yunanca bir metnin bölümlerinden biri üstüne yazdıklarını sınıfına okurken çiçekçik sözcüğüne rastlayıp "Çiçekçik mi? Böyle bir sözcük yok bence. Daha önce duyan var mı?" dedi. Herkes dilini tuttu, ben de doğru dürüst bir okullu olmayı öğrenmiş olsaydım üstüme düşeni yapacaktım ama içimde bir şeyler "Yalvarırım sesini çıkar da bu saklambaç oyunu saçmalığına bir son ver," diye fısıldadı. Ben de

"*Compositae* ailesinden bir çiçeği oluşturan küçücük parçacıklardan biri," dedim. "Sanırım bunu Browning'in ay çiçeği betimlemesinden almış: 'Çemberi andıran yüzü çevresinde ışını andıran çiçekçikleriyle' ". Bunu nasıl aşağılayıcı bir tonla söylediğimi ve aldığım eğitimi överken acınası adamcağızın yüzündeki düşkırıklığını bugün bile buruk bir utançla anımsıyorum.

Oxford'a gitmek tutukevinden salıverilmek gibi bir şey oldu. O günlerde, klasik metinlerden parçaları derleyen seçkileri okuma alışkanlığı Klasik Yazın sınavlarına daha bulaşmadan önceleri, uzmanlık adayının, Homeros, Vergilius, Demostenes, Kikero'nun söylevlerinin neredeyse tümünü ve benim de, içlerinden Lukretius, Teokritus ile *Agamemnon*'u seçtiğim, benzeri başka özgün metinleri özel olarak incelemesi istenirdi. Körün istediği bir göz; böylece bana iki göz sunuluyordu. Artık mutluluktan esrimiş, dünyada okumadığım Homeros bırakmayasıya 'al gözüm, okuyadur' diyebilecektim. Uzun yıllar süren alacakaranlıktan ve sınıf öğretmenimin ölçe biçe araladığı kapıdan sızan ışıktan sonra, içeri dolan bu aydınlığı kana kana içime doldurdum. Haftada bir saat yazdıklarımı danışmanıma göstermem gerekiyordu; izlememi önerdiği birkaç ders vardı, bunun dışında zamanım tümüyle bana kalıyordu. Üstelik bu zorunluluklar da pek ciddi değildi. Koca hafta odaya kapanıp gönlümün dilediği bir işe dalsam, özürlerle ortaya çıktığımda danışmanım işi bilgece bir tavırla ama iyi niyetle şakaya vurarak geçiştiriyordu. Kısacası, öyle bir yere gelmiştim ki, burada insanın öğrenime karşı takındığı tavrın tam anlamıyla bir yetişkine yaraşır olması beklenmiyorsa da, hiç olmazsa yetişkince bir tavırdan dolayı cezaya da çarptırılmıyordu. Bu durumda, benim bütün yapacağım geride kalan okul yaşamımı unutup işe koyulmak olacaktı.

Yine de iş bununla kalmıyordu. Okul yıllarının üstümde bıraktığı etkiler yalnızca çevre değiştirmekle bir çırpıda silinip atılamıyordu. Uzun süre doyurulamayan bilgi açlığım artık nerdeyse hastalıklı bir hal almıştı. Artık başka bir şey düşünemez olmuştum. University College'ın çokgen bahçesindeki kuleme tünemiş, gün boyu ve gece yarılarına değin okuyordum. Dört bir yanımda akıp giden rahat, güzel toplumsal yaşamı elimin tersiyle bir yana itmiştim. Arkadaşlıklarım da bir elin parmaklarıyla sayılabilirdi. Baskısı altında yaşadığım dizgeyle aramdaki düşmanlık beni köpeksi, kuşkucu ve ayrıksı yapmıştı. Komşularımla ilişkilerimde aldırışsızdım; çabucak alınıp kırılıyor, çabucak kırıyordum. Bütün

bunlara karşın, yine de dopdoluydu yaşamım: kırlarda uzun yürüyüşler, nehir boyu amaçsız geçen öğleden sonralar, müzik çalıp dinleyerek geçirilen akşamlar, konuşa konuşa sabahı ettiğimiz geceler; ömür boyu sürecek olan birkaç dostluğun da başlangıcı.

Sıra 'Büyükler'e başlamaya geldiğinde aynı yöntemin yürürlükte olduğunu gördüm. Bu kez iki danışmanım vardı, biri felsefeden, öteki Eskiçağ tarihinden. Her biri de haftada bir ödev istiyorlardı: ama bunun ötesinde, bir iki ders önerisi dışında çalışmalarımı dilediğimce düzenlemekte özgürdüm. Bu özgürlüğü kullandım. Eskiçağ tarihi çalışmam gerekirken zamanımın çoğunu Yunan ve Roma örenlerindeki kazıların yazanaklarını okuyarak geçiriyordum; koca bir tatilin büyük bölümü, eski Sicilya'ya ilişkin ele geçirebildiğim her şeyi okumaya gitti. Düşünbilimde, çalışmaların Kant'la sona ermesi gerekirken ben İngilizce, Fransızca, Almanca ve İtalyanca gibi dillerde Kant'tan günümüze değin gelmiş geçmiş önemli çoğu yazarla, kabataslak ve üstünkörü de olsa, en azından ilk elden bir tanışıklık kurdum. Bir seferinde Platon'u baştan sona okuyarak haftalar geçirdim. Bunlara, çalışmalarımla övünme niyetiyle değinmiyorum. Bunlar, on sekizinci yüzyılda benim yaşımda sıradan bir öğrencinin yapacakları yanında pire tersi denli önemsiz kalır. Ama hepsini de birilerinin buyruğu dışında ve çoğunlukla da öğretmenlerin haberi bile olmadan sürdürmüştüm. Bu yüzden, bana ne denli huzur içinde bir çalışma fırsatı tanındığının kanıtı olarak değiniyorum bunlara. Öğretmenler gibi yaşıtlarım ve arkadaşlarımın da, bu yaptıklarımı ruhları bile duymuyordu: Ben hep, lisans öğrencilerinin kıvrak zekâlarıyla bilgilerini birbirlerinin hayranlığına sunup sergiledikleri o dernek toplantılarına katılamayacak denli doluydum.

III
Kıyıda Köşede Kalmış Düşünürler

1910'da ben Oxford'da felsefe okumaya başladığımda, Oxford hâlâ Green okulu adını verdiğim düşünce dizgesinin etkisi altındaydı: önderi Thomas Hill Green, öteki başlıca üyeleri de Francis Herbert Bradley, Bernard Bosanquet, William Wallace ve Robert Lewis Nettleship olan bir düşün akımı. Bu akımın tarihi şimdilik yazılmadı, ben de burada böyle bir işe kalkışacak değilim; ama yüz yüze geldiğim birtakım sorunları belirtmek için bu konuya değinmeden geçemeyeceğim.

Karşı görüştekiler bu okulun ortak düşünsel eğilimlerini Hegelcilik diye betimliyordu. Bu adı okulun kendisi haklı olarak yadsıyordu. Düşünleri, tek bir düşünde birleştikleri varsayılırsa, on dokuzuncu yüzyıl ortalarının yerli İngiliz ve İskoç düşününün sürdürülmesi ve eleştirisiydi. Yurttaşları olan öteki düşünürlerin tersine, Hegel'i biraz tanıdıkları, bunun yanısıra, Kant'a değgin adamakıllı bilgileri olduğu doğruydu. Karşı görüştekiler, bilisizlikten, apaçık içtensizlikten ve yabancıları itici bulan bir kamuoyuna karşı bu okulu gözden düşürmek için bu gerçeği onlara karşı kullandılar. Green gençliğinde Hegel okumuş, ancak orta yaşlılığında onu yadsımıştı. Erken ölümü onu engellediğinde temellerini atmaya çalıştığı düşün, kısaca betimlemek gerekirse, en iyi, derinlere inebilen bir Hume öğrencisinin Herbert Spencer'a yanıtı olarak anlatılabilir. Kendisinin, Hegel'in belli başlı öğretilerine karşı çıktığını kesinleyecek ve bunu açıkça söyleyebilecek derecede Hegel bilen Bradley'e gelince, o da amacı adından okunan bir dizi kitap yayınladı: Hume'dan bu yana Avrupa düşününün yetiştirdiği en derinlikli eleştirel us gücü olan düşünürün, Mill'in mantığı, Bain'in ruhbilimi ile Mansel'in fizikötesine, yazdığı eleştirilerdi bun-

lar. Amacı da, Locke'unki gibi, çerçöpten bir şenlik ateşi oluşturmaktı.

Bu akım, Oxford'daki felsefe öğretimi ve düşüncesinde hiçbir devirde, hiçbir anlamda baskın çıkmadı. En serpildiği devirde bile ancak birkaç genç adamdan oluşuyordu. Bunların görüşlerini çalışma arkadaşlarının çoğu sürekli kuşkuyla karşılardı. Bir tanesinin bile Oxford'da uzun uzadıya öğretmenlik yaptığı görülmemiştir. T. H. Green dört yıllık profösörlükten sonra 1882'de kırk altısında öldü. Green'in görüşlerini öğretim üyelerine 'sunduğu' için 'Büyükler'de ikinci sınıfa düşen R. L. Nettleship, 1892'de aynı yaşta Alpler'de yok oldu. Bosanquet, Oxford'da on bir yıl öğretim görevi yaptıktan sonra 1881'de otuz üçündeyken, bir daha dönmemek üzere görevini bıraktı. Wallace, 1897'de elli üçünde bir kazada öldü. Bradley, 1924'te ölümüne değin Oxford'da yaşamakla birlikte ne orada öğretmenlik yaptı ne kişisel iletişim yoluyla da olsa düşüncesini yaymak için bir yol aradı. Dünyadan elini eteğini çekmiş bir yaşam sürdü; on altı yıl boyunca ondan ancak birkaç yüz metre ileride oturmama karşın bildiğim kadarıyla bir kez bile karşılaşmadık onunla.

Bu akımın gerçek gücü Oxford dışındaydı. 'Büyükler' okulu bu işi meslek edinecek bilim adamı ve düşünür yetiştirme amacını gütmüyordu. Amaçları, kilisede, baroda, devlet dâirelerinde ve mecliste kamu yaşamı için bir eğitim vermekti. Green okulu, düşünün, özellikle de Oxford'da öğrendikleri düşüncelerin önemli olduğu inancını içinde taşıyan ve yaşam ereği de bunu uygulamak olan bir dizi eski öğrencisini kamu yaşamına sürdü. Bu inanç, çok çeşitli görüşlere gönülden bağlı olan, Asquith ile Milner gibi siyasacılar, Gore ile Scott Holland gibi kilise adamları, Arnold Tonybee gibi toplumsal düzeltimciler ve burada saymakla bitmeyecek, kamu yaşamına girmiş bir alay kişinin ortak inancı olmuştur. Öğrencilerinin kafa yapısını belirleyen bu tür bir etkiyle, Green okulunun düşünce dizgesinin, yaklaşık 1880'den 1910'a değin ulusal yaşamın her yanına işlediği ve tohumlarını ektiği görülebilir.[1] Green okulunun düşün dizgesi öğretim görevlileri arasında hiçbir zaman yaygınlaşmadığından, 1910'da onca yaygın olan düşmanlık tepki bile sayılamaz. Bu tutumu, kendi doğasına yabancı gibi gördüğü her gelişmeyi silip atmaya çalışan eski öğretim geleneğinin bir örneği olarak betimlemek daha doğru olacaktır. Eski çotuk, aşılanan dalın altından bir yerlerden yeniden sürüyor, yeşeriyor, yapılan aşı tutmuyor, gerileyerek ölüyor ve ağaç özgün haline dönüyordu yeni baştan.

Yine de düşünürler arasında bu özgün akımın birkaç temsilcisi vardı. Aralarından en iyileri, Nettleship'in öğrencisi olan J. A. Smith ile Bradley'nin yakın bir dostu olan H. H. Joachim idi. Her ikisi de daha sonra benim çok yakınlık duyduğum sevgili dostlarım oldular ve her ikisini de gönül borcu ile, hayranlıkla anarım.[2] Ne var ki bu gerçek beni, onların üyesi oldukları bu okulun çökmesini önlemekte başarısız kaldıklarını belirtmekten alıkoymamalı. Bunun için yapabilecekleri, kamuoyuna seslenen bir dizi kitapla akımlarının öğretilerini açıklayıp geliştirmek olabilirdi; ama kendi aralarında bu amaçla ancak tek bir kitap yazdılar, Joachim'in *The Nature of Truth* (Gerçeğin Doğası) üstüne bir denemesi. Kamu önünde bunun başarısı, bu tür konulara olan istemi de su götürmez bir biçimde ama boşu boşuna gözler önüne sermiştir. Yine de, bu istemi karşılayamadıysalar, güçleri yetmediğindendir. Onlar büyük bir akımın *epigonisi*, bir anlamda artçılarıydı ve tüm artçılar gibi söylenmesi gereken her şeyin zaten söylenmiş olduğunu, dolayısıyla yinelenmesine gerek olmadığını düşünüyorlardı. Ben onları hep yazmaya heveslendirirdim, her seferinde de olanca çabama karşılık onların içlerinde uyanan hiçbir şey bulamadığımı ayrımsardım. Yazamıyorlardı çünkü söyleyecek bir şeyleri olduğuna inanmıyorlardı.

Böylece kozları karşıdakilerin eline bırakıyorlardı. Bunlar da kendilerine 'gerçekçi'[3] adını veriyorlardı; kapsayıcı olarak 'düşüncecilik-idealizm' diye tanımladıkları Green okulunun her yaptığını gözden düşürme görevini üstlenmişlerdi. Oysa bu okulun en büyük düşünürü Bradley, bu adın kendileri için geçersizliğini açıkça belirtmiştir. Green okulunun, o devirde Oxford düşüncesini bir takınak biçiminde etkilediğine değinirken, bu okulun yaptıklarının Oxford düşünürlerine, yok edilmesi gereken bir şey gibi göründüğünü söylemek istiyorum. Böylece kendi konularına karşı ilk yükümlülüklerini yerine getirmiş oluyorlardı. Kendilerinin ise ne tür olumlu görüşleri savundukları sorunu, ikinci sıraya düşüyordu.

Bu okulun önderi bir mantık profösörü olan John Cook Wilson idi. Ateşli, ona buna sataşmaya hazır, içgüdüsel olarak taktikçi, her şeye terslenme, karşı çıkma tutkusuyla dolu, ufak tefek biriydi. Bunlar bir yana, düşünsel etkinliğe duyduğu heves ve isteği bugün bile hayranlık ve gönül borcuyla anımsadığım esinleyici bir öğretmendi. O da yayın yapmaktan kaçınırdı. Bir seferinde nedenlerini bana açıklamıştı. "Her yıl mantık dersi notlarımın ortalama üçte birini baştan yazarım," demişti. "Bu konuda hemen her nok-

tada sürekli görüş değiştiriyorum demektir bu. Bunları yayımlayacak olsam, yazdığım her kitap, bir öncekinden o ana değin geçen süredeki görüş değişikliğimi ele verecek. Eğer kamuoyuna düşüncelerindeki değişimi açık edersen, seni hiç ciddiye almazlar. İşte bu yüzden, en iyisi hiçbir şey yayımlamamak." Kitap yayımlamamakla kamuoyunu düşüncelerinde hiç değişiklik olmadığı yolunda aldatmayı mı amaçlıyordu, yoksa kamuoyu onun düşüncelerini hiç öğrenemeyecek olsa bile böyle yapmanın daha uygun olduğunu mu düşünüyordu, yoksa hiçbir düşüncesi mi yoktu acaba; bunları ona sormadım. İnsanın kitap yazmaktan kaçmmak için iki nedeni olabileceğini bildiğimden sormadım belki: ya söyleyecek bir şeyi olmadığının ayırdındadır kişi ya da söyleyemeyecek durumdadır. Zaten bunlardan başka nedenlere sığınıyorsa ya çevresindekileri ya da kendini aldatmaya yelteniyor demektir belki de.

Öteki söyledikleri onu daha olumlu tanıtır. Platon'un *Sophist*'i üstüne yazdığım ve dolayısıyla çevreye yanlışlıklar yayan kimselerden dem vurmasına yol açan bir yazıya değinerek , "iki tür su katılmamış budala vardır; X gibi katıksız sersem budalalar ve Y gibi katıksız akıllı budalalar; katıksız budala olacaksan birincisini yeğlemeli." Bağışlayın beni ama burada X ile Y dediğim iki ünlü çağdaş düşünürün adlarını vermek hakkını kendimde görmüyorum.

Cook Wilson'dan sonra 'gerçekçi' okulun en önemli üyeleri, onu izleyen, H. A. Prichard ile H. W. Joseph oldu. Prichard da son derece uyanık ve tuttuğunu koparan bir düşünürdü ve herkesin dediğine bakılırsa Cook Wilson'ın izleyicisi olmaktan çok, önderi olduğu zamanlar olmuştu. Benim sözünü ettiğim devirde, *Kant's Theory of Knowledge* (Kant'ın Bilgi Kuramı) adında bir kitabı yeni yayımlanmıştı. Bu kitapta *Critique of Pure Reason* (Salt Aklın Eleştirisi)'m 'Güzelduyu-Estetik' ve 'Çözümleme-Analitik' bölümlerinin savına 'gerçekçi' bakış açısından saldırıyordu. Derslerinde, Kant'tan önceki, Descartes'tan sonraki bilgi kuramlarını ele alır, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllar boyunca 'düşünceci' eğilimlerin nasıl yürürlükte olduğunu sergiler, onların yaydığı kuramların hepsini çürütürdü. *Introduction to Logic* (Mantığa Giriş) adlı kitabın yazarı Joseph, Cook Wilson'ınkinden hiç de farklı olmayan bir bakış açısını benimsemişti. Derslerinde Platon'un *Devlet*'ini ele alırdı. Platoncu kimliğini yadsımazdı, çünkü Platon'un bir çok görüşünü doğru olarak benimserdi; özellikle de 'düşünceci'lerin yanılgıda olduklarını yansıtan görüşlerini. Sonraları, Prichard ile Joseph'in

düşünceleri birbirinden gitgide daha da ayrılmaya başladı. Prichard Tanrının ona bağışladığı o eşsiz yıkıcı eleştiri yetisini geliştirerek, başlangıçta yerle bir etmek için yola çıktığı 'düşüncecilik' akımını adım adım yıkmakla kalmadı, 'gerçekçilik' adına yola çıkarak en sonunda bunu da yerle bir etti. Düşüncesi yıllar geçtikçe gözle görülür biçimde yoldan çıkarak sonunda katıksız bir kuşkuculuğun sıfır çizgisinde birleşti. Joseph'te ise bu kuşkuculuk, Platon'un öğretisini gitgide kesinkes doğru olarak benimseme eğilimiyle maskelenmişti. Ama yine de kuşkuculuk sürüyordu ya da öğrencilerine öyle geliyordu. Bir gün içlerinden biri bana şöyle demişti, "Başmelek Cebrail inip de Bay Joseph'in gerçekten inandığı bir şeyi kulağımıza fısıldasa, bunu ödev olarak yazıp kendisine sunacak olsak, hiç kuşkum yok bunun da yanlışlığını bir çırpıda kanıtlayıverir."

IV
Fidanın Eğilimi

Benim kendi danışmanım E. F. Carritt 'gerçekçi' okulun önde gelen üyelerinden bir başkasıydı ve beni Cook Wilson ile ötekilerin derslerine yollardı. Bu okulun ilkeleri ve yöntemleri beynime iyice işledi. Yine de, kendime 'gerçekçi' demekle birlikte bunu birtakım çekinceler olmadan söylemiyordum. Bu okulun ya da daha doğrusu Cambridge'de buna koşut olarak gelişen ve az çok uzlaştığı bir okulun önemli bir belgesi de, G. E. Moore'un o günlerde yeni yayımlanan "Düşünceciliğin Çürütülmesi" ('The Refutation of Idealism') adlı yazıydı. Bu Berkeley'e yöneltilmiş bir eleştiri amacını taşıyordu. Ancak, yazıda eleştirilen bakış açısı aslında Berkeley'in savı değildi; üstelik, önemli birtakım açılardan, Berkeley'in karşı çıktığı savın ta kendisiydi. Bunu anlayabilmek için yazıyla birlikte Berkeley'in metnini de önüme açıp karşılaştırmam yeterli oldu. Cook Wilson'ın mantık derslerinde, Bradley'e saldırılarında da aynı şey oluyordu. Onun söyledikleriyle Bradley'in metnini karşılaştırma ve ne derecede örtüştüklerini soruşturma zahmetine onu izleyenlerden ancak pek azının katlandığından emindim. Ama ben bunları karşılaştırıyor ve sürekli olarak Wilson'un Bradley'i, gerçekte Bradley'in olmayan bakış açılarından dolayı eleştirdiğini görüyordum.

Gençliğimde, ben de gençlere özgü bir ürkekliği duyumsadığım için utanmıyorum. Şimdi olsa, kırk yaşımda, önderlerinin böylesi önemli konularda, böylesi büyük yanlışlara düştüğünü bildiğim bir düşünce okuluna bağlı olsam, bir an bile duraksamadan onlarla bağlantımı koparırdım. Yirmi iki, yirmi üç yaşlarımda birtakım olguları ayırdedip niteleyebiliyordum. 'Gerçekçiler'in işinin tarih değil düşün olduğunu öne sürdüm; düşün eleştirmenleri ola-

rak onların üzerlerine düşenin belli bir öğretinin sağlamlığını sınamak olduğunu ve bunu da şimdilik eksiksiz başardıklarını öne sürdüm. Belli bir yazarın söz konusu öğretiden yana olup olmadığı konusundaki tarihsel yanılgıları, beni ne denli rahatsız etse de, işin düşünsel yanını etkilemezdi. Ben de mantıksal olarak bu okulun olgucu öğretilerinin yanlış, ya da eleştirel yönlerinin güvenilmez olduğu konusunda iyiden iyiye bir karara varıncaya değin bir 'gerçekçi' olarak kalmak zorundaydım.

Bu soruları okulu bitirip de felsefe öğretmeni olarak çalışmaya başlamadan önce yanıtlamaya kalkışmadım. Ancak sonraları, 'gerçekçi' çalışma arkadaşlarımın yöntemleriyle öğretileri arasındaki ilintiyi kendi kafamda bağdaştırmaya çabalarken, Cook Wilson'ın olgucu öğretisinin kendi eleştirel yöntemleriyle kendisinin başa çıkamayacağını açıkça anladım. Diyelim bu olgucu öğreti ile eleştirel yöntemler arasında mantıksal bir bağ olsa, bu durum her ikisinin de sonu olurdu; böyle bir bağ olmasa gerekti. Eğer olgucu öğreti yanılgı içindeyse, eleştirel yöntemler geçerliydi, ya da tam tersi. 1914'te savaş, tüm öğretim yaşamını ortadan ikiye böldüğünde bu üç seçenekten birini benimseme sorunu hâlâ kafamdaydı.

Bu arada, yarı bilinçsizce aynı sorunun üstüne dolaylı olarak gitmeye hazırlanıyordum. Felsefe öğretmenliğine başladığımda tarih ve kazıbilim çalışmalarını bir yana atmadım. Her yaz büyük bir kazının çalışanları arasına katılıyordum. 1913'ten başlayarak da kendi kazılarımı yönetmeye başladım. Bu yaşamımın başlıca tatlarından biri olagelmiştir. Öğrencileri nasıl yönlendireceğimi öğrenmiştim; şimdi de işçileri yönetmem, onları gözetip hoşnut etmem, ortak görevimize yaklaşımlarını anlamam ve onların da benimkini anlamalarını sağlamam gerekiyordu. Bir yandan da, bilgi deneyliğimde deneyler yapmakta olduğumu ayrımsadım. İlkin kendi kendime oldukça belirsiz bir soru soruyordum: "Bu örende bir Flav yerleşimi olmuş mudur?" Sonra da bu soruyu birçok başlığa ayırıyor ve ilkini değişik bir biçimde yeniden oluşturuyordum: "Bu Flav çömlek parçacıkları ile paralar yalnızca rastlantısal olarak mı buraya gelmiş yoksa ait oldukları devirde burada olan kalıntılar mı?" Daha sonra bu soruya ışık tutacak her yolu gözden geçirip sonunda, "Burada bir Flav yerleşimi olmuş; şöyle şöyle bir yapı tasarı olan, toprak ve ahşaptan yapılma bir kale burada a ± b yılında kurulmuş ve filanca nedenlerle x ± y yılında bırakılmıştır," deyinceye değin her birini teker teker uygulamaya koyuyordum.

Deneyimlerim çok geçmeden bana bu deneylik koşullarında bir soruya yanıt aramaktan başka bir yolla hiçbir yere varılmadığını, üstelik sorulan sorunun da belirsiz değil kesin bir soru olması gerektiğini öğretti. Yani bir alanı kazarken yalnızca "Bakalım burada neler varmış?" dendiğinde, hiçbir şey öğrenilmediğini, yalnızca kazı yaparken kafada beliren, "Bu kara nesne batak kömürü mü yoksa yerleşim toprağı mı", "Şu ayağımın altındaki bir çömlek kırığı mı?" "Yerinden uğramış şu taşlar bir duvar yıkıntısı olabilir mi?" gibi rastgele soruların yanıtları olarak rastgele bilgiler edinildiğini gördüm. Yalnızca kazı hendeklerinde önümüze çıkanlarla kalmayıp, kazı sürerken kendi kendimize sorduklarımızdan çok şey öğrendiğimizi anladım. Böylece, belli türden sorular soran biri bir kazıdan belli bir tür bilgi ediniyor, aynı nesneler başka birine değişik şeyler açıklıyordu. Bir üçüncü kişi için de bu iş yalnızca bir yanılsama olabiliyor, bir dördüncüsü ise bunlara hiçbir anlam veremeyebiliyordu.

Benim burada, üç yüz yıl önce Bacon ile Descartes'ın doğa bilimleri için koyduğu ilkeleri, tarihsel araştırma uygulamasında, yeni baştan bulgulamaktan başka bir şey yaptığım yoktu. Her iki düşünür de bilginin, yalnızca soruların yanıtlanmasıyla elde edildiğini en yalın biçimiyle, açık seçik belirtmişler; bu soruların sorulması gereken, yerinde sorular olmasını ve doğru bir sıralamayla dizilip yerli yerinde sorulması gerektiğini eklemişlerdi. Ben de bu düşünürlerin bunları anlattıkları yapıtları okumuştum hep, ama aynı şeyi kendi başıma buluncaya değin söylediklerini tam olarak anlamamıştım.

Oxford 'gerçekçileri', bilme ediminden bir 'gerçeğin' yalın bir 'sezgisi' ya da yalın bir 'kavranışı'ymış gibi söz ediyorlardı. Cambridge'den Moore, benim de katıldığım gibi, bilme ediminin 'saydam'lığına değindiğinde aynı kavramı dile getiriyordu. Manchester'dan Alexander da bilmeyi, biri us gücü olan iki şeyin 'biraradalığı' olarak betimlediğinde aynı kavrama değiniyordu. Bu 'gerçekçiler'in hepsinin söylediği şey, diye düşündüm, bilen bir us gücünün hiç de edilgen bir konumda olmadığı, çünkü bilme edimine etken olarak girişmiş olduğuydu. Ama bu 'yalın'" bir durumdu; ne bir karmaşıklık ne çeşitlilik içeriyordu, yalnızca bilme edimiydi. Bir şeyi bilmek isteyen birinin kendini, bilmek istediği şeyi 'kavrayabileceği bir duruma sokabilmesi' için, doğal olarak, çok karmaşık olabilecek yordamlarla çaba göstermesi gerekeceğini varsayıyorlardı. Ama bir kez bu duruma geçildi miydi, kişiye kalan, yal-

nızca bilmek istediğini 'kavramak' ya da belki 'kavramada' başarısız kalmak olacaktı.

Bilme edimine, 'bu bir al gül', 'elim masanın üstünde duruyor' gibi tümcelerin örnek seçildiği, ve gerekli ussal işlemlerle tanışıklığın, nefretten çok umursamazlık doğurduğu böylesi örneklerle geçerli ve inanılır kılınan bu öğreti, tarihsel düşünce 'deneyliğimde' öğrendiklerimle uzaktan yakından bağdaşmıyordu. Benim koyduğum adıyla soru sorma etkinliği belli bir şeyle biraradalığa ulaşma ya da onu kavrama amacı güden bir etkinlik değildi, bilme ediminden önce gelen bir şey de değildi, bilme edimi denilen bir bütünün yarısıydı-öteki yarısı da soruyu yanıtlamaktı kuşkusuz.

Bu noktayı, o devirde benim algıladığım biçimiyle aktarmaya çalıştım. Bir 'gerçekçi'nin benim bu söylediklerimi nasıl yanıtlayabileceğini tam olarak bilecek derecede iyi bir 'gerçekçi' yöntem eğitiminden geçmiştim. Ne var ki, bir seferinde Cook Wilson bana şöyle demişti, "Senin için söyleyebileceğim tek şey şu: gün gibi meydanda olan hiçbir şeyi gözden kaçırmazsın sen." Bu durumda da, bu tür bir yanıtın göz göre göre aka kara deme çabasıyla, boşa çene yormaktan başka bir şey olmayacağı gün gibi ortada görünüyordu bana.

Düşünbilim öğretmenliğim boyunca, sonunda bununla birleşen bir çizgide yol almışımdır. Daha başlangıçtan beri Oxford düşününün bir artıetişime (o devirde bunu her şeyden önce sağlam bir bilimsellik olarak görüyordum) gereksinmesi olduğuna karar vermiştim: Öyle bir ussal alışkanlık ki, Oxford eğitiminden geçmiş bir öğrenci hiçbir biçimde Moore'un Berkeley'i ya da Cook Wilson'ın Bradley'i 'çürütmesi'yle kandırılamasın. Bu yüzden, öğrencilerime, birinin düşüncesine ilişkin bir yerde işittikleri ya da okudukları hiçbir eleştiriyi, adamın gerçekten oluşturduğu düşünceyi kendileri ilk elden ve gerektiği gibi okumadıkça hiçbir biçimde benimsememeleri gerektiğini, önceden belirlenmiş bir kural olarak değil de örneklerle öğrettim. Eleştirdikleri metni anladıklarından kesinkes emin olmadan kendilerinin bir eleştiriye kalkışmamalarını, bu çabayı ileride bir tarihe atmalarını, bu tarih *sine die*, belirsiz olsa bile çok da büyük bir sorun oluşturmayacağını anlattım. Bu, daha o tarihte 'gerçekçiler'in eleştirel yöntemlerine yöneltilmiş bir saldırı değildi. Öğrenciler, diyelim, Kant'ın töre kuramına değgin ayrıksı ve ilgisiz çürütmelerle donanmış olarak gelip bunları bilmem kimin ders notlarından aldıklarını söylediklerinde, bu bağıntısız düşüncenin, öğrencilerin o bilmem kimi yanlış anlayıp yanlış

aktarmalarından ya da bilmem kimin Kant'ı yanlış anlayıp aktarmasından kaynaklanması benim için hiç farketmiyordu. Bana düşen davranış, bir kitaba uzanıp, "Bakalım Kant gerçekten böyle mi söylemiş," demek oluyordu.

Ders verirken buna benzer bir yordamı benimsiyordum. Bir tür Aristoteles uzmanı olmuştum ve ilk derslerim *De Anima* üstüne oluyordu. "Aristoteles ne diyor ve bununla ne demek istiyor?" sorusu üstünde yoğunlaşmayı ve sonra bir adım daha atıp ne denli afallatıcı ve irkiltici olursa olsun bir sonraki soruyu da sormayı tasarlıyordum: "Bu doğru mu?" Yapmak istediğim, dersi alan öğrencileri bir düşün metnine bilimsel yaklaşımları konusunda eğitmek, bir sonraki adım olan, bu metnin öğretisini eleştirme işini, öteki öğretmenler zaten yeterince ele aldığından, bir yana bırakmaktı.

1914'te savaş patlayıp her şeye bir son verdiğinde, bu bölümde daha önce belirttiğim üçlü soruya tam gönlümce bir yanıt bulamamıştım daha; ama yine de dolaylı saldırı dediğim girişimde bir hayli yol almıştım. Belli bir tür araştırmada uzmanlaşmıştım ve bunu bilgi kuramlarını sınamak için bir deneylik olarak nasıl kullanacağımı da bulmuştum. Aynı zamanda, düşünbilim öğretiminde, büyük bir ressam olsam 'ilk dönemim' diye adlandırılabilecek yordamı yerleştirip kusursuzlaştırmıştım. Bu iki çizgiyi andaş olarak sürdürürken, her ikisinin de tarihe gereken önemi vermeyerek yanılgıya düşen bir düşün olarak 'gerçekçiliğe' yönelen bir saldırıda buluşma eğiliminde olduklarını gördüm. Bu saldırıya karşı 'gerçekçileri' önceden uyarmayı olanaklı görseydim şöyle diyebilirdim, "Tarihe daha çok eğilmelisiniz. Bilgiye ilişkin olgucu öğretileriniz, benim deneyimlerime bakılırsa, tarihsel araştırmalarda yapılanlarla uyumluluk göstermiyor. Eleştirel yöntemlerinize gelince, bunlar da, tarihsel olgulara bakıldığında, onları yakıştırdığınız kişilerin yandaşı bile olmadığı anlaşılan birtakım öğretilerde, yanlış yolda kullanılıyor."

Aşağı yukarı bu tür sözcüklerle dile getirebileceğim, bu belli belirsiz hoşnutsuzluğumu açık seçik bir sorun olarak odaklamadan önce onun üzerinde çok kafa yormam gerekiyordu. Savaş öğretim yaşamını kesintiye uğratmasaydı, bilmem böyle bir odaklanmayı başarabilecek miydim. Us gücü, sürekli olarak düşün öğretimiyle karmakarışık edilen birinin, düşünsel etkinliğin tek koşulu olan dinginlik ile iç sessizliğe erişmesi pek beklenemez.

V
Soru İle Yanıt

Savaş patlak verdikten bir iki yıl kadar sonra, Londra'da oturuyor, Krallık Coğrafya Derneği binasındaki Amirallik Haberalma Bölümünde çalışıyordum. Her gün Kensington Bahçeleri'nin içinden, Albert Anıtı'nın önünden geçiyordum. Albert Anıtı gün geçtikçe daha çok kafama takılmaya başladı. Wordsworth'ün "Leech-gatherer" (Sülük Toplayıcı) şiirindeki gibi, anlaşılmaz bir önem kazanmaya başladı. Sanki,

> Bir düşte rastladığım biri gibi
> Ya da uzaklardan bir yerden buraya yollanmış,
> Bana insanca güç, uygun bir destek vermeye.

Anıtın her yanı gözle görülür biçimde çarpık çurpuk, yoz, tüyleri diken diken edecek denli iğrençti. Önce bir süre, bakmaya dayanamayıp, önünden geçerken gözlerimi ondan kaçırdım. sonra bu güçsüzlükten silkinip kendimi, anıta bakmaya ve günden güne hep şu soruyla yüzleşmeye zorladım: Böylesine apaçık, yadsınamayacak ve savunulamayacak derecede kötü bir şeyi neden yapmıştı Scott? Scott'ın kötü bir mimar olduğunu söylemek, bir eşsöze sığınarak sorunu geçiştirmek olacaktı; beğenilerin tartışılamayacağını söylemekse bir *suggestio falsi* ile sorunu görmezden gelmek olacaktı. Kendi kendime, Scott'ın yaptığı ile yapmaya çabaladığı şeyler arasında ne gibi bir bağıntı olduğunu sormaya başladım. Güzel bir şey mi yaratmaya çalışmıştı? Başka deyişle, bize güzel geleceğini sandığı bir şey mi? Öyleyse, hiç kuşkusuz başarısız olmuştu. Gelgelelim, diyelim değişik bir şey yaratmaya çalışıyordu. Bu durumda belki de başarılı olmıştu. Anıtı düpedüz iğrenç bul-

mam benim yanılgım olamaz mıydı? Anıtta olmayan nitelikleri mi arıyordum ya da olanları görmezden geliyor, küçük mü görüyordum?

Albert Anıtı'yla aylar süren günlük hesaplaşmalarım boyunca neler geçirdiğimi anlatmaya kalkışmayacağım. Bu iç söyleşiler sırasında aklıma gelen türlü düşüncelerden yalnızca birini ortaya koyacağım; zaten bildik bir düşüncemin daha gelişmiş bir biçimi bu.

Daha önce değindiğim gibi, kazıbilim çalışmalarımda, bilgi edinirken 'soru sorma etkinliği'nin önemini kavramıştım: Bu da benim, 'gerçekçiler'in desteklediği sezgisel bilgi kuramıyla yetinmemi olanaksızlaştırdı. Bunun benim akıl yürütme yordamım üstündeki etkisi, devrin geçerli mantık kuramlarına karşı kafamda bir başkaldırı uyandırmak oldu. Bu başkaldırı, on altıncı yüzyıl sonu ile on yedinci yüzyıl başında yeni yeni biçimlenmekte olan bilimsel araştırma deneyimi üstüne düşünce üreten Bacon ile Descartes'ın us gücünde skolastik mantığa karşı oluşan başkaldırıya son derece benziyordu. *Novum Organum* ile *Discours de la Méthode* benim için yepyeni bir anlam kazanmaya başladı. Yeniden dile getirmeyi gerekli bulduğum bir ilkenin klasik anlatımlarıydı bu yapıtlar. Bu ilkeye göre, bir bilgi bütünü, 'savlar', 'önermeler', 'yargılar'dan, ya da mantıkçılar, bir savı öne süren düşünce edimlerini anlatmak için her ne ad kullanıyorlarsa (ya da bu edimlerde ne öne sürülüyorsa: çünkü 'bilgi', hem bilme edimi hem de bilinen şey anlamına gelir); bunlardan oluşmakla kalmaz, bunların yanıtlamaları gereken soruları da içerir. Yanıtlara yönelip soruları gözardı eden bir mantık ise yanlış bir mantıktır.

Bu kitabın doğası gereği, (çünkü bu bir mantık denemesi değil bir özyaşamöyküsü) kısaca, günden güne Albert Anıtı'na kafa yorarken bu kavramın usumda nasıl geliştiğini belirtmeye çalışacağım. Söyleyeceklerimin çok tartışmalı olduğunu ve mantıkla uzaktan yakından bir ilgisi olan her okurun bunlara kesinkes karşı çıkacağını biliyorum. Bu eleştirileri kestirmeye, bu konuda önlem almaya kalkışmayacağım. Günümüzde varolan herhangi bir mantık akımının yandaşıysa, sanırım söyleyeceklerinin neler olabileceğini zaten biliyorum. Üstelik bu bölümün yazılış nedeni de bu düşüncelerin bana doyurucu gelmeyişidir. Kendilerine 'düşünceci' adını yakıştıran mantıkçılar gibi, 'yargı' sözcüğünü ya da Cook Wilson'un 'sav' sözcüğünü kullanmayacağım: Bu sözcüklerle belirtilen şeye ben 'önerme' diyeceğim. Böylece, bu sözcük kitabın

bu bölümünde dilsel değil mantıksal bir nesnenin adı olarak kullanılacak.

İlkin, bir kimsenin ne demek istediğini, dili yetkinlikle ve doğrusözlülükle söyleyip yazsa bile, yalnızca sözlü ve yazılı önermelerini inceleyerek bulamayacağımızı gözlemledim. Ne demek istediğini bulmak için, söylediği ya da yazdığı şeyin, yanıtlamaya çalıştığı sorunun (onun usundaki ve onun bizim usumuzda olduğunu varsaydığı bir soru bu) ne olduğunu bilmek gerekir.

Benim kavradığım biçimiyle soru ile yanıtın karşılıklı bağıntılı olduğunu belirtmeliyim. Buna göre bir önerme, başka bir biçimde de yanıtlanabilecek herhangi bir sorunun yanıtı değildi, en azından geçerli yanıtı olamazdı. Son derece ayrıntılı ve özgülleştirilmiş bir önerme, belirsiz ve genel bir sorunun değil de kendisi gibi ayrıntılı ve özgül bir sorunun yanıtı olmalıdır. Örneğin, arabam işlemese, bir saat boyunca nedenini araştırır dururum. Bu bir saat boyunca bir numaralı bujiyi alıp, motora değdirip, marşa basıp, bir kıvılcım oluşup oluşmadığına bakarsam, 'Bir numaralı bujide bir şey yok' gözlemim, 'Arabam neden işlemiyor?' sorusunun değil de, 'Arabam bir numaralı buji ateşlenmediğinden mi işlemiyor?' sorusunun yanıtıdır. Bu bir saat boyunca yaptığım her türlü deneyden her biri böyle ayrıntılı ve özgülleştirilmiş bir soruya yanıt bulma edimi olacaktır. 'Arabam neden işlemiyor?' sorusu hepsini kapsayan, bir tür özettir. Ayrı bir zamanda sorulmuş, ayrı bir soru olmadığı gibi, bu bir saat boyunca sorup durduğum sürekli geçerli bir sorudur. Sonuç olarak, 'Bir numaralı bujide bir şey yok' dediğimde, bu gözlem o bir saatlik 'Arabamın nesi var?' sorusunun bir kez daha yanıtsız kaldığını göstermez. Üç dakikalık 'Arabamın işlememesi bir numaralı bujideki aksaklıktan mı kaynaklanıyor?' sorusuna başarıyla verilmiş bir yanıtı gösterir.

Yeri gelmişken soruyla yanıtı arasındaki karşılıklı bağıntı ilkesinin aynı zamanda birçok tuzaktan kurtuluş olduğuna da değinmek istiyorum (daha sonra yine döneceğim bir konu bu). Bir yerliden söz ederken, 'Hiç sona ermeyecek bir yiyecek edinme sorunuyla karşı karşıya' olduğu söylenir. Oysa, onun gerçekte karşı karşıya kaldığı sorun, tüm insanlık etkinlikleri gibi oldukça geçici durumlardan oluşur; şu balığı zıpkınlamak, topraktan bu kökü sökmek ya da şu koruda böğürtlen bulmak gibi.

İkinci adımım, bu ilkeyi çelişki anlayışına uygulamak oldu. Günümüzde yerleşik mantık, iki ayrı önermenin yalnızca önerme olarak biribirleriyle çelişebileceklerini, bunları yalnızca önerme

olarak inceleyerek biribirleriyle çelişip çelişmediklerini çıkarabileceğinizi söyler. İşte ben buna karşı çıktım. Diyelim, bir önermenin hangi soruyu yanıtlamaya kalkıştığını bilmiyorsunuz, öyleyse, önermenin anlamını da kestiremezsiniz. Bu durumda, soruda yanılgıya düştüğünüzde, anlamında da yanılırsınız. Bir önermenin anlamında yanılgıya düşmenin belirtilerinden biri, bu önermenin gerçekte çelişkide olmadığı bir başka önerme ile çelişkiye düştüğünü sanmaktır. Aynı sorunun yanıtı olmadıkça hiçbir önerme çiftinin biribiriyle çelişkili olmayacağını anladım. Bu yüzden, hiç kimse için 'Hangi soruyu yanıtlamaya çalıştığını bilemem ama kendisiyle çelişkiye düşüyor' denemez.

Aynı ilke, doğruluk anlayışı için de geçerliydi. Bir önermenin anlamı, yanıtladığı soruya göre belirleniyorsa, doğruluğu da aynı biçimde görecelidir. Anlam, uyuşma ile çelişme, doğruluk ile yanlışlık, bunların hiçbiri kendi başlarına önermelerin bir parçası olamazdı. Ancak, yanıtlar nasıl soruların bir parçasıysa, bunlar da önermelerin bir parçasını oluşturabilirlerdi: Her önerme kesinkes kendisiyle bağıntılı bir soruyu yanıtlamak üzere.

Bu noktada, önerme mantığı adını verdiğim ve ondan kaynaklanan, genelgeçer doğruluk kuramlarıyla yollarımız ayrıldı. Önerme mantığına göre ('geleneksel' denilen mantığı, on sekiz ve on dokuzuncu yüzyılların 'düşünceci' mantığım ve on dokuz ve yirminci yüzyılların 'simgeci' mantığını da bu başlık altında topluyorum), mantığın başlıca ilgi alanı olan doğruluk ve yanlışlık, olduğu gibi önermenin bir parçasıdır. Bu öğretide önerme, çoğunlukla 'düşünce birimi' adı verilerek dile getirilirdi. Bunun anlamı da, önermeyi özne, ekeylem, yüklem gibi parçalara ayıracak olursak, bu parçalardan herhangi birinin, tek başına ele alındığında bütünlüğü olan bir düşünce oluşturmadığı, başka deyişle, doğru ya da yanlış sayılamadığıdır.

Bu öğreti bana, mantık ile dilbilgisinin çok erken elele vermesinden doğan bir yanlışlık gibi geliyordu. Mantıkçının önerme dediği şey, dilbilgicinin tümcesinin bir tür hayaleti gibiydi bana kalırsa; tıpkı insanların, usları bedenlerin hayaleti olarak düşledikleri ilkel anlayışlardaki gibi. Dilbilgisi, tümce adı verilen bir söylem biçimini tanır ve tümceler arasında da soruların, emirlerin, vb. sözsel dışavurum görevini yüklenen öteki türler gibi, savları ya da önermeleri dile getiren bir türü de benimser. Dilbilgisi terimi olarak bunlara bildirme kipinde tümceler adı verilir. Mantıkçılar da öteden beri, 'düşünce birimi'ni, başka deyişle, doğru ya da yanlış

olan şeyi, dilsel 'beden'i, bildirme kipinde tümce olan bir tür mantıksal 'tin' olarak kavramaya çalışmışlardır.

Mantıksal önerme ile dilbilgisel bildirme kipinde tümce arasında bağıntı kurma girişimi, amacına hiçbir zaman tümüyle ulaşmadı. Gerçek 'düşünce birimi'nin önerme değil de, önermenin bir soruyu yanıtlama işlevini yüklendiği daha karmaşık bir şey olduğunu gören kişiler hep çıkmıştır. Akla gelen örnekler Bacon ve Descartes ile kalmaz; Platon ile Kant'ı da sayabiliriz. Platon düşünmeyi 'tinin kendisiyle diyaloğu, karşılıklı söyleşmesi' diye betimlerken (kendi diyaloglarmdan da bildiğimiz gibi) bunun bir soru-yanıt süreci olduğunu, bu iki öğeden önceliğin sorgulama etkinliğinde, içimizdeki Sokrates'te olduğunu söylemek istiyordu. Kant, insanın aklı başında olarak hangi soruları sorabileceğini bilmesi için bilge olması gerektiğini söylerken aslında yalnızca bir önerme mantığını çürütüp bir soru-yanıt mantığının gerekliliğini ortaya koyuyordu.

Bunlar da bir yana, yine de mantık hiçbir zaman önermelerle bildirme kipinde tümceler arasında bir *de facto*, bire bir bağıntı ortaya koyamamıştır. Bir kişinin belli bir durumda düşüncelerini söze dökmek için gerçekten kullandığı sözcüklerin 'eksiltili' ya da tersine 'uzatımlı' olabileceği ya da her bir tümcenin, şöyle ya da böyle, bir önerme dile getirmesi gerektiğini öne süren bir kurala uymadığı belirtilegelmiştir. Yine, bir kurmaca yapıtta da, yalnızca kendisi olma savından başka hiçbir nitelik taşımasa da, bildirme kipinde tümcelerin önerme dile getirmedikleri benimsenir. Ama bu ve birtakım başka nitelemeler belirtildiğinde önerme mantığının ana öğretisi şöyle betimlenebilir: Her bildirme kipinde tümcenin bir önermeyi dile getirdiğini ve bir önermenin bir düşünce birimi ya da doğru ya da yanlış olan şey olduğunu varsaydığımızda, önermelerle bildirme kipinde tümceler arasında bire bir bağıntı vardır ya da olmalıdır ya da iyi kurulmuş ve düzgün kullanılan bir dilde böyle bir bağıntı olacaktır.[1]

Doğruluk kavramı üstüne oluşturulmuş birçok tanınmış kuramın varsaydığı öğreti budur. Bir düşünce okulu, bir önermenin yalnızca kendi içinde doğru ya da yanlış olduğunu, doğruluk ya da yanlışlığın, önermelerin niteliklerinden olduğunu ileri sürer. Bir başkası da, bir önermeye doğru ya da yanlış demenin, bu önermeyle, bir 'durum' ya da 'olgu' gibi, önerme olmayan bir şey arasında bir 'bağıntı' ya da 'bağıntısızlık' olduğunu ileri sürmek olduğuna inanır. Bir üçüncüsü, bir önermeye doğru ya da yanlış deme-

nin onunla, onun 'tutarlı olduğu' ya da 'tutarlı olamadığı' öteki önermeler arasmda bir ilişkiyi doğrulamak olduğunu öne sürer. O günlerde pragmacılar da görüldüğünden, bir dördüncü okula da değinmeliyiz. Bunlara göre de (en azından bir bölüğünün bildirilerine bakılırsa), bir önermeye doğru ya da yanlış demek, ona inanmanın yararını ya da yararsızlığını doğrulamaktır.

Ben doğru kavramına değgin bu kuramların hepsini yadsıdım. Benimkisi çok da özgün bir yaklaşım sayılmazdı; Joachim'in *Nature of Truth* (Doğruluğun Doğası)'nı okuyan herkes, hepsinde de tartışmaya açık birçok boşluğun olduğunu görebilirdi. Oysa benim bunları yadsıma nedenim, bunlara birçok yönden karşı çıkılabilmesi değildi. Hepsi de benim önerme mantığı ilkesi adını verdiğim şeyi temel alıyorlardı; bense işte bu ilkeye baştan sona karşıydım.

Ben önerme mantığının yerine, soru ile yanıt mantığı adını verdiğim işlemi koymak istiyordum. Bence doğru, gündelik yaşamımda düşünür ya da tarihçi olarak peşinden koştuğum türden doğru kavramı –bir düşün kuramına ya da bir tarih metnine doğru dendiğinde akla gelen doğruluk, bana bu sözcüğün gerçek anlamı gibi geliyordu– tek bir önermeye dayalı, giderek tutarlılık odaklı kuramcıların benimsediği biçimde, bir arada ele alınacak bir önermeler bütünü de olamazdı. Bu kavram ancak bir soru ile yanıt toplancasıyla bağdaştırılabilirdi. Önermeci mantıkçılar bu toplancanın yapısını, belli ki, hiç incelememişlerdi; ama Bacon, Descartes ve başka birkaç düşünürün de yardımıyla bu konuda bir iki söz söylemeyi göze alabildim. Belli bir bütündeki her bir soru ile her bir yanıt bütünle ilgili ve bütüne uygun olmalıydı; hem bütünlüğe hem de bu bütünlük içinde kendi tuttuğu yere 'ait' olmalıydı. Her soru 'yerinde' olmalıydı; 'yersiz' savıyla soruyu yanıtlamayı yadsıdığımızda, o soruda bulamadığımız, yokluğundan yakındığımız bir nitelik olmalıydı. Her yanıt, yanıtladığını ileri sürdüğü sorunun 'geçerli' yanıtı olmalıydı.

'Geçerli' derken 'doğru' demek istemiyorum. Bir sorunun 'geçerli' yanıtı soru-yanıt sürecinde yol almamızı sağlayabilecek olan yanıttır. Bir sorunun 'geçerli' yanıtının 'yanlış' olduğu durumlara çok rastlanır. Örneğin, bir düşünürün ya bilmeden,ya da bir *reductio ad absurdum*'a varmak için, saçmaya indirgeme amacıyla yanlış iz sürdüğü durumlar. Bunu örnekleyelim. Sokrates, (Platon, *Devlet*) dama oyununda karşınızdaki oyuncunun hak gözeten bir adam mı, yoksa dama oynamayı iyi bilen biri mi olmasını istersi-

niz diye sorduğunda, Polemarchus'un verdiği karşılık –dama oynamayı bilen biri– geçerli yanıttır. 'Yanlış'tır çünkü hak gözetme ile dama oynama yetisinin her birini, birer 'zanaat' ya da uzmanca birer ustalık saydığından karşılaştırılabileceklerini varsayar. Ama yanıt 'geçerli'dir çünkü bu, varsayımın yanlışlığını ortaya koyan soru-yanıt zincirinde bir halkayı oluşturur, hem de sağlam bir halkayı.

Bence, bir önermeye 'doğru' dediğimizde ilk aklımıza gelen, söylemek istediğimiz şuydu: (a) önerme, sözcüğün genel anlamıyla 'doğru' olan bir soru-yanıt toplancasının bir parçasıdır, (b) bu toplanca içindeki belli bir sorunun yanıtıdır; (c) soru, genellikle akıllıca sorulmuş, anlamlı dediğimiz türden bir sorudur; ya da benim kullandığım terimlerle söylersek, 'yerinde' bir sorudur; (d) önerme bu sorunun 'geçerli' yanıtıdır.

Eğer bir önerme için 'doğru' dediğimizde bunları demek istiyorsak, öyleyse, bir önermenin 'doğru' mu, 'yanlış' mı olduğunu hangi soruya yanıt olarak verildiğini bilmeden anlayamayız. Bununla da kalmaz, gerçekte 'doğru' olan bir önerme, bu önermeyi 'geçersiz' yanıt durumuna düşürecek bir soru bulup çıkarma zahmetine katlanan ve başlangıçta sorulan sorunun bu olduğuna kendini inandıran herhangi biri, önermenin 'yanlış' olduğunu da düşünebilir. Böylece, gerçekte anlamlı olan bir önermenin, gerçekten yanıtlamayı amaçlamış olsa, ne 'geçerli' ne de 'geçersiz' olarak, hiçbir biçimde yanıtlayamayacağı bir soruya yanıt olduğuna kendini inandıran biri, bu önermenin anlamsız olduğuna da inandırabilir kendini. Belli bir önermenin doğruluğu ya da yanlışlığı, anlamlılığı ya da anlamsızlığı, yanıtlamayı amaçladığı soruya bağlıdır. Belli bir önermenin, 'doğru' mu 'yanlış' mı, anlamlı mı anlamsız mı olduğunu bilmek isteyen biri, bu önermenin hangi sorunun yanıtı olmayı amaçladığını bulmalıdır.

Şimdi, "Bilmem kim, bu önermeyi neyin yanıtı olarak vermişti?" sorusu tarihsel bir sorudur ve bu yüzden de tarihsel yöntem dışında başka bir yöntemle çözümlenemez. Bilmem kim, uzak geçmişte yazan biriyse bu genellikle güç bir sorudur, çünkü yazarlar (en azından iyi yazarlar) çağdaşları için yazarlar, özellikle de konularına 'ilgi duyma olasılığı' olanlar için; yanıtını sunduğumuz soruyu zaten kafalarında taşıyan kimselerdir bunlar. Sonuçta, bir yazarın, yanıtlamaya çalıştığı sorunun ne olduğunu açıkladığı görülmez pek. Sonradan, 'klasik'leştiği zaman ve çağdaşları ölüp gidince, sorunun ne olduğu da unutulur. Özellikle de, verdiği yanı-

tın geçerli bir yanıt olduğu düşünülüyorsa. Çünkü, bu durumda, artık herkes bu soruyu sormaktan vazgeçmiş, bir sonrakiyle uğraşmaya başlamıştır. Bu yüzden, özgün yazarın sorduğu soru ancak tarihsel olarak yeniden kurulabilir, bu da çoğunlukla hatırı sayılır derecede tarihsel beceri ister.

"Aklınıza şaşayım sizin, benim ağzımdan lâf çalmak kaval çalmaktan daha kolay mı sandınız?"[2] der Hamlet. Oyunun şu iki ünlü düşünürü, Rosencratz ile Guildenstern, şöyle bir okumada, *Parmenides*'in neden söz ettiğini bulgulayacaklarına, *tout bonnement*, inanırlar. Oysa, ikisini tutup Housesteads'in güney kapısına götürecek olsanız ve "Lütfen, bu yapıdaki değişik yapım evrelerini ayırdedip, her devirdeki yapı ustasının kafasındaki amacın ne olduğunu belirler misiniz," deseniz, her ikisi de karşı çıkarak, "İnanın, yapamam" diyecektir. *Parmenides*'in, ufacık tefecik, berbat bir Roma kalesinden daha mı kolay anlaşılacağını sanıyorlar bunlar? Akıllarına şaşayım!

O zamanlar özellikle dikkatimi çeken de bu olmuştur, bundan çıkan sonuç, yine şöyle: İki ayrı önerme kendi başlarına, biribirleriyle karşılıklı çelişkide olamayacakları halde, yanıtlamayı amaçladıkları soruların değişik biçimlerde yeniden kurulmasından dolayı, söz konusu önerme çiftinin, ya biri ya da öteki sanıldığı birçok kez örneklenmiştir. Örneğin, fizikötecilerin 'dünya hem tek hem de birden çoktur' dediğini hep işitmişizdir. Bu sözlerden dolayı, fizikötecileri kendileriyle çelişkiye düşmekle suçlamaya kalkışacak denli kıt akıllı eleştirmen az değildir. Çünkü, bu eleştirmenlerin soyut mantığa dayanan gerekçesine bakılırsa, 'dünya tektir' önermesi ile 'dünya birden çoktur' önermesi karşılıklı çelişkili sayılır. Çoğumuzun fizikötesinden pek de hoşlanmamamızın nedeni bu tür gerekçelerle açıklanabilir ve bu duygulara, sonuç olarak, eleştirdikleri kişilerin neden söz ettiklerini ve bu söylediklerini, hangi soruların yanıtı olarak amaçladıklarını bile bilmediği ortaya çıkan eleştirmenlerin yüzünden kapılırız. Bu eleştirmenler, boş gezenlerin çalışkanlara, bilisizlerin okumuş yazmışlara ve aptalların bilgelere karşı beslediklerini hep bildiğimiz o kötü niyetle, onların saçmaladıklarına inanmamızı isterler.

Diyelim fizikötecı, dünyadan söz etmek yerine maun ağacından, sürgülü kapaklı, küçük bir kutunun içindekileri anlatıyor olsun ve şöyle söylesin, "Bu kutunun içindekiler hem tek bir şey hem de birden çok". Kıt akıllı bir eleştirmen, onun, tek bir soruya,

"Bu kutunun içinde bir x mi var, yoksa birçok x mi var?" sorusuna birbirini tutmayan iki ayrı yanıt verdiğini sanabilir. Gerçekte eleştirmen soruyu yeniden kurarken yanlışlık yapmıştır. İki ayrı soru vardır ortada: (a) Bu kutunun içinde tek bir satranç takımı mı var, yoksa birden çok satranç takımı mı var? (b) Bu kutunun içinde tek bir satranç taşı mı var, yoksa birden çok satranç taşı mı var?

Bir şeyin hem tek bir şey, hem de birden çok şey olduğunu söylemek, o şey ister dünya olsun ister bir kutunun içindekiler, biribiriyle çelişkili olmaz. Ancak, bir şeyin hem bir x hem de birden çok x olduğu söylendiğinde çelişki doğar. İlk söylenen tümcede, ister dünyaya ilişkin olsun ister satranç taşlarına, bir x ve birden çok x'e değinilmiyordu bile. Eleştirmen araya sokuşturmuştu bunu. Eleştirmen, birinin ceket cebine bir ihanet mektubunu gizlice sokuşturumuş gibi, bu tuzağı kurup da, onu ele verdiğinde hakettiği ödülü alacağı umuduyla, kurbanının üstüne atıncaya değin, eleştirmenin yakındığı bu çelişki, kurbanının düşününde yer almıyordu bile.

Eğer belli bir Ö öğretisine, P ile R diye iki bölüme ayrılabildiği için, kendisiyle çelişkiye düştüğü yolunda bir eleştiri yöneltiliyorsa, bu eleştiri ancak, eleştirmen, P ile R'nin yanıtladığı soruları doğru olarak yeniden kurduysa geçerli sayılır. Bu durumun ayırdında olan bir eleştirmen kuşkusuz, eleştirdiği yazarın sorularını soruş biçiminden, bu yazarın kullandığı biçimiyle P ile R'nin biribiriyle çelişkiye düştüğü sonucuna varmasına yol açan kanıtları okurlarına aktararak 'çalışmasını gösterecektir'. Bunu yapmayacak olursa, sorunu kendi başına çözme isteği duymayan okur, eleştirmenin yaptığı eleştirinin sağlam temellere oturup oturmadığına, eleştirmenin genelde iyi bir tarihçi olup olmadığı konusunda düşündüklerinden yola çıkarak karar verecektir.

Bütün bunlar, (bir önceki bölümün sonunda belirttiğim gibi) 1914'te yanıtlamadan bıraktığım, 'gerçekçiler'in eleştirel yöntemlerinin sağlam temellere oturup oturmadığına değgin soruyu yanıtlayabilmemi sağladı. Buna verilebilecek yanıt kaçınılmaz olarak olumsuz olacaktı. Çünkü, 'gerçekçiler'in başlıca, ve bana kalırsa son çözümde, tek yöntemleri eleştirilen önermeyi başka birtakım önermelere ayrıştırarak bunlar arasında çelişkiler aramaktı. 'Gerçekçiler', önerme mantığını kendi yöntemlerine göre izlerken, bu çelişkilerin, kurbanlarının yanıtlamaya çalıştıkları sorulara değgin, kendilerinin düştükleri tarihsel yanlışların meyveleri olabileceği akıllarının ucundan bile geçmiyordu. Bunun böyle olmama olasılı-

ğı da vardı kuşkusuz. Ama benim, 'gerçekçiler'in tarihe takındıkları tutumdan bildiğim kadarıyla, bu olasılık çok azdı. Her neyse, olasılık gerçekleştiğinde de yanlış yöntemler kullanılıyordu.

1917'deki boş zamanlarımda, bütün bunları uzun uzadıya, uygulamalar ve örneklemelerle *Truth and Contradiction* (Doğruluk ve Çelişki) adlı bir kitapta yazdım. İyice ileri gidip kitabı bir yayımcıya bile sundum, ama bu tür bir kitap için uygun bir devirde olmadığınız, en iyisi şimdilik bunu bir yana kaldırınam söylendi. Yayımcı her iki açıdan da haklıydı. Devrin uygunsuzluğu bir yana, kitap yazma sanatında daha çok yeniydim. Yalnızca bir kitabım yayımlanmıştı. 1916 yılında yayımlanan, *Religion and Philosophy* (Din ve Düşünbilim) adında bir kitap. Bu tarihten birkaç yıl önce yazılmış, gençliğimdeki tanrıbilim çalışmalarımdan çıkan birtakım düşünceleri toparlayıp ardıma atmak için yazılmış bir kitaptı. Bir genç adamın yaşamdan beklentisinin, gitgide azalan bir malvarlığı olduğu bir devirde, hiç olmazsa ardımda bir düşünsel yayınım kalsın diye düşündüğümden ve bu tür kararların benden sonra vasiyetimi uygulayacaklara bırakılmasından hiç hoşlanmadığımdan (hâlâ böyle düşünüyorum) yayımlattım bu kitabı.

VI
Gerçekçiliğin Çözülüp Dağılması

Savaş bitti; ben Oxford'a 'gerçekçiler'in karşısında yer almış olarak döndüm. Düşün konularında bildiri sunma ve tartışmalara girişmenin yararsızlığını daha öğrenmemiş olduğumdan, kartlarını açık oynamak amacıyla çalışma arkadaşlarıma bir bildiri sundum ve onları Cook Wilson'ın temel olgucu öğretisinin, 'bilmenin bilinen şeye etkisi yoktur' savının anlamsızlığına inandırmaya çabaladım. Cook Wilson'ın yaptığı gibi, böyle bir savdan emin olduğunu öne süren birinin sonuçta, andaş olarak, bilinmez diye tanımlamakta olduğu bir şeyi bildiğini savladığını ileri sürdüm. Çünkü θ olan birşeyin belli bir *k* koşulunun varlığı ya da yokluğu durumundan hiç etkilenmediği bilinirse, θ 'nin *k* varken nasıl olduğu ve θ olmadan nasıl olduğu bilinir ve bu iki durum karşılaştırıldığında bir ayrım bulunmaz. Bu, θ 'nın *k* olmadan nasıl olduğunu bilmek demektir aynı zamanda. Yukarıdaki durumda da, bilinmez diye tanımlanan şeyi bilmek demektir.

Ele aldığım konu bu anlattıklarımla sınırlı değildi. Cook Wilson'ın derslerinde işlenen birkaç mantık öğretisini gözden geçirerek, bunların Bradley'den alınmış olduğunu belirttim. Daha da ileri gidip, bilginin bilinen şeye hiçbir etkisi olmadığı yolundaki bu saçma tümce bir yana, 'gerçekçiliğin' kendine özgü hiçbir olgucu öğretisi olmadığını, kullanılanların hepsinin de, gözden düşürmeyi amaçladığı düşünce okulundan çalındığını söyledim. Dolayısıyla durumu, 'gerçekçilik', 'çağcıl düşünün borçları ödenmemiş iflası, konkordatosudur' diye betimledim.

Bu betimleme birkaç yıl sonra 'gerçekçi' okulun, Alexander'ın *Space Time and Deity* (Uzam Zaman ve Yaradan) ile Whitehead'in *Process and Reality* (Süreç ve Gerçeklik) adlı yapıtları gibi kazanım-

ları sunmasından sonra yapılmış olsa bu derece yerinde ve haklı sayılmayacaktı belki. Ama bu büyük yapıtlar bile benim savımı aydınlatmaya yarıyor. Her biri, terimin Kant sonrası tanımındaki anlamıyla, bir *Naturphilosophie* dizgesidir. Alexander'ın doğa düşüncesi, Hegel'inkinden daha da yakından *Critique of Pure Reason* (Salt Aklın Eleştirisi) örnek alınarak kurulmuştur. Birçok açıdan ve belirgin biçimde, Kant'ın yazacağını söyleyip de bir türlü yazamadığı, 'Doğanın Fizikötesi' adını alacak olan yapıta çok benzer. Whitehead Hegel'i daha bir andırır; zaten yazar da Hegel ile tanışıklığı yok gibi görünüyorsa da, benzerlikten bütünüyle habersiz sayılmaz çünkü kitabını 'düşünceciliğin' yaptıklarını yeni baştan 'ama gerçekçi bir bakış açısından' ele alma girişimi olarak betimler.

Oysa gerçekte, 'gerçekçilik', bilinenin bilme ediminden bağımsız olduğunu, ondan etkilenmediğini varsayan bir öğreti demekse, Whitehead hiç de 'gerçekçi' sayılmaz çünkü onun 'örgencilik düşünü', belli bir 'durum'da bir öge oluşturan her bir şeyin o durumdaki geri kalan herşeyle yalnızca biraradalık ilişkisi değil, karşılıklı bağımlılık ilişkisinin de varlığı görüşüne bağıtlar onu. Bundan çıkan sonuç, bir durumdaki birinci öge us gücü, ikinci öge de onun bildiği bir şey ise, bilen ve bilinenin karşılıklı bağımlı olduğudur. İşte 'gerçekçiler'in yadsımayı ana amaç edindikleri öğreti de tam olarak budur.

The Essence of Realism (Gerçekçiliğin Özü) üstüne British Academy'ye sunduğu bildiride, bu okulun en eski ve en önemli belgelerinden birinde Alexander bu savı ortaya atmış, aynı konuyu *Space Time and Deity* (Uzam Zaman ve Yaradan)'da unutmamıştır. Yine de bu soylu kitabın bütünü, Kant ve Hegel'den alınarak 'gerçekçi' bir görünüme büründürülen düşüncelerden oluşur. Kötü de olmaz. Whitehead'in evrenbilimi karşı-'gerçekçi' bir ilkeye oturtulmuştur, Alexander'ınki de 'gerçekçilik' dışı gereçler üstüne kurulmuştur. Ne biri ne de öteki çağcıl İngiliz 'gerçekçiliği'nin evrenbilim düşüncesinde verimli olduğunu kanıtlamak için veri olarak alınabilir. Bunlar İngiliz düşününün, hiç değilse bu iki başarılı düşünürün kişiliğinde 'gerçekçilik' yıkımından kurtulmaya başlayıp, 'gerçekçiliğin' karşısına aldığı gelenekle, bağlarını yeni baştan kurmaya başladığının kanıtı olarak kullanılabilir.

Belli bir durumun bir yıkım olup olmadığı yolunda herkesin ayrı bir görüşü olabilir. Herkes nalıncı keseri gibi kendine yontar. Ben daha önce de 'gerçekçiliğin' olgucu öğretisinin beş para etme-

diğini, eleştirel yönteminin de öldürücü olduğunu söylemiştim. Etkenliği, eleştirdiği öğretilerin kendilerine özgü yanlışlıklarına değil de, kendisinin neye elini atarsa yol açtığı bir tür yıkıcılığa dayandığından, bir kat daha öldürücüydü. İşte bu yüzden 'gerçekçiliğin', yolunu olgucu öğretilerden birer birer ayırması ve her safra atışında bir başderdinden daha kurtulduğu için kendini kutlaması kaçınılmazdı.

Bunun ilk sonuçlarından biri törel düşüne bir saldırı oldu. Törel düşün Sokrates'ten günümüze, davranış biçimine ilişkin sorunları daha açık seçik gözden geçirme girişimi olarak görülmüştür. 1912'de Prichard, böyle tanımlanacak bir törel düşünün bir yanlışlık üstüne kurulmuş olduğunu açıkladı ve yeni bir tür, salt kuramsal olan bir törel düşünden yana olunması gerektiğini belirtti. Böylece törel bilincin işleyişi, sanki gezegenlerin devinimleri incelenirmişçesine, onlara hiç ilişmeden bilimsel olarak incelenebilecekti. Cambridge'de Bertrand Russell da aynı niyetle, ancak yüzeysel yapıda değişik olan gerekçelerle törebilimin toptan düşünbilim dışı bırakılmasını öneriyordu.

Bu yeni izlenceyi benimseyen 'gerçekçi' düşünürlerin hepsi, ya da hemen hepsi, genç kuşağa öğretmenlik yapıyorlardı. Öğrencileri, daha biçimlenmemiş alışkanlık ve kişilikleriyle, yaşamın eşiğinde duruyorlardı, çoğu da kamu yaşamının eşiğindeydi. Yarım yüzyıl önce, gençlere, yaptıklarına ya da yapacaklarına kafa yorarlarsa büyük olasılıkla ve genellikle bu işte daha başarılı olacakları söylenirdi. Törel ya da siyasal bir edimin doğasının, niteliğinin anlaşılması, ülküler ve ilkeler oluşturma girişimi, bu etkinliklerle gereği gibi uğraşabilmenin vazgeçilmez bir koşuluydu. Eskiden öğretmenler, öğrencilerini törel ve siyasal kuram incelemelerine başlatırken, sözcüklerle olsun olmasın –kimileyin söylediğimiz en önemli şeyler sözcüklere dökülmez–, "Bu konuyu ciddiye alın çünkü bunu anlayıp anlamamanız yaşamınızı baştan sona değiştirecektir" derlerdi. Oysa 'gerçekçi', öğrencilerine, tersine, "İlginizi çekiyorsa okursunuz, ama pek yararı olacağını sanmayın. Gerçekçiliğin yüce ilkesini anımsayın: Hiçbir şey bilinmekten etkilenmez. Bu herşey gibi insanın eylemleri için de geçerli. Törel düşün törel eylemin kuramıdır yalnızca: Öyleyse uygulamada törel eylemi etkilemez. Bununla da bunsuz da insanlar törel davranabilirler. Ben karşınızda töre düşünürü olarak bulunuyorum, törel davranışı size açıklamaya çalışacağım ama bunu nasıl gerçekleştireceğinizi açıklamamı beklemeyin benden," diyordu.

Bu aşamada, bu izlencenin temelindeki bilgiçliklerle ilgilenmiyorum, beni ilgilendiren yalnızca sonuçları. Öğrenciler bu düşünden, Green okulunun babalarına sunduğu gibi, yaşam amaçları olacak ülküler ve yaşam boyu destek alacakları ilkeler bekliyorlar mıydı bilmem ama böyle bir şey bulamadılar. Onlara hiçbir düşünürün (kuşkusuz sözde düşünür dışında hiç kimsenin) böyle bir şeye kalkışmayacağı söylendi. Yaşam sorunlarını çözerken her öğrenciye, ancak kendi başına çıkarsayabildikleri yol gösterici olacaktı, çünkü kişi bunu düşünürlerden ya da düşünce ediminden, ülkülerden ya da ilkelerden beklememeliydi; kişi, düşünür olmayanlara (ahmaklara), düşünce olamayan süreçlere (tutkulara), ülkü olmayan amaçlara (gelgeç heveslere, kapılgılara), ilke olamayan kurallara (çıkarların zorladığı kurallara) yönelecekti. Eğer gerçekçiler, koca bir kuşak İngiliz'i, töre ve siyasa ile tecim ve din alanlarını tutmuş ve onların duygularına seslenerek elde edemeyecekleri, elde etmeyi akıllarından geçirmedikleri kişisel çıkarları önlerine seren serüvencilerin ağına kolayca düşebilecek gizil kafasızlar olarak eğitmeyi özellikle istemiş olsalardı, bundan daha iyi bir yolunu bulamazlardı.

Tüm olup bitenlerin sonucu daha da kötüye gidebilirdi; ne var ki, 'gerçekçiler' verdikleri eğitim işlerlik kazanmaya kalmadan kendilerini öğrencilerinin gözünden düşürdüler. Bu kendi kendilerini aptallığa vurma zamanla ve aşama aşama gelişti. 'Gerçekçiler' geleneksel törebilimi kökten safdışı bırakmakla kalmayıp, kendilerinin yepyeni töre kuramı üstünde çalışmaya başlar başlamaz, bir katkısı olur mu, benimsenmeli mi diyerek, törel eyleme değgin her tür öğretiyi sınamaya başladılar ve hepsinde bir eksik gedik buldular. Safra diye tümü alaşağı edilen bir başka geleneksel düşünbilim dalı bilgi kuramı oldu. Aslında 'gerçekçilik' kendini salt ve yalın bir bilgi kuramı diye tanımlayarak yola çıkmıştı ama yandaşları çok geçmeden bilgi kuramının kendi içinde, terimlerde çelişkili bir duruma düştüğünü bulguladılar. Bir başkası, siyasa kuramıydı. Bunu da toplumsal yaşamın temel düşüncesi olan 'ortak yarar' kavramını yadsıyarak, tüm 'yararların' kişisel olduğunda direterek yıktılar. Düşünsel öğreti denebilecek her şeyin didik didik atılıp parçalandığı bu süreç boyunca 'gerçekçiler' ellerinde olgucu öğreti adına ne varsa baştan sona adım adım yok ettiler. Yineliyeyim, beni ilgilendiren öğrencilerin üstündeki etkilerinden başka bir şey değil. Bu etki de, onları düşünbilimin aptalca, önemsiz bir oyun olduğu yolunda kandırıp, düşünden yaşamları boyu

iğrenmelerini, dikkatlerini zorla düşünmeye çekmeye çalışarak zaman yitirmelerine yol açan kişilere yaşamları boyu kin gütmelerini sağlamak olmuştur (nasıl olmasın ki?)

Bunun gerçekleştiğini kim olsa görebilirdi. Green okulu, öğrencilerine düşünbilimin yalnızca meslekten düşünürlerin tekelinde olmadığını, bu etkinliği herkesin görev belleyebileceğini öğretmişti. Bu okulun öğrencileri de, üyeleri meslekten düşünür olmasa bile konuyla ilgilenip, bu konuyu önemli sayıp, gitgide ülke çapında bir görüş bütünlüğü oluşturmuşlar, meslek dışı, özenci konumlarının bu konuda görüş bildirmelerini engellemesine izin vermemişlerdi. Bu kişiler birer birer öldükçe onların yerini dolduracak kimse yetişmiyordu, 1920'lerde kendime şunu sormaya başladım, "Bugünlerde neden Oxford'lu biri, yetmiş yaşın üstünde ya da düşünbilim öğretmeni değilse, düşüne eğlencelik bir salon oyunundan başka bir şey gözüyle bakamıyor?" Yanıtı bulmak zor olmadı; Green okulunun tersine 'gerçekçiler'in, düşünbilimin meslekten düşünürlerin tekelinde olması gerektiği görüşünde olmaları ve tarihçilerin doğabilimcilerin, dinbilimcilerin ve öteki özencilerin düşünsel konularda öne sürdüklerine gösterdikleri nefret bu yanıtı pekiştiriyordu.

Nalıncının yonttuğu yön apaçık ortadaydı, kendisi de bunu biliyordu. Ama bu anlıksal eksiklik, hep kendine yontma, kişilerin törel yanlarını, dinlerini, okulda öğrendiklerini, vb. bir yana atmaları, hep kendine yontanlarca, bu okulun görüşüne göre, durumdaki bir gelişmeyi gösteriyordu; 'gerçekçiler'in durumu buydu. Düşünbilimin dinsel öğütçülükle karıştırıldığı ve törel düşünün, öğrencileri daha iyi insanlar olarak yetiştirme amacıyla öğretildiği o eski kötü törel düşün okulunun kökünü tüm düşün okullarından kazıyıp attıkları için kendilerinden çok hoşnuttular. Yararcılıktan bulaşmış pisliklerden temizlenmiş böylesine katıksız bir düşün tasarladıkları için öylesine gurur duyuyorlardı ki, ellerini yüreklerine koyup bu tür çabaların bir yararının olmadığını söyleyebilirlerdi. Öylesine bilimsel bir düşün ki ancak tüm yaşamını katıksız bilimsel araştırmaya ayırmış olanlar buna değer biçebilirlerdi. Öylesine çetrefildi ki, yine ancak yaşamını bu işe adamış ve son derece akıllı öğrenciler bunu anlayabilirlerdi. Aptallarla, özencilerin nefreti umurlarında değildi. Bu noktalarda onlardan ayrı düşünenler varsa, bunlar ya anlıksal güçsüzlüklerinden ya da kötü niyetten bu duruma düşüyorlardı.

'Gerçekçilik' akımının vardığı bu uç tarihe hiç geçmeyecek

şeylerden biri. Özgün 'gerçekçi'lerin düşüncelerini en iyi anlayan ve onlara sadık kalmaya çaba gösteren kişilerin, bastıkları toprağın ayaklarının altından nasıl parça parça kaydığının ve nasıl bir tür anlıksal karabasan içinde bir yama bohçasındaymışçasına, bir geçici düşünden ötekine sürüklendiklerinin öyküsüdür bu. Bunlardan biri, yetenekli ve başarılı bir yazar olan Bertrand Russell, ardında bir düşün kurmak amacıyla ardarda sıralanan girişimlerinin dökümünü bırakmıştır. Ama bu düşünürlerin çoğu, seslerini duyuramayacak ve çektiklerinden duyguları körelmiş durumdadırlar ya da durumdaydılar. Bunlar ve arkadaşları öldüğünde kimse yaşamlarını neyle geçirdiklerini bilmeyecek. Ben bu konuda bildiklerimi kesinlikle kendime saklayacağım.

Ama gençliğimin 'gerçekçiliği' öldüyse bile, bu biçimiyle düşünbilime karşı genel bir önyargı kalıtı devretmekle kalmamış, yan tutan bir kalıtçı da bırakmıştır. Bertrand Russell ile A. N. Whitehead'in oluşturdukları önermeci mantık, fizikötesine yöneltilen eski olgucu saldırıyı yeniden dirilten, olgucu öğreti olarak bilinen ne varsa, iyiden iyiye hallaç pamuğu gibi atıp duran bir düşünce okulunu esinlemiştir. Önermeci mantık üstüne söylediklerimden sonra, artık durup da bu okulun, olanca hünerine ve direngenliğine karşın, neden bir alay yalan dolandan oluşan, iskambil kağıdından kurulmuş evlere benzediğini açıklamam gerekmiyor. Öte yandan, bunun baştan sona zaman yitimi olduğuna da inanmıyorum. Oxford 'gerçekçiliği'nin Green okuluyla bağlantısı gibi bu okulun bağlı olduğu 'düşünceci' mantık da doğru ile yanlışın biribirine geçmiş bir karışımıydı. Büyük ölçüde önermeci mantıktı, ama bir bölümüyle de soru ile yanıt mantığıydı. Bence, bu okulu sürdürenler yanlışın kökünü kurutup doğruyu geliştirme yoluna gitmeliydiler, ancak tam tersini yapmaya karar verdiler; yine de, bundan hoşnut olmadığım söylenemez. Mantık konusunda devrimciyim ben; tüm öteki devrimciler gibi karşı devrimcilere gönül borcum var. Soruna açıklık kazandırıyorlar.

VII
Düşünbilim Tarihi

Düşünsel görüşlerime bakacak olursak artık yalnızca çoğu çalışma arkadaşımın sürdürdüğü 'gerçekçilik' okuluyla değil, İngiltere'deki, giderek dünyadaki bile diyebilirim, tüm düşünce okullarıyla ilişkilerimi kesmiştim. Bu, toplumdan yalıtlanmam anlamına gelmiyordu. Oxford'da olsun, Britanya Adaları'ndaki başka yerlerde, başka ülkelerde olsun bir sürü büyük düşünürün dostluğunun ve onların kurdukları toplulukların, hem tadını çıkarıyor hem de bu ayrıcalıktan yararlanıyordum. Düşünsel söyleşilerinden hoşlanıyordum; tartışmalarını dinlemeye, onlara katılmaya istekliydim.

Bunlar hiç sekmeden, düzenli olarak sürüyordu. İçimizden birimizin ortaya attığı bir konu ya da görüşü tartışmak için yaklaşık bir düzine çalışma arkadaşımla her hafta buluşuyorduk. Oxford Düşünbilim Derneği adında bir toplulukla da, her dönem iki üç kez pazar akşamları, bir bildiri okuyup tartışmak üzere daha törensel bir toplantımız oluyordu. Yılda bir, iş doruğa varıyor, bir başka üniversite kentinden birkaç düşünbilim derneğinin de katılımıyla bu yıllık ortak toplantı günlerce sürebiliyordu. Böyle biraraya geldikçe meslekten kişilerle tanışma olanağı bulunuyordu; bunlar bir yandan da, öğretilerini onaylamadığınız kişilerden oluşan bir topluluğun, kimileyin ne denli hoş olabileceğini ya da adı dillerde dolaşan ama ayağa kalkıp iki laf etti miydi, dolandırıcının teki olduğu gün gibi ortaya çıkan birinin yapıtlarına onca zamanı ayırıp harcamanın ne denli gereksiz olduğunu sergilediklerinden önemli toplantılardı. Ama bütün bu tartışmaların hiçbirinin düşünsel bir yanı yoktu. Eğitmenle öğrencisi arasındaki biçimiyle *viva voce* düşünsel çalışma çok değerlidir, iki yakın dost arasında olduğu gibi. Biribirini çok iyi tanıyan bir iki arkadaş arasında da

sürdürülebilir. Ancak, bu durumların hepsinde, etkinliğin tek değeri bir yandakilerin düşüncesinin öte yana aktarılmasıdır. Yapılan iş tartışmaya, körü körüne inançlarla çürütme çabalarına yönelince yararsızlaşır çünkü (en azından benim uzun boylu deneyimlerime dayanırsak) kimse kimseyi bir şeye inandıramaz. Etkinlik genel bir tartışma haline dönüşürse iş çığrından çıkar. Yanlardan biri bir bildiri sunar, öteki yandakiler ise bilisizlikleriyle doğru orantılı bir akıcılıkla okunanları tartışırlar. Bu tür durumlarda yıldızının parlaması için, insanın enikonu durgun, duyarsız bir us gücü olması ve hazırcevaplığı yeterli olacaktır. Papağanlar için ne derlerse desinler, düşünürlerin konuşamayanları belki de daha çok düşünenlerdir, çok düşünenleri kesinlikle daha az konuşur.

Bu yüzden, bu haftalık tartışmalara katıldığımda ortaya atılan sorunların başkalarının sorunları, bu sorunları ele alma yöntemlerinin de başkalarının yöntemleri olması pek de rahatsız edici olmuyordu. Özellikle ilgimi çeken bir sorunu ortaya atmak ya da bir tartışmayı doğru olduğunu düşündüğüm yöntemlerle sürdürmek istediğimde, değişik derecelerde anlaşılamama sorunu ya da ne yaptığını bilmeyen bir düşünsel duyuncun bildik belirtileriyle yüz yüze kalıyordum. Sonuç olarak bu deneyler, çok geçmeden öğrenmem gereken önemli bir şeyi bana gösterdi: Kendi işimi kendim yapacaktım, düşünsel alanda meslekten arkadaşlarımdan bir yardım ummayacaktım.

Ama bu tartışmalarına katılmaktan vazgeçtiğim anlamına gelmiyordu. Bir başka bölümde açıkladığım gibi, bir düşünürün öğretileri kendi kendine sorduğu sorulara verdiği yanıtlardan oluşur, sorulardan bir şey anlamayan birinin bu öğretilerden bir şey çıkarması beklenemez. Aynı mantık beni şu görüşe götürdü: Bir düşünürün öğretilerini, bu öğretilerin yanıtlamaya kalkıştığı soruları kavrayan herkes anlayabilir. Bu sorular kendisinin sorduğu sorular olmayabilir; eşzamanlı olarak kendi kafasında gelişmekte olanlardan apayrı bir düşünce-karmaşasının ya da toplancasının soruları olabilir. Yine de bu gerçekler o kişiyi, bu soruları anlamaya çalışmaktan, bu sorularla ilgilenenlerin bunları doğru yanıtlayıp yanıtlamadıkları konusunda yargılara varmaktan alıkoymamalı.

Bu görüş, böylesi bir bakış açısından yola çıkan her düşünürün kendi sorunları olmayan sorunların tartışılmasına katılıp, kendi düşünü olmayan düşünlerin biçimlenmesine yardımcı olmayı bir onur sorunu olarak alır. Bu yüzden, başka düşünürler yanlış olduğunu ya da sağlam ilkelere oturmamış olduğunu düşündüğüm

ayrımlardan doğan sorunları tartışırken de tıpkı, çok eskilerden, eskil bir düşünsel anlaşmazlık üstüne sürdürülen bir tartışmaya yöneleceğim tutumla, tartışmacıların benim sorunlarımla ilgilenmesini beklemeden, yine de kendimde onlarınkine ilgi gösterme zorunluluğunu duyarak buna da katılırdım.

Başka düşünürlerden beni anlamalarını beklemeyişim benim daha yararıma oluyordu. O devirde, 'gerçekçiler'e karşı çıkan herkes kendiliğinden 'düşünceci' diye ulamlanır, başka deyişle, ona Green okulundan yaşayakalmış, devrini geçirmiş biri gözüyle bakılırdı. Sıkı bir 'gerçekçilik' eğitiminden sonra buna başkaldıran ve Green okulunun öğrettiklerine hiç benzemeyen, kendi özgün sonuçlarına varan bir düşünürü alabilecek hazır kesim bir ulam yoktu. Bu yüzden, ara sıra sesimi yükseltmekle birlikte kendimi sonunda bu kalıbın içinde buldum. Alıştım da; yoksa, (Oxford'lu olmayanlardan) bir 'gerçekçi', konumumu belirlemeye çabaladığım ilk kitabı gözden geçirerek, bir kaç satırda "sıradan düşünceci laf salatası" dediğinde, herkesin özenle uyması gereken, eleştirmenleri yanıtlamaya karşı çıkan o kurala uyamayacak denli huzursuz olurdum.

Bu kitabın adı *Speculum Mentis*'ti, 1924'te yayımlandı. Birçok bakımdan kötü bir kitaptır.[1] Orada belirtiğim konumum eksik tasarlanmış ve beceriksizce dile getirilmiştir. Üstelik birçok okur için açıklayıcı olmak yerine kalın bir kabuk gibi birikmiş ıvır zıvır bir alay ayrıntının altında örtük kalır. Kitabı, önünü sonunu çıkaramadığını ileri sürüp, atma saçma bir yazı, diye niteleyen bir eleştirmene hak verebilirdim belki, ne var ki, söylemeye çalıştıklarımı anlayacak derecede kafası işleyen biri, kör cahillik derecesinde bilisiz olmayan biri, bu kitabı ne 'sıradan' ne de 'düşünceci' olarak nitelerdi.

Konumuza dönelim. Konusu ve yöntemi başkalarının olan tartışmaları izleyip bunlara katılma alışkanlığımın sonuçta benim için çok yararlı olduğunu gördüm. Bence görüşleri benimkilerden apayrı olan çağdaş düşünürlerin yapıtlarını izlemek, onların konumlarını geliştiren denemeler yazmak, onların öğretilerini daha önce uğraşmadıkları konulara uygulamak, onların sorularını kendi kafamda yeniden oluşturmak ve çoğu kez son derece coşkulu bir hayranlıkla bu sorunları çözümleme biçimlerini incelemek yalnızca çok hoş bir görev değil, aynı zamanda eşsiz bir uygulama fırsatı oluyordu. Düşünleri benimkinden ne derece uzak olursa olsun, öteki düşünürlerin yapıtlarının keyfini sürme ve onlara hay-

ranlık duyabilme gücümü öteki meslektaşlarım her zaman pek hoş karşılamıyorlardı. Bir bölüğünü yanıltan belki de bu benim kendime özgü, inandığım, ciddi düşüncelerim olmadığı yolundaki tutumum olmuştur. Bir başka bölüğü de kendi inançlarımı savunmaktan korktuğumu sanarak huzursuz oldular. Haftalık toplantılarımızdan birinde bana kalırsa tek ve aynı yanlış üstüne kurulmuş biribirine karşıt iki kuram (şimdi hangileri olduğunu unuttum) irdelenirken Prichard sesinde çınlayan ateşli bir öfkeyle, "Artık rengini belli etsen iyi olacak," dedi. Kafa yapısını yirmi yıldır tanıdığımdan açıklama yapmaya kalkışmadım çünkü daha ben bir çift laf edemeden araya girecek, söyleyeceğimi sandığı herşeyi *secundum artem*, sırasıyla, beş dakika içinde çürütüp işin içinden çıkacaktı.

Başkalarının düşüncelerini ele alma yordamım, biçimsel olarak 'soru ile yanıt mantığı'mdan çıkarsanabilir. Bununla birlikte ben bu alışkanlığı, bu mantığı geliştirmeden çok önceleri edinmiştim. Daha önce de belirttiğim gibi kendinizin olmayan düşünleri bu biçimde ele almak, onlara tarihsel bakabilmek demektir. Herhangi bir tarihsel soruna, örneğin Trafalgar Savaşı'nın yönlemlerine –Trafalgar'ı örnek vermemin nedeni askeri denizcilik tarihinin benim çocukluk tutkum, Trafalgar'ın da en sevdiğim çatışma olması– eğilip çözme yolunun, işin içindeki değişik kişilerin ne yaptığını görmek olduğunu ilk bulguladığımda altı-yedi yaşlarımda olduğumu söyleyebilirim. Tarih hangi olayları hangilerinin izlediğini bilmek değildi. Tarih, kişilerin kafasının içine girip onların durumlarına, onların gözlerinden bakıp, onların soruna eğilme biçiminin doğru olup olmadığını kendi açımdan düşünüp çıkarmaktı. Bir çatışmayı iki yanı kısa menzilli ağızdan dolma toplarla donanmış yelkenli gemilerde yetişmiş birinin gözünden göremiyorsanız, deniz savaşları tarihinde daha çırak bile sayılamazsınız. Tümüyle saf dışı kalmışsınız demektir bu. Eğer tutup da Trafalgar yönlemlerini elinizde buharlı gemiler, uzun menzilli kuyruktan dolma toplar varmış gibi düşünmeye başlarsanız işte o an bir de bakarsınız tarih alanının tümüyle dışına kayıvermişsiniz.

'Gerçekçi' bir öğretiye göre, tarih sözcüğü yukarıdaki anlamıyla alındığında, düşünbilimin tarihi yoktur (Prichard bana işte bu yüzden terslenmişti). 'Gerçekçiler', düşünün ele aldığı sorunların değişmez olduğunu sanıyorlardı. Bunlar, Platon'un, Aristoteles'in, Epikurosçuların, Stoacıların, Ortaçağ Skolastiklerinin, Descartes'çıların, vb., hepsinin kendi kendilerine aynı soru takımını

sorup hep ayrı yanıtları verdiklerini sanıyorlardı. Örneğin, çağcıl töre kuramında tartışılan sorunların Platon'un *Devlet* (*Republic*)'i ile Aristoteles'in *Törebilim* (*Ethics*)'inde de yer aldığına inanıyorlardı. Sanıyorlardı ki, kişinin görevi kendine, Aristoteles'in ya da Kant'ın, görevin doğası konusunda, ayrı düştükleri noktalarda, doğru düşünüp düşünmediklerini sormaktı.

'Gerçekçiler' de düşünbilimin, sözcüğün oldukça değişik bir anlamıyla, bir tarihi olduğuna kesinlikle inanıyorlardı. Değişik düşünürler, öteden beri hiç değişmeden süregelen düşün sorularına verdikleri yanıtları kuşkusuz belli bir sıralama içinde ve değişik tarihlerde vermişlerdir. Düşünbilim 'tarihi' de kişilerin, bu sorulara hangi yanıtların, hangi sırayla ve hangi tarihlerde verildiğini araştırdıkları çalışma alanıdır. Bu anlamıyla, "Aristoteles'in görev kuramı neydi?", bir 'tarih' sorusu olur. Bir düşün sorusu olan "Bu doğru bir kuram mıydı?"dan bütünüyle ayrı düşer. Böylece düşünbilim 'tarihi', (örneğin) Platon'un Idea kuramının doğru mu yanlış mı olduğuyla hiç ilgilenmeyen, yalnızca bu kuramın ne olduğuna ilişkin bir sorgulama olur.

Oxford geleneği, düşünsel bilim çalışmalarında inceden inceye sürdürülecek bir eğitimden yanaydı. Düşünbilim yapıtlarından, klasiklerden hiç değilse bir kaçının bilinmesi ve bunları yorumlayabilme yeteneğinin verilmesi konusunda diretiyordu. 'Gerçekçiliğin' egemenliği altında bu gelenek yaşamını kesintisiz sürdürdü. Gerçekte bu gelenek Oxford düşün eğitiminin en değerli yanıydı, ancak yıllar geçtikçe gitgide güçten düştü. Birbiri ardından 'Büyükler'i sınayan sınav kurulları, Yunan düşününde yapılan çalışmaların düzeyinin düştüğünden yakınır oldular. 1920'lerin ortasında, adayları sınama fırsatım olduğumda çok az adayın yazılarına konu ettikleri yazarları ilk elden bildikleri görülüyordu. Bütün bildikleri, bu yazarlar üstüne verilen derslerde aldıkları notlar ve ders veren öğretmenlerin bu yazarların düşünü üstüne yaptıkları eleştirilerden oluşuyordu. Düşün tarihine ilginin böylesi azalmasını 'gerçekçiler' apaçık yüreklendiriyorlardı. Düşünbilim 'tarihi'nin, düşünsel bir ilgi alanı olmadığı gerekçesiyle, Düşünbilim, Siyasa ve Ekonomi Bölümünde aynı adla açılan bir tez çalışmasının ne yapıp edip kaldırılmasını sağlayan kişi de 'gerçekçilerin' en saygın önderlerinden biriydi.

Savaş sırasında, Albert Anıtı üstüne kendimle yaptığım iç söyleşiler boyunca, 'gerçekçiler'in düşün tarihine bakış açısını yeniden gözden geçirmeyi aklıma koydum. Kendi kendime acaba dü-

şünsel sorunlar, sözcüğün en gevşek anlamıyla, başlangıçtan beri hiç değişmez mi kalıyor, diye soruyordum. Gerçekten de, değişik düşünce akımları, aynı sorulara yanıt bulmak için ayrı ayrı çabalardan başka bir şey değil miydi? Çok geçmeden bunun doğru olmadığını, olsa olsa hep düştüğümüz bir yanılgı olduğunu ve yüzeysel benzerliklerin yanılttığı bir tür tarihsel uzak görüş bozukluğunun sonucunda derin ayrımları belirleyememek olduğunu buldum.

Berrak bir gün ışığı pırıltısıyla gördüğüm ilk nokta, siyasa kuramında oldu. Siyasa konusuna ilişkin yönleriyle Platon'un *Devlet*'i ile Hobbes'un *Leviathan*'ını alalım. Besbelli öne sürdükleri siyasa kuramları aynı değil. Ama acaba aynı şeyin iki ayrı kuramını mı tasarımlıyorlar? *Devlet*'in 'Devlet'in doğası'nı bir açıdan anlattığını, *Leviathan*'ın da aynı şeyi başka bir açıdan açıkladığını söyleyebilir misiniz? Hayır; çünkü Platon'un 'Devlet'i Yunanca πολις (*Polis*) Hobbes'unki on yedinci yüzyılın saltıkçı Devletidir. 'Gerçekçiler'in yanıtı kolay: Doğal olarak Platon'un Devleti Hobbes'unkinden değişik ama her ikisi de Devlet, dolayısıyla, kuramlar da Devlet üstüne kuramlar. Gerçekten de, her ikisine de siyasa adını vermek, aynı şeyin kuramları demek istemiyorsanız, ne anlama geliyor?

Bunun yalnızca mantıksal bir söz oyunu olduğu ve mantık yarıştırmak yerine sadede gelecek olursak ve Platon ile Hobbes'un anladığı biçimiyle 'Devlet'in tanımlarına baktığımızda, aralarındaki ayrımın hiç de yüzeysel olmayıp, köklere değin indiğini bulacağımız bence açıkça ortadaydı. Üsteleyecek olursak bu ikisine aynı şey diyebiliriz, ama böylesi bir durumda, o şeyin *diablement changé en route* olduğunu da kabul etmek zorunda kalırız. Öyle bir değişimdir ki bu, Platon devrindeki 'devletin niteliği'nin Hobbes devrindekinden gerçekten çok farklı olduğu ortaya çıkar. Devletin görgül doğasından sözetmiyorum, benim değindiğim şey, Devletin ülküsel doğası. Siyasayla uğraşan en başarılı ve en bilge kişilerin yapmaya çalıştığı şey bile değişiklik göstermiştir. Platon'un *Devlet*'i belli bir şeyin kuramını oluşturma girişimidir, Hobbes'un *Leviathan*'ı ise bambaşka bir şeyin kuramını oluşturma çabası.

Kuşkusuz, bu ikisi arasında bir bağlantı vardır; ama bu, 'gerçekçiler'in düşündükleri gibi bir bağlantı değil. Platon'un *Devlet*'i ile Hobbes'un *Leviathan*'ının bu açıdan aynı, bir başka açıdansa ayrı olduğunu kim olsa görecektir. İşin tartışmalı yanı bu değil. Tartıştığımız, hangi açıdan aynı hangi açıdan ayrı oldukları. 'Gerçek-

çiler' aynı olan yanın, bir 'evrensel'in aynılığı, ayrılığın da o evrenselin iki ayrı durumu olduğuna inanıyorlardı. Ama işin özü böyle değil. Aynı olan yan tarihsel bir sürecin aynılığı, ayrılık da bu süreç boyunca başka bir şeye dönüşmüş olanın, dönüşmüş olduğu şeyden ayrılığı. Platon'un πολις ile Hobbes'un saltıkçı Devleti, birinin ötekine dönüştüğü, tarihsel bir süreç içinde izlenebilirler. Bu süreci görmezden gelen, ikisi arasındaki ayrılığı yadsıyan ve Platon'un siyasa kuramının Hobbes'unkine ters düştüğü noktada, bu çelişkiyi birinden birinin yanlış olmasına vermekte ayak direyen bir düşünür gerçekte olmayan bir şeyi söylüyor demektir.

Böylesi bir soruşturma yordamını izleyerek, çok geçmeden, siyasa kuramı tarihinin, tek ve aynı soruya verilen ayrı yanıtların tarihi olmadığını, sürekli denebilecek biçimde değişen, yanıtı da onunla birlikte farklılaşan bir sorunun tarihi olduğunu ayrımsadım. Anlaşılan Platon'un düşündüğü biçimiyle, 'πολις'in biçimi' kafası işleyen insanlar için olası, tek ve eşsiz ülküsel insan toplumu değildi. Hangi çağ ya da ülkenin olursa olsun devlet adamlarının tek amacı olarak cennette kurulmuş ve sonsuza dek süreceği tasarlanmış bir şey değildi bu. Platon devrindeki Yunanlıların anlayışına uygun olarak insan toplumunun ülküsel biçimiydi. Hobbes'a gelindiğinde, insanların yalnızca toplumsal örgüt olasılıkları değil isteklerine değgin kararları da değişmişti. Ülküleri değişmişti. Bundan dolayı, bu ülküleri aklıbaşında bir biçimde düzenleyip dile getirme işini üstlenen siyasa düşünürlerini de değişik bir görev bekliyordu. Doğru dürüst üstesinden gelinecekse değişik bir biçimde yaklaşılması gereken bir görev.

Bir ipucu ele geçirmek yetiyor, bu ipucu başka yerlere de kolayca uygulanabiliyordu. Yunanca *πολις* sözcüğü ile çağcıl Devlet sözcüğünün, ancak birçok temel açıdan değişik olduğu yolunda bir uyarıda bulunursak ve bu değişikliklerin ne olduğunu belirtirsek bu sözcükleri biribirleriyle karşılama hakkımız olabileceği gibi, törebilimde de aynı biçimde δεῖ (*deî*) gibi bir Yunanca sözcük, eğer 'törel zorunluluk' kavramını da içinde taşıyorsa kolay kolay 'zorunluluk' sözcüğüyle karşılanamaz. Bu kavramı dile getiren bir Yunanca sözcük ya da söz öbeği var mıydı? 'Gerçekçiler' olduğunu söylüyorlardı; ama Yunanlı yazarların öne sürdüğü 'törel zorunluluk kuramları'nm, aynı konuda geliştirilmiş, sözgelimi Kant'ınkiler gibi çağcıl birtakım kuramlardan ayrı olduklarını söyleyerek kendilerini yine tuhaf duruma düşürdüler. Yunanlılarınkiyle Kant'ın kuramının aynı olduğunu nereden biliyorlardı? Evet,

evet, δεῖ (ya da her neyse) 'zorunluluk' anlamına gelen Yunanca sözcüktü kuşkusuz.

Karabasan gibi bir düşte, kafasına τριήρης (*trihres*) sözcüğünün 'buharlı gemi'nin Yunancası olduğunu takmış bir adam görmek gibiydi bu. Yunan yazarlarındaki kadırga betimlemelerinin pek iyi gemi betimlemeleri olmadığını belirtecek olsanız utku dolu bir tavırla yapıştırıyordu yanıtı, "Benim söylemek istediğim de tam bu işte. Bu Yunan düşünürlerinin" (ya da 'bu çağcıl düşünürlerin', şu bizim bildik çekişmede kimi tuttuğuna, Eskilerden yana mı Yenilerden yana mı olduğuna bakar) "kafaları son derece bulanıktı; gemi kuramları da baştan sona yanlış işte." Kalkıp da τριήρης sözcüğünün buharlı gemi değil de bambaşka bir anlama geldiğini açıklasanız, "Peki, ne anlama geliyor?" diyordu. On dakika içinde sözcüğün ne anlama geldiğini bilmediğinizi gösteriyordu size, ne bir kadırga çizebiliyor, ne kadırga maketi yapabiliyordunuz, tam olarak nasıl çalıştığını bile açıklayamıyordunuz. Tozunuzu attırmış olarak, yaşamının geri kalan bölümünde τριήρης sözcüğünü 'buharlı gemi' diye çevirip duruyordu.

Bu denli akıllılık taslamasa, bir kadırganın neye benzediğini çıkartmak için eldeki kanıtları özenle eleyip yorumlayarak, eksiklikleri olsa da birtakım sonuçlara varılabileceğini o da bilecekti. Benzeri bir yöntemle kanıtları elden geçirerek δεῖ gibi sözcüklerin anlamı için de bazı sonuçlara varılabileceğini. Ancak her iki durumda da soruna kıyıda köşede kalmış bir düşünürünkünden değil de tarihsel bir bakış açısından yaklaşmanız gerekecektir. Söz konusu Yunanca sözcük hangi anlama gelirse gelsin İngilizce bir sözcükle, tut ki sözcüklerle olsun, karşılanabilecek bir anlama gelmesi gerekmez (büyük olasılıkla gelmeyecektir de zaten).

Kişisel davranış biçimini belirleyen ülküler, en az toplumsal örgütlenme ülküleri denli değişkendir. Bununla da kalmaz, bunlara ülkü tanımının verilmesi de aynı değişimden etkilenir. 'Gerçekçiler', bir kişinin nasıl davranması gerektiğine ilişkin, ayrı ayrı halkların ve değişik devirlerde aynı halkın, değişik görüşleri benimsediğini, böylesi bir hakkı ellerinde bulundurduklarını biliyorlardı, ama 'davranması gerektiği' sözünün tek, değişmez ve sonsuz olduğunu sanıyorlardı. Ancak yanılıyorlardı. Yanıldıklarını onlara anlatacak, Avrupa törel düşünü üstüne Yunanlılardan bu yana yazılmış yapıtlar ellerinde ve raflarındaydı. Ama onlardan alabilecekleri bu tür bir dersi kendilerine öğretecek parçaları, dizgeli bir biçimde yanlış çevirerek kulak ardı ediyorlardı.

Fizikötesinde aynı tür bir çözümleme çocukluktan beri bilim tarihine gönül vermiş biri için çok kolaydı. Diyelim, Einstein'la birlikte, düşünürler arasında görecelik tartışması başladığında, bu düşünürlerin, sorunların ve anlayışların öteden beri süregeldiği yolundaki inançlarının, bir genç kızın, aklı başında bir kadının bu yıl moda olan şapkalardan başkasını giymeyi aklının ucundan geçirmeyeceğine olan inancı denli temelsiz olduğunu görmekten kendimi alamıyordum. Üç yüzyıl önce, kendi özgürlüklerini ve yaşamlarını ortaya koyan son derece serüvenci bir takım düşünürlerin öne sürdüğü ve on sekizinci yüzyıl boyunca hiç durmadan ve körü körüne yapılan, artık aşırıya varan yoğun tanıtımlar sonunda, eğitim görmüş her Avrupalının düşüncesinin bir parçası olmuş, özdek, devinim, ve benzeri konulardaki öğretilerin 'ilksavlı' ya da 'kendi içinde açık' niteliğini benimseyip sorgusuz sürdürdüklerini görebilirdiniz. Fizikötesinin (kimileri bu sözcüğü 'fiziküstü'ymüş gibi kullanıyorsa da, sözcüğün kendisinden de anlaşılacağı gibi) deneyim sınırlarımızın dışına nelerin düştüğünü öğrenmek için hiç de azımsanamayacak bir çaba olduğu, bana çok açık görünüyordu. Bu bir yana, ilkin, belli bir devirde o devrin insanlarının, dünyanın genel niteliğine değgin inançlarını bulgulamak için girişilen bir çabadır fizikötesi. Bu inançlar, onların 'fizik' kavramının önvarsayımları, yani bu kavramın ayrıntılara inerek sorgulanmasıdır. İkincisi, başka devirlerde yaşamış başka halkların bunlara karşılık hangi önvarsayımlardan yola çıktıklarını bulgulama ve bir dizi önvarsayımın başka bir dizi önvarsayıma dönüştüğü tarihsel süreci izleme çabasıdır.

Belli bir devirde yaşamış insanların 'fizik' ya da doğa bilimleri düşüncesinin ne tür önvarsayımları temel aldığı sorusu, ne tür giysiler giydikleri sorusu denli su katılmamış tarihsel bir sorudur. İşte bu, fizikötecilerin yanıtlaması gereken bir sorudur. Yoksa onların üstüne düşen, bu noktadan bir adım ileri atıp, bunca değişik halkın bunca değişik devirde bu konudaki bunca değişik inancından şunun mu yoksa bunun mu daha doğru olduğu sorusunu ortaya atmak değil. Böyle bir soru gündeme getirildiğinde, her zamanki gibi, yanıtlanamaz olduğu görülecektir. Böylece benim 'soru ile yanıt mantığımda' şaşılacak bir yan olmadığı ortaya çıkıyor, çünkü fizikötecinin, tarihini incelemesi gereken inançlar, soruların yanıtları değil soruların önvarsayımlarıdır. Bu yüzden, bunlara doğru ile yanlış arasındaki ayrım değil, yalnızca varsayılmış olanla varsayılmamış olan arasındaki ayrım uygulanabilir. Bir sorunun

önvarsayımı bir başka sorunun yanıtı olabilir. Bir fizikötecinin inceleyip düzgülemeye çalıştığı inançlar doğa bilimcilerin sordukları soruların önvarsayımlarıdır, hiçbir sorunun yanıtı değildirler. Bunlara 'saltık' önvarsayım adını vererek dile getirebiliriz bu durumu.

Ama işini iyi bilen bir fizikötecinin öne sürmeye ya da çürütmeye, kurmaya ya da çökertmeye çalıştığı önermelerin kendileri kesinlikle doğru ya da yanlış olabilir, çünkü bunlar bu önvarsayımların tarihine ilişkin sorulara verilmiş yanıtlardır. Şu iyiden iyiye yıpranmış soruya, "Fizikötesi nasıl bir bilim olabilir?" sorusuna benim verdiğim yanıt bu. Bilim derken doğabilimi demek istiyorsak, yanıtım, böyle bir şeye hiç kalkışmamak olur. Eğer bilim, örgütlenmiş bir bilgi toplamı anlamına geliyorsa yanıt şudur: şimdiye değin hep nasıl olduysa. Demek istiyorum ki, bir yandan, sözgelimi, bugünkü biçimiyle İngiliz anayasası gibi, belli bir öbek insanın belli bir devirde, dünyanın niteliğine ilişkin inançlarını, o çağın olgularını bir araya getiren tek bir toplanca olarak sergileyen; öte yandan da bu inançların kaynağına inildiği, belli bir süre içinde, belli değişikliklerden dolayı başka birtakım değişiklikler sonucunda ortaya çıktıklarının bulgulandığı bir tarihsel sorgulama olan gerçek konumuna dürüstçe sahip çıkarak.

Yaptığım inceleme aşama aşama ilerledikçe, bu ilkenin uygulanamayacağı, gerek sorunlarının gerekse bu sorunlara karşılık önerilen çözümlerin, kendi tarihi olmayan, bilinen hiçbir düşün dalının varolmadığını gördüm. Ancak bir kezliğine olup bitmiş bir tarihsel olgunun öncesizliği ve bitimsizliği ve bunun gibi birden bir kezliğine ortaya çıkıp yine böylece bir çırpıda kesinkes çözümlenen her hangi bir soruna bitimsiz denmesi dışında, 'bitimsiz sorular' anlayışı tümüyle silindi.[2]

Çağcıl düşünbilimin anlaşmazlıklarının, çevresinde dolaştığı, 'devlet', 'zorunluluk', 'özdek', 'neden' gibi sözcüklerle gösterilen çoğu kavramın geçmişte, nedeni anlaşılabilir zamanlarda, çoğu kez bize pek de uzak sayılmayacak devirlerde, insan düşüncesinin çevreninde belirdiğini, başka birtakım devirlerin düşünsel anlaşmazlıklarının da, bizim devrimizdekilerden çok da ilgisiz sayılmayacak, bununla birlikte, tarihsel doğrulara tümüyle gözlerini kapamış kişiler dışında hiç kimsenin ayırdetmekte güçlük çekmeyeceği başka birtakım kavramlar çevresinde dönüp durduğunu bulguladım. (Bu da bana düşün tarihi üstüne güç ve ayrıntılı sayısız çalışmaya patladı.)

Böylece, hiç değişmediği sanılan düşünsel sorunlar açısından,

'gerçekçiler'in düşün tarihi anlayışını sınayabileceğim her noktada yanlışlıklar bularak, aynı anlayışın bir başka yönüne döndüm: Başka deyişle, 'gerçekçiler'in sorduğu, "Bilmem kimin şu şu sorun üzerine öne sürdüğü kuram neydi?" örneği, bir 'tarihsel' soru ile "Bu kişi haklı mıydı?" örneği, bir 'düşünsel' soru arasındaki ayrım.

Bu ayrımın yanıltmacalı olduğu kısa sürede ortaya çıktı. Hem "Sözümona düşünsel olan bu sorun nasıl çözüme kavuşturulacak?" sorusunun ışığında hem de, 'gerçekçiler'in bilgiç eleştiri yöntemleri olarak bulguladığım yöntemlerle çözüme kavuşturulabileceği yanıtının ışığında, bu ayrımın nasıl parçalarına ayrıldığını, okur bunu kendi başına da kolayca anlayabileceği için, burada açıklamayacağım. Bunun yerine, düşünsel sorunların kalıcılığını önvarsaydığından, tarihsel ve düşünsel sorular arasında var olduğu söylenen ayrımın, yanlış olması gerektiğini belirteceğim. Ortada kalıcı bir S sorunu olsa, biz de, "Kant ya da Leibniz ya da Berkeley bu S sorununa ilişkin ne düşünüyordu?" diyebilecek, bu soru yanıtlanabilecek olsa bir adım daha atarak, "Kant ya da Leibniz ya da Berkeley'in S sorununa ilişkin düşündükleri doğru muydu?" diye sorabilecektik. Ancak kalıcı olduğu sanılan S sorunu gerçekte, bir dizi S1, S2, S3... sorunudur. Tarihsel uzak görüş bozukluğu olan kişi bu soruların her birinin kendine özgü yanını bulanıklaştırır ve hepsini tek bir ad altına yığma yanılgısına düşer. Bundan, eldeki bir şans-kader-kısmet torbasından bir S sorunu çekip, havada sallayarak, "Bilmem kim bu konuda ne düşünüyordu, bakalım?" diyemeyeceğimiz sonucu ortaya çıkıyor. Biz de, acınası tarihçi dostların yaptığı gibi sondan başa gelmeliyiz. Belgeleri inceleyip yorumlamalıyız. "İşte Leibniz'den bir metin. Neden söz ediyor? Ele aldığı sorun ne?" demeliyiz. Belki bu soruna *14*. S deriz. Sonra sıra, "Leibniz burada *14*. S'u doğru mu yanlış mı ele alıyor?" sorusuna gelir. Bu sorunun yanıtı 'gerçekçiler'in sandığı derecede kolay değildir. Eğer Leibniz bu metni yazarken kafasındaki karışıklıktan ötürü sorununu çözmek yerine her şeyi batırdıysa, yol alırken bir yandan da kendi izlerini öylesine karmakarışık etmiş olacaktır ki, hiçbir okur, yazarın ele aldığı sorunun ne olduğunu kolayına göremeyecektir. Çünkü bu tek metin hem onun çözümünü içerir hem de sorununun ne olduğunun kanıtı işlevini yüklenir. Sorununu belirleyebilmemiz onun çözümlendiğinin kanıtıdır çünkü sorunun ne olduğunu ancak çözümden geri gidip tartışarak bulgularız.

Biri çıkıp bunu yadsıyacak olsa, tutup onu bunlara inandırmaya kalkışmam. Tarihsel olarak düşünmeyi öğrenmiş herkes, bunları zaten bilir. Ötekilere de neyi ne denli açıklasanız boşuna. Nelson'ın Trafalgar'da kendine saptadığı yönlem sorunlarını nasıl ortaya çıkarabiliriz? Ancak bu çatışmada izlediği yönlemleri inceleyerek. Çözümden geriye doğru akıl yürüterek soruna ulaşırız. Bundan başka ne yapılabilir zaten? Çatışma başlamadan birkaç saat önce kaptanlarına telgrafla yolladığı düzgülenmiş emirlerin yazılı dökümü bile elimizde olsa işe yaramayacaktı. Bu belge, belki de son anda karar değiştirip, durumda yeni bir etken görüp yepyeni bir tasarı doğaçladığı; ya da kaptanlarının, onun ne yaptığını anlayacaklarına, kendisini destekleyeceklerine güvendiği gibi birtakım bilgileri bize veremeyecekti. Denizcilik tarihiyle uğraşanlar, Nelson'un Trafalgar'daki çatışmadaki yönlemlerini, Nelson bu çatışmayı kazandığı için tartışmaya değer bulurlar. Villeneuve'ünkünü ele almaya değmez. Yönlemlerini gerçekleştiremediğinden ne olduklarını kimse hiç bilmeyecek. Bu konuda tek yapabileceğimiz, bir şeyler kestirmek olabilir. Kestirimin tarihle uzak yakın bir ilgisi yoktur.

Öyleyse, öğrencilerinin eline bir düşün metni verip bu metnin bir parçasına dikkatlerini yönlendiren bir öğretmen, "Elinizdeki anlaşılması güç bir parça, yazarın aklında şu ya da bu sorunun olduğunu görebiliriz, bilmem kimin şu şu parçasında ele alınan sorunu az çok andırdığını da oldukça kolaylıkla çıkarabiliriz. Ama yazar konusunu bulanıklaştırmış, yazık, adamcağızı neyin endişelendirdiğini hiçbirimiz bilemeyeceğiz" diyebilir. Böyle diyecek olursa, öğrencileri de, öte dünyaya göçtüğünde anısını pek de rahmetle anmazlar. Bu tür bir metin seçerek öğrencilerin zamanını boşa geçirmeye hakkı yoktur.

Ya da, onları başka bir metne yönelterek, " Burada, yazarımız okur yazar olduğu için, kıt akıllının biri de olmadığından (ben de zaten bu yüzden yapıtlarını okumanızı istiyorum), düşüncesini dile getirme biçiminden dışavurulmaya değer bir düşünce olduğunu anlıyoruz. İlk bakışta ne anlatmak istediği anlaşılmıyor. Ama metnin üstünde özenle durursanız, kafasında inceden inceye tasarlama çabasına giriştiği bir sorunun yanıtını verdiğini göreceksiniz. Okuduğunuz işte bu yanıt. Şimdi bana sorunun ne olduğunu söyleyin bakalım" diyebilir.

Ama bir öğretmen her ikisini birden yapamaz. Şöyle diyemez örneğin, "yazarımız burada şu soruyu yanıtlamaya çalışıyor... Bu,

tüm düşünürlerin kendilerine er geç sordukları bir sorudur. Bunun doğru yanıtı Platon'un ya da Kant'ın ya da Wittgenstein'ın verdiği gibi şudur... Yazarımız yanlış yanıtlardan birini veriyor. Yanılgı dolu bakış açısı işte şöyle çürütülebilir." Öğretmenin, yazarın hangi soruyu sorduğunu bildiği savıyla ortaya çıkması, bu savında hangi kanıtlara dayandığını sorgulayacak herkesin sergileyebileceği bir dolandırıcılık. Gerçekte, savını kanıtlara dayandırmıyor, bu metnin ona belli belirsiz anımsattığı herhangi bir düşünsel soruyu süsleyip püsleyip sunuyor.

Sonuç olarak, bence, belli bir düşünürün yazdığı belli bir metin üstüne sorulabilecek, biri düşünsel öteki tarihsel iki ayrı öbek soru yoktu. Yalnızca bir öbek soru vardı, tarihsel sorular. Platon'un incelenmesi, benim gözümde Tukidides'inkiyle aynı türden bir incelemeydi. Yunan düşünü ile Yunan savaşları da tarihsel incelemelerdir. Ama bu, "Platon şu şu soruya ilişkin böyle düşünmekte haklı mıydı?" sorusunun yanıtlanamayacağı anlamına gelmiyordu. "Formio, Korentlilerin çevresinden dolanıp kürek çekmekle doğru mu davrandı?" sorusunun, Formio'yla ilgilenmesinin tek nedeni onun neler yaptığını bulgulamak olan bir dalın, denizcilik tarihinin alanı dışına çıktığı için yanıtsız bırakılması gerektiğini söylemeye benzerdi bu. Formio'nun Korentlilerin ardından dolanıp gelmesinin tarih olduğunu ama Formio'nun bunu yaparak Korentlileri yendiğini söylemenin tarih olmadığını ileri süren ne kaçıkça bir tarih anlayışıdır böyle? Ranke'nin hortlayan görünümü ve 'gerçekten neler olup bitti'ğine ilişkin ağzında geveledikleri mi tutuyor bizi; bu mu bizi korkutup, bize, en azından çağcıl gelişmeler bunları silip atmadan önce, yönlemlerle savaş denemelerinin bir zamanlar varolduğunu, utkuların kazanıldığını unuttturan?

Bu düşünceler, ya da en azından Oxford'a dönmeden önce oluşturduğum bölüm dışındakiler kısa sürede kafamda belirginleşti. Bunları meslektaşlarımın önüne sermek yararsız olacaktı. Eleştiri yordamları kusursuz olan ve bunu kullanmakta ustalaşmış olan 'gerçekçiler'in bunları duyar duymaz yerle bir etmeleri işten bile değildi. Böyle bir durumda düşüncelerimden vazgeçeceğimden değil elbet. Çünkü 'gerçekçiler'in eleştiri ilkelerini daha önceden incelemiştim. Onların parmak ısırtacak bir beceriyle yerle bir ettikleri görüşlerin, bir afra tafrayla saldırdıkları görüşler olmadığını (olması gerekmediğini), eleştirmenin, özgün görüşleri çarpıtarak kendine göre değiştirdiği biçimine saldırdığını öğrenmiştim

artık. Gerçi 'gerçekçi' eleştirmen gerçeklikle çarpıtılmış olan arasındaki ayrımı da hiç belirginleştiremiyordu çünkü çarpıtılmış olan görüş, eleştirmenin kendi bozuk gözlüklerinden görünen biçimiydi gerçekliğin. Bu düşüncelerimi 'gerçekçi' okulun önderlerine söyleyecek olsam daha önce ağızlarından yüzlerce kez duyduğum gibi, "Siz bunu demek istemiyorsunuz, sizin demek istediğiniz..." diyerek benim düşüncelerimin 'gerçekçi' ilkeler açısından, çöp adam benzeri, gülünç bir taslağını çizip çıkaracaklardı. Bunu da öyle bir beceriyle başaracaklardı ki ben bile katılmaktan kendimi alamayacaktım.

Demek ki, benim işim meslektaşlarımla değil öğrencilerimleydi. Çok eski (Oxford'dan bile çok eskilere giden) bir Oxford geleneğine göre düşünbilim, düşünsel metinleri okuyarak, açımlayarak ve yorumlayarak öğretilir. Bu gelenek yaşamını sürdürdüğünden, bu metinler yalnızca eski yazarlardan seçilmez. Hiçbir yerde basılmamış ve hiçbir yasal yaptırımı olmayan metin bütüncesi, sürekli değişir; yine de bu değişim haklı olarak çok hızlı olmaz çünkü hiçbir kitap klasikleşmeden böylesi bir biçimde kullanılacak denli olgunlaşmış sayılmaz. Dün yazılan ökelik bir yapıt kendi devrinde, konusunda devrim yaratmış olabilir ama böyle bile olsa, lisans öğrencilerine belli bir konuda devrimci değişikliklerin nasıl oluştuğunu öğretmenin en iyi yolu eski klasikleri okutarak, yaptığınız yorumlarla bu öğretinin nasıl baştan aşağı değişim geçirdiğini göstermektir.

Bu tam bana göre bir etkinlik alanıydı. Eğilimlerim beni hep genellemelerden çok ayrıntılardan yana doğrultmuştur. Genel bir ilke, birkaç özel biçimiyle görünmedikçe ve her biçimin çevresi onun örnekleriyle dolmadıkça, kafamda canlanmazdı. Bu kitapta ileri sürdüğüm düşünsel görüşleri meslektaşlarıma ya da kamuoyuna açıklamak için büyük bir istek duyduğum söylenebilirdi. Daha önce değindiğim gibi açıklama girişiminde bulunmuştum; ama bir yayımcı, *Truth and Contradiction* (Doğruluk ve Çelişki)'ı geri çevirdi. Meslektaşlarım da 'gerçekçi' ilkelere saldırımı görmezden geldiler. Ben de kendimde, daha yerinde, daha hoş bir çabaya dönüp, bunları deneylere vurup görgül olarak sınama hakkını gördüm. Artık öğrencilerime düşünsel metinleri incelediklerinde, belli kurallara uymalarını öğretirken, bunu günde birkaç saat gerçekleştirebiliyordum.

Daha önceki bir bölümde öğrencilerime dayattığım ilk kurala değinmiştim, "bağıntısını içinize sindirmedikçe bir yazara yapılan

eleştiriyi hiçbir biçimde benimsemeyin". Albert Anıtı üstüne düşündüklerim bana ikinci kuralı öğretmişti bile, "sorunu yeniden kurun", ya da "bir düşünürün herhangi bir önermesini, hangi soruya yanıt olarak öne sürdüğüne kılı kırk yararak karar vermedikçe, anladığınızı sanmayın".

Bu kurallar hiçbir zaman bunca sözcüğe dökülmedi. Hiç durmadan yapılan uygulamalarla örneklendiler. Oxford'a geri dönüşümden profesör oluncaya değin, Pembroke College'de öğretim üyesi olarak sürdürdüğüm neredeyse tüm öğretmenlik yaşamım, öğrencilere düşünsel bir metni nasıl okuyacaklarını göstermekle geçti. Öğrencilerin ilgisini kesinlikle çekiyordu bu yordam. Bir öğretinin hazır kesim çürütülmesinin iticiliğine karşılık öğretmeninin, "İlkin bakalım, adamın kendisinin neler söylediğini biliyor musunuz, hangi soruyu yanıtlamaya çalıştığını" dediğini duyan bir lisans öğrencisi heyecana kapılıyordu. Kitaplar çıkarılıyor, okunuyor, açıklanıyor ve dersin kalan bölümü göz açıp kapayana değin geçiveriyordu. Bütün bunların bana da az yararı olmadı. Her seferinde anlamını bildiğimi sandığım parçaya –sayısız bilgili yorumcu bunu açıklamamış mıydı, hepsi de enikonu uzlaşmıyor muydu?– geri döner, bu taptaze gözlem altında eski yorumun eriyip yittiğini, bambaşka bir anlamın biçimlenmeye başladığını görürdüm. Böylece, 'gerçekçi' dostlarımın düşünsel bir önemi olmayan bir konu olarak ele aldıkları düşün tarihi, benim için kesinkes düşünsel olan, sürekli tat aldığım bir ilgi kaynağı olmuştur. Umarım öğrencilerim için de öğretici ve eğlendirici olmaktan hiçbir zaman uzaklaşmamıştır.

Ama kuşkusuz, artık 'kapalı' bir konu olmaktan çıktığı kesindi. Artık, çok çok bilgili birinden başkasının bilemeyeceği ya da ancak çok çok kocaman bir kitapta dizi dizi belirtilen, eksiksiz gediksiz bir olgular bütünü olmaktan çıkmıştı. 'Açık' bir konuydu, hiç kesilmeden akacak bir sorunlar çeşmesiydi; eski sorunlar yeniden gündeme geliyor, o güne değin biçimlenmemiş yepyeni sorunlar dile getiriliyordu. Herşey bir yana, tarihsel düşünce denilen, çürümeye yüz tutmuş ölüye, başka deyişle, ders kitaplarındaki 'bilgiler' dediğimiz inaklara, çoğunlukla kesinkes yanlış ve katılıkları ölçüsünde kısır olan bu dogmalara karşı dur durak bilmeyen bir savaştı bu. Çünkü her tarihte olduğu gibi, düşün tarihinde de kafaya kazılabilecek hiçbir şey, ezbere öğrenilebilecek hiçbir şey tarih değildir.

Diyelim, biri çıkıp da benim 'açık' tarih dediğim şeyde ağaçla-

ra bakmaktan ormanın görülemediğini öne sürecek olsaydı ben de, "Kimin umuru? Ağaca bakılır ama orman salt bakılacak, görülecek bir şey değildir, içinde yaşanır ormanın," diyebilirdim.

VIII
Tarih Düşünü Gereksinmesi

Elli yaşımdan geriye bakınca, başlangıçtan bugüne değin yaşamımı adadığım işlerin temelde, düşün ile tarih arasında bir *rapprochement* oluşturma, bu ikisini yakınlaştırma çabası olageldiğini görüyorum. Bundan önceki bölümde bu *rapprochement*'ın bir yönünü betimlemiştim. Başka deyişle, düşünürlerin, kendi konularının tarihine döndüklerinde, bu düşündüklerinin tarih olduğunun ayırdına varmaları ve bu işi, tarihsel düşüncenin ölçünlerine gölge düşürmeyecek biçimde yapmaları gerektiğini söylüyordum. Gelgelelim, daha başlangıçtan beri işin içine başka öğelerin de katıldığını ayrımsamıştım. Bunlarla kalmayıp, bir de tarih düşünü gereksinmesini ortaya koyuyordum.

İlk bakışta bu, tarihsel düşünmeden doğan özel sorunlara adanmış özel bir dal, düşünsel sorgulama demek oluyordu. "Tarihsel bilgiye nasıl erişilir?" sorusunun benzeri sorular öbeği içinde yer alabilecek olan, bilgi kuramına değgin sorunlar; tarihçinin konusunun niteliğine ilişkin fizikötesi sorunlar: örneğin, olay, süreç, gelişme, uygarlık, vb. terimlerin açıklanması. Böylesi yeni bir düşünbilim dalı istemi çok geçmeden yeni bir tür düşün istemine dönüştü. Ne demek istediğimi en iyi biçimde, on yedinci yüzyılda gelişen yeni bir düşün türünü örnekseyerek anlatabilirim.

On yedinci yüzyılın daha başlangıcında, batı Avrupa'da birtakım aklıbaşında kişiler, son yüz yıl boyunca, orada burada bir iki kişinin ara sıra, kesintilerle gördüğünü, yerleşik ve düzenli bir biçimde görmeye başladılar. Başka deyişle, Yunan düşününün başlangıcından beri süren, topluca 'fizik' adını alan sorunlar, eldeki çifte silah, deney ve matematik kuşanılarak, yeni baştan düzenlenecek, bundan böyle çözümlenebilecek bir hale sokulacaktı. Doğa

denilen şeyin artık insanoğlundan saklayacağı bir gizin kalmadığını gördüler: Yanıtlama kolaylığını söktüğümüz bulmacalardı bunlar. Ya da, daha doğrusu, artık Doğa insanoğluna bulmacalar soran bir Sfenks değildi, soru sorma sırası insana geçmişti. Bu kez insan, Doğayı cendereye sokup, yanıtları elde edinceye değin işkenceye tutarak sorguluyordu.

Bu insanlık tarihinde önemli bir olaydı. Devrin düşünürlerini ikiye bölecek derecede önemliydi: bu gelişmenin önemini kavrayanlarla kavrayamayanlar. İlk bölük düşünür, adları düşünbilim öğrencilerine genellikle çok bildik gelenlerden oluşur. Çok daha kocaman bir yığın oluşturan ikinci bölük iyi insan, okumuş insan, önemsiz insan sonsuz gecelerinde hiç tanınmadan ve yasları tutulmadan yatıyorlar. Kendilerine övgüler düzecek bir ozan bulamadıklarından değil, çoğu düşünür bulur böylelerini, devrin göstergelerini yanlış anlayıp yanlış yorumladıklarından. Bu düşünürler, on yedinci yüzyıl düşününün başlıca çabasının, on yedinci yüzyıl doğa bilimini gözönüne almak olduğunu, bu yeni bilim dalının gündeme getirdiği sorunları çözümlemek ve eski sorunların, bu yeni bilimsel hava katmanına çarpıp kırıldıklarında büründükleri ya da bürünecekleri yeni biçimleriyle yüzleşmek olduğunu ayrımsamadılar.

Yirminci yüzyıl düşününün başlıca çabası, yirminci yüzyıl tarihini gözönüne almaktır. On dokuzuncu yüzyıl sonu ile yirminci yüzyıl başına değin tarih incelemeleri Galileo'dan önceki doğa bilimlerininkine benzer.[1] Galileo devrinde doğa bilimlerinin gelişme hızını ve geleceğe açılımına, ansızın son derece ivme kazandıran bir şeyler oldu (yalnızca çok bilgisiz ya da çok bilgili biri neler olduğunu kısaca anlatmaya kalkışabilir). On dokuzuncu yüzyıl sonlarında tarihe, belki daha usuldan ve daha az çarpıcı biçimde ama kesinlikle benzeri bir şeyler oluyordu.

O güne değin, tarih yazarı, yazdıklarını ister kısaltsın ya da süslesin, ister yorumlasın ya da akıl hocalığına kalkışsın yine de, altı üstü kesme-yapıştırmacının biriydi. Temelde, işi gücü, ilgi duyduğu konular için 'yetkili ağızların' neler dediğini öğrenmekti. Bağlı olduğu ip ne denli uzun, içinde dönenmesine izin verdikleri çimenlik ne denli çiçekli olursa olsun, bu yetkelerin dediklerine bacağından bağlıydı. İlgisi onu, yetkelerin varolmadığı bir konuya çekecek olsa, bilisizlik kumulları ile düşgücünün yarattığı ılgımlardan başka bir şeyin bulunmadığı bir çöle sürüklenirdi.

Çağcıl bir kazıya ilk ayak bastığımda (babamın kazı yaptığı,

Hardknot Kalesi adında bir Roma devri kalesinin kuzey kulesiydi; üç haftalıkmışım ve beni bir dülger çantasında taşımışlar) gözlerimi değişik bir şey olasılığına açtığımı söyleyemem. Ama gitgide yoğunlaşan bir kazıbilim havası içinde büyüdüm çünkü geçimini sağlamakta pek başarılı olamayan bir ressam olarak babam, yaşını aldıkça, gitgide daha çok, son derece yetenekli olduğu bu konuya, kazıbilime yönelir oldu. Sonunda, okul tatile girdiğinde ben de artık eski yerleşimlerin değerli kalıntıları ile tarım alanlarını, dere ve sel yataklarının kum, çakıl birikintileri ile doğal tepe ve çıkıntılardan ayırdetmeyi öğrenmeye başladım. Bana, girilmemiş bölgelerde tarihöncesi kalıntı arama, bulunduğunda inceleme sorumluluğunu güvenle bırakıyorlardı. İki devre boyunca babamın bugün klasikleşmiş olan bir Romalı-Britanya köy kazısında onun yardımcılığını yaptım.

Bu ve benzeri deneyimler bana, kesme-yapıştırmanın tarihsel yöntemin temellendiği tek bilgi türü olmadığını öğretti. Tek gereksinimin, bu tür çalışmaların yeterince yaygınlaşması ve yeterince bilimsel olarak gelişmesi olduğunu görüyordum. Bu tür çalışmaların, her şeyi değilse de, yetkelere inanan tarihçilerin, varlığından sonsuza değin habersiz kalacakları bir alay konuyu bize öğreteceğini de görüyordum. Bir de, aynı yöntemlerin, sözkonusu yetkelerin yanıldıkları ya da doğrusözlü olmadıkları durumlarda onları düzeltmek için kullanılabileceğini görebiliyordum. Her iki durumda da, yetkelerin söylediklerine güvenen bir tarihçi düşüncesi işe yaramıyordu..

Bunların hepsi Boucher de Perthes, çakıl taşı yataklarını kazmaya başladığından beri kitaplara geçmiş bilgilerdi. Belki daha benim aklımdan geçmezken, gazete okurlarına hiç de yabancı gelmiyordu. Ama gazeteler bir yana, kitaplardan bile bir şey öğrenmek bana oldum olası hiç de kolay gelmemiştir. *The Times*'ın orta sayfasında arkadaşlarımın kendi kazılarına ilişkin yazdıklarını ya da örneğin, belli bir tür motorun bakımının nasıl yapılacağını anlatan nefis çizimlerle dolu bir el kitabını okurken kafam duruverir sanki. Ama beni kazıya götürüp yarım saatliğine neyin ne olduğunu gösteren bir öğrenciyle ya da bir motor ve bir kutu araç gereçle başbaşa bıraksanız her şey yoluna giriverir. Tarihe ilişkin bu düşünceler de ne denli başlangıç düzeyinde ve sıradan olurlarsa olsunlar uslamlama sonucu, işin içinde edinilmişlerdir. İlk elden deneyimlerle, yaşayarak, tarihin kesme-yapıştırma olmadığını, daha çok Bacon'ın bilim kavramına benzediğini öğrenmiştim. Tarihçi ilkin tam

olarak neyin peşinde olduğuna karar vermeli, sonra da ortada onu yanıtlayacak bir yetke, hep olduğu gibi (zamanla bunu öğreniyorsunuz) bulunamıyorsa, yanıtı içinde saklayan bir toprak parçası ya da benzeri bir şey bulup, her yola başvurarak o yanıta ulaşmaya çalışmalıdır.

Oxford'a gittiğimde benim tarih düşünü anlayışım işte bu aşamaya varmıştı. Daha önce zaten dikkatimi çekmiş olan tarihsel yöntemdeki bu devrim yankılar yaparak almış başını gidiyordu. Yüzyıl başlarında Sir Arthur Evans, Knossos'u topraktan çıkararak ve Bronz Devrine rastlayan upuzun tarihini yeniden kurarak bu yeni yöntemin parlak bir örneği olarak ilk adımı atmıştı. Oxford'un resmi tepkisi Yunan tarihinden (öğretilen ve sınavları yapılan bir ders anlamında Yunan tarihinden) geriye, ilk Olimpiyatlara değin her şeyi kesip atmak oldu. Sonra kazıbilim, Eskiçağ tarihini, zaman çizgisinin öteki ucundan ele geçirmeye başladı. Mommsen, Roma İmparatorluğu'nu inceleyen bir tarihçinin yazıtlara sayımbilimsel ya da benzeri yaklaşımlarla, kimsenin sormayı aklının ucundan geçiremeyeceği soruları yanıtlayabileceğini göstermişti. Dragendorff 'Sisam' çamurundan yapılmış çömleklerin biçimlerini ulamlamış, birtakım başka tarihçilerle bunları tarihlemeye başlamıştı. Son zamanlarda, kazılar sonucunda hiçbir yetkenin değinmediği Roma sitelerinin tarihini ve Roma tarihine ilişkin hiçbir kitapta geçmeyen birtakım olayları yeniden kurabileceğiniz gibi heyecan verici bir olgu, geleneğe iyiden iyiye yerleşmişti. Yazıt uzmanı olarak becerileri ile bilgileri, bizce ancak yalnızca Mommsen'la karşılaştırılabilecek olan Haverfield'ın ilgi alanı, Roma kazıbiliminin her bir dalını ve altdalını kapsadığından, bu kavramlar Oxford'da sağlamca kök salmış ve Roma İmparatorluğu incelemeleri baştan aşağı değişmeye başlamıştı.

O günlerde, Yunan tarihi incelemelerinin hâlâ kesinkes kesme-yapıştırma çalışmalar olması gençliğin sorgulayıcı us gücüne çarpıcı bir karşıtlık olarak yansıyordu. Yunan kazıbilimi de vardı. Percy Gardner çalışmayı sürdürmüyor muydu? Ne var ki, D. G. Hogarth gibi sözünü sakınmayan, devrimci tavırlı biri çıkıp da orada burada bir boşluğu doldurma olasılığına dokundurmadığı sürece, bütün yaptığı yetkelerin anlattığı masalı süslemekten ileriye gitmiyordu. Ama genelgeçer ve katı bir bakış açısından bakıldığında, Yunan tarihi incelemelerinde en son olay Aristoteles'in *Constitution of Athens* (Atina'nın Kuruluşu) yapıtının bulunmasıydı. Bir lisans öğrencisinden beklenen, Tukidides ile Aristoteles'in

ağızlarından Atina Devriminin iki ayrı anlatımını karşılaştırıp hangisinin daha doğru olabileceğini nokta nokta saptamaktı. Devrin en büyük Yunan tarihi hocası E. M. Walker'a gelince o da, kazıbilime özenli bir incelikle, 'sıradan kişiler anlamakta güçlük çekmez, ağlar bile Atticus olsa', derken yalnızca Pope'un anlatabileceği gibi bir tutumla yaklaşıyordu.

Böylece Yunan tarihi yeni yöntemler karşısında sudan çıkmış balığa dönmüştü, öyle ki bundan yıllar sonra, uzun süre Alan Blakeway'in devri olarak anımsanacağını umduğum devreye değin, Oxford'un bu konuda adı çıkmıştı, yaşamlarını Eskiçağ tarihine adayacak başarılı gençlerin eksiksiz hepsi Yunan'ı kesme-yapıştırmacılara bırakıp Roma İmparatorluğu üstünde uzmanlaşıyorlardı.

Tarihçilerin arasında, düşünürlüğe en az yaklaşan Haverfield'ın ise, başını çektiği devrimin ilkeleri ya da gizilgücü umurunda değildi. Gerçekte bir devrimin sürmekte olduğunun bile ayırdında değildi. Bir seferinde bana, 'Büyükler'in sınav kurulunun, sınavlarını hazırlarken onun derslerini görmezden geldiklerinden, genelde meslektaşlarının kendi tarih yaklaşımını paylaşmadıklarından yakınmıştı. Oysa bana kalırsa, bu vurdumduymazlığın bir nedeni olması gerektiği, ayrı tarihçilerin tarihe yaklaşımları arasındaki ayrımların, üstünde düşünmeye değer olduğu gibi olgular hiç aklına gelmiyordu.

Düşünürlere gelince, aralarından herhangi birinin ne kitapları, ne dersleri ne de söyleşileri olup bitenlerin ayırdında oldukları izlenimini bir kez olsun vermemiştir bana. Gerilere, ta on yedinci yüzyılın başlarına giden ve doğa bilimlerinin yöntemlerinin kılı kırk yararak incelendiği bir geleneği devralmışlardı. İçlerinden birinin, 'bilimsel' yöntemin bir öğesini bilmemesi, aslına bakarsanız daha da ötesini, sırasıyla gözlem yapma, usa vurma, tümevarım sorunları, vb. gibi yönleri bilmemesi koyu bir bilisizlik damgasını yemesine yeterdi. Yine içlerinden herhangi biri, özel bir hazırlık yapmadan 'bilimsel' yöntem sorunları üstüne bir dizi konuşma yapabilirdi. Bilgi kuramını tartışırken, buradaki 'bilgi' sözcüğünü genellikle, doğal ya da fiziksel dünyanın bilgisine az çok eşdeğerli olarak gördükleri apaçıktı.

Onların tarihi, bir bilgi türü olarak, olduğu gibi bir yana atmaları bana daha da anlaşılmaz geliyordu çünkü içlerinden hemen hiçbiri, doğa bilimleri eğitiminden geçmemiş olsa da hemen hepsi (Oxford'dan söz ediyorum) 'Büyükler'i okumuş, dolayısıyla Eskiçağ tarihinde ileri düzeyde bir ders görmüş durumdaydılar. Yine

de, 'gerçekçi' okulun o devirdeki yapıt listesini baştan aşağı gözden geçirdiğinizde, konusunu tarih sanabileceğiniz tek bir yazı anımsıyorum: Joseph'in *Logic* (Mantık) adlı yapıtındaki 'Tarihsel Yöntem' bölümü. Açıp okuduğunuzda, 'Tarihsel Yöntem'in tarihle uzak yakın bir ilgisi olmadığı, doğa bilimlerinde kullanılan bir yöntem olduğu ortaya çıkıyor.

Bu boşluk, İngiliz düşünbilimi için en azından bir olumsuzluk olarak değerlendirilebilir. 'Gerçekçi' dostlarıma bunu belirttiğimde, hangi boşluktan söz ettiğimi sorarak, kendi bilgi kuramlarının bir bilgi kuramı olduğunu, şu ya bu tür bilginin kuramı olmadığını, 'bilimsel' bilgiye kesinlikle uygulandığı gibi, tarihsel ya da hangi adla anmak istiyorsam o tür bilgiye de aynı biçimde uygulandığını, tek bir bilgi türünün bütünüyle kendine özgü bilgi kuramsal bir inceleme gerektireceğini düşünmenin boş olduğunu söylediler. Yanıldıklarını görebiliyordum. Gerçekte, bilgi kuramı dedikleri, doğa bilimlerinin yöntembilgisi üstüne oturtulmuştu. Bunu tarihe 'uygulama'ya kalkışan biri, tarihsel düşünme biçiminin ne olduğunu bilen biriyse, böyle bir uygulamanın olanaksızlığını anlardı. Ama belki de ben bunları işin içinde olduğumdan ve sorunun bam teline vurduğumdan bunları görüyordum. Kafam tarihsel yöntembilgisi sorunlarıyla tıka basa doluydu. Dolayısıyla, bu sorunları birer birer aklımdan geçirip, kendi kendime sorgulayabiliyordum. "Bugüne değin geçerli bilgi kuramları şunu, şunu, şunu nasıl aydınlatıyor?" Yanıt her seferinde su götürmez bir 'hiçbir biçimde aydınlatmıyor' oluyordu. Tarihsel yöntem üstüne bu denli kafa yormamış birinin, bu sorulara aynı kesinlikle yanıt vermesini beklemek akılcı olamazdı.

Kesinlik, saygınlık ve yararlık açısından doğa bilimlerine göre ne denli ikinci derecede kalsa da, us gücüne dayalı bir etkinlik türü olduğu gibi çok alçakgönüllü nedenlerle de olsa, tarihe, düşünbilimin bir göz atması çok yerinde olacaktı. Oxford'daki otuz-kırk düşünürden birinin böylesi bilinmez bir alana gönüllü sürgünlüğe gitmesinin hiç kimseye bir zararı olmadığı gibi, tarihsel yöntem incelemesi, benim kimsede görülmedik bir yatkınlık gösterdiğim gibi, uzmanlaşmaya değer bir konu olabilecekti. Roma devrinde Britanya gibi bilinmez alanlar beni hep çekmiştir. Bu bilinmezlik önümüzde aşmaya özendiren bir engel yaratır, bunları incelemek için yeni yöntemler türetmek gerekir, derken, bunlardaki bilinmezliğe belki de o güne değin kullanılmış olan yöntemlerdeki kusurların yol açtığı anlaşılır. Bunlar ortadan kaldırıldığında, başka, daha bil-

dik konulardaki, genelgeçer benimsenmiş görüşlere de çeki düzen verilebilecek, bu görüşleri de etkilemiş bazı yanlışlıklar düzeltilebilecektir.

Bu açıdan bakarsak, bilgi 'bilinenden bilinmeze doğru' değil 'bilinmez'den 'bilinen'e doğru yol alarak ilerler. Bizi daha çok ve daha dizgeli düşünmeye iten bu tür bilinmez konular zekâmızı biler ve böylece bildik konuları düşünürken çoğu kez us gücümüzü saran önyargı ve kör inan sisini dağıtmamıza yardımcı olur. Tarihsel yöntembilgisinin, en azından İngiltere'de bu denli gözardı edilmesi, eğer bu konuda yoğunlaşırsam bilgi kuramında, 'gerçekçi'lerin doğa bilimlerine değgin, günü geçmiş ve ikinci elden edinilme düşüncelerinden dolayı gözden kaçan birtakım doğrulara parmak basabileceğim umudunu yeşertti içimde.

Sözgelişi, günün 'bilimsel yöntem' kuramları, gerçi yazar bunu okurun ayrımsamayacağını dilermiş gibi belirtirse de, 'bilimsel' bilginin tarihsel bilgiye dayanması konusunda birleşirlerdi. Bilimsel bilginin deneye dayandığı söylendiğinde kimse bilim adamının kafasında belli bir bilgi kuramının, onun dayandığı deney (ya da deneylerle) aynı zamanda ortaya çıktığını söylemek istemiyordu. Bilim adamının, bir kuram çerçevesi çizerken, hangi deneylerin yapıldığına ve hangi sonuçlara varıldığına ilişkin elindeki tarihsel bilgilerden yararlandığını söylemek istiyordu. Üstü kapalı da olsa tüm 'bilimsel' bilginin böylesi bir tarihsel öğeyi içerdiği herkesçe bilinen bir gerçekti. Tarihsel yöntem kuramı sunma yetkisi olmadan, 'bilimsel yöntem' kuramı ortaya atan herhangi bir düşünürün, kurduğu dünyayı bir fil üstüne oturtup da filin nasıl ayakta durduğunu kimsenin sormaya kalkışmayacağını umarak seslendiği topluluğu nasıl aldattığını ben açıkça görüyordum. Bu zaten varolan 'bilimsel' yöntem kuramına bir de tarihsel yöntem ekleme sorunu değildi. Günün 'bilimsel' yöntem kuramlarındaki bir kusuru düzeltmek için dikkatleri, gizli bir kararla üstüne ölü toprağı serpilmiş gibi görünen bir öğe üstüne, tarihsel öğeye çekme sorunuydu bu.

Ama kararım bununla da kalmıyordu. Son otuz-kırk yılda tarihsel düşünce, gelişme hızında bir ivme ve yayılımında on yedinci yüzyıl başı doğa bilimlerininkiyle karşılaştırılabilecek bir genişleme göstermekteydi. Gelecekteki bir şeyin kesinliği ne derece kestirilebilirse, gitgide artan önemiyle on dokuzuncu yüzyılın en gözü alan özelliklerinden biri olan tarihsel düşünmenin, yirminci yüzyılda daha da hızla önem kazanacağına o derece kesin gözüyle

bakıyordum. Belki de, tarihin, 1600 ile 1900 yılları arasında doğa bilimlerine verilen değeri kazanacağı bir çağın eşiğinde durduğumuza inanıyordum. Durum böyleyse (durup düşündükçe böyle olması olasılığı artıyordu), bilge düşünür, ne pahasına olursa olsun, bütün gücüyle tarih sorunları üstünde yoğunlaşacak ve geleceğin temellerinin atılmasında üstüne düşeni yapacaktı.

IX
Geleceğin Temelleri

Yaşamımın kalan bölümünü özellikle bu işe adamak tam olarak benim seçimim sayılmaz. 1919 yılı gelip çattığında bundan başka bir seçimim olmayacağını ayrımsadım. O devirde, bu tür bir işi başarabileceğine inanan kişinin bu isteğinin, geçici olacağı umulan ama hiç de öyle olmadığı ortaya çıkan, özel bir nedeni vardı. Bu nedenin beni etkilemediğini söyleyemeyeceğim.

Yaşamı yerle bir eden, iyeliği yok eden, barış dolu ve düzenli bir uluslararası toplum umutlarını daha önce görülmedik biçimde kıran bir savaş yeni bitmişti. Daha da kötüsü, çarpışmanın yeğinliği, sanki herşey bir yana yalnızca harcadığı patlayıcıların etkisiyle bile, çarpışmaya katılan herkesin törel gücünü tüketmiş görünüyordu. Sonuçta, (savaşın son bölümünde bir barış konferansının hazırlıklarında görevlendirilmiş biri olarak konuşuyorum) görülmedik bir yabanıllıkla süren bir savaş, devlet adamlığının, salt bencil devlet adamlığının bile en aşağılık, en budalaca tutkulara yenildiği, görülmedik bir ahmaklık ürünü olan bir barış antlaşmasıyla kapandı. Bir süre önce Norman Angell, çağcıl bir savaşı utkuyla bitiren bir yanın olmadığı konusunda, hiçbir yanın bu işten bir kazancı olamayacağı anlamında bizi uyarmıştı. Ama başka bir anlamda daha utku kazananın olmadığını öğrenmiştik artık. Hiçbir yan yoktu ki savaştan morali yükselmiş biçimde çıksın, hiçbir devlet adamı yoktu ki sonunda alayı, kıt akıllılar olarak, askerlerinin sağladığı fırsatların topunu ayaklar altına almasın.

Bu savaş doğa bilimleri açısından görülmemiş bir utkuydu. Bacon bilginin erk olacağı sözünü vermişti. Evet, bilgi erkti: İnsan bedenlerinin, insan tinlerinin, yine insan eliyle daha önce eşi görülmemiş bir hızla yok edilmesiydi bu erk. Bu utku daha başka ut-

kulara kapı açtı: Ulaşımda, sağlık koşullarında, yarmanlıkta, tıpta, ruhsağaltımda, tecim ve endüstride ve hepsinden önce, gelecek savaşın hazırlıklarında bir çok ilerleme görüldü.

Ama bu savaş bir açıdan da insan anlığına sürülmüş inanılmaz bir lekeydi. İster kimilerinin inandığı gibi bir Alman savaştanrıları hücresinin, isterse kimilerinin dediği gibi İngiliz tecimtanrılarının tasarlayıp kurduğu dolan düzen olsun, böyle bir savaşı çarpışanların binde birinin bile isteyebileceği kimsenin aklının ucundan geçmiyordu. Savaş durumun denetimden kaçıp elden çıkmasıyla başladı, sürüp gittikçe her şey daha da çığrından çıktı. Barış antlaşması imzalandığında kargaşa doruğa varmıştı. Çarpışmalar, durumun denetim altına alınmasıyla değil, bir yanın artık çarpışamayacak duruma gelmesiyle sona erdi.

Bir yandan, fiziksel varlıkların ve fiziksel güçlerin söz konusu olduğu durumlarda çağcıl Avrupalı us gücünün denetimi elde tutmaktaki başarısı ile öte yandan insanların ve us gücünün söz konusu olduğu durumlarda, denetimi sağlamaktaki başarısızlığı arasındaki çelişki işin içindeki herkesin belleğinde silinmesi güç bir iz bırakmıştır. Bu çelişkinin ne denli güçlü olduğunu anlamaya yetecek tarih bilgim var. Yirminci yüzyılın orduları daha öncekileri her şey bir yana araç gereçteki teknik üstünlükleri sayesinde ne derecede gölgede bıraktılarsa, Versailles Antlaşması da kendinden öncekileri yalnızca beceriksizliğiyle bile bir o kadar geride bırakmıştır. Sanki nerdeyse insanın 'Doğa'yı denetim altına alma gücündeki artışla, insanlık durumunu denetim altına alma gücündeki eksilmenin *pari passu*, atbaşı gittiği söylenebilecekti. Korkarım bu abartma oldu. İnsanoğlunun insanlık durumunu denetimi altına alma gücünün, Doğayı denetimi altına alma gücündeki, 1600'dan beri süren dev artışa ya da benzeri bir gelişmeye eşlik edemediği gün gibi açıktı. Bir insanlık durumunu denetleyememenin, bugün her zamankinden daha ciddi olan kötü sonuçlarının, doğa bilimlerinin, iyi ve kötü, aptal ve bilge her türden insanın ellerine, tanrısal bir umursamazlıkla bırakıverdiği yeni erklerin açılımıyla doğru orantılı olduğu aynı derecede apaçıktı. Sorun yalnızca, doğa bilimleri utkudan utkuya koşarken, bir insanlık durumunun denetlenememesinin yıkım üstüne yıkım eklemesiyle kalmıyor, sonuçta genel eğilim, uygar dünyada iyi ve akılcı ne varsa topunun birden, gitgide yıkıma dönüşmesi oluyordu. Çünkü kötü insan her zaman yıkım motorlarını iyilerden önce devinime geçirir, kıt akıllılar da hep bilgelerden önce davranır. Doğa bilimleri egemenliğinin, Av-

rupa'yı çok geçmeden Yahoolarla, ilkellerle dolu bir yaban ele dönüştüreceğini görür gibi oluyordum.

Bu kargaşa ile dertleri savuşturmanın, başımıza gelecek olursa, sonuçlarını onarabilmenin tek bir yolu vardı. Avrupa insanının Doğa güçlerini denetleme yetisi, on yedinci yüzyılda temelleri atılmış, çizgileri belirlenmiş bir araştırma çabasının üç yüz yıllık meyvesiydi. İnsanoğlunu zaman içinde Ortaçağın su ile yel değirmenlerinden, çağcıl makinanın nerdeyse inanılmaz gücü ile kırılganlığına götüren etken, Galileo devrindeki bilimsel ortam ve bilimsel gelişmedeki hızlanma olmuştur. Bence, Ortaçağda makinayla uğraşan insan neyse, günümüzde türdeşi insanla uğraşan insan da oydu. İyi niyetli boşboğazlar, yürekten bir tutum değişikliğinden dem vuruyorlardı. Ancak, sorun kafadaydı. Umarımız, biraz daha iyi niyet ile biraz daha insan sevgisi değil, insanlık durumunu ve onun getirdiği sorunları daha iyi anlayıp, bunlarla başa çıkabilmek için daha çok bilgi edinmek olacaktı.

Düşünce akışımın bu noktasında, doğa bilimci sarsılan saygınlığını kurtarmak için şöyle bir çabada yekiniyor, 'Gerçekten de söylediklerinizin hepsi doğru,' diyordu. 'Uygarlık kurtarılacaksa, insanlık durumu konusunda enine boyuna bilgi edinmeliyiz. Bu da, insanın us gücü ile bu us gücünün süreçlerini ve bu süreçlerin değişik türden insanlarda girdiği apayrı biçimleri, kılı kırk yararcasına inceleyip bilmek demektir. Bütün gerçek bilgiler gibi bu da, bilimsel bilgi olmalı, tek sözcükle söylersek, ruhbilim olmalı. Ruhbilim, daha çok genç bir bilim olmakla birlikte, mantık, törebilim, siyasa kuramı, vb. gibi eski sözde-bilimlerin sözde yaklaşımlarının ipliğini pazara çıkarıp ellerinde avuçlarında ne varsa hepsini kalıt olarak benimseyen bir bilim dalı, dünyanın dört gözle beklediği kurtarıcıdır.'

Bu savın beni bir an bile aldatmayı başaramayışını daha önceki Tanrıbilim çalışmalarıma borçluyum. O günlerde bu konuya eğilen herkes gibi ben de William James'in *Varieties of Religious Experience* (Dinsel Deneyim Çeşitleri) adlı yapıtı ile dine ruhbilimsel açıdan bakan başka birçok kitap okumuştum. *Varieties* beni derinden sarstıysa bunu, değindiği birtakım olguların benim işitmek istemediğim şeyler olmasına bağlayamam. Genelde, gülünç denebilirdi bunlara. Öte yandan James'in bu işi yüzüne gözüne bulaştırdığını da düşünmüyordum. Bence çok iyi bir iş çıkarmıştı. Sarsılmamın nedeni, kitabın salt dolandırıcılıktan başka bir şey olmamasıydı. Kitap belli bir konuya ışık tutmayı iş edinip ışık filan tut-

muyordu. Kullanılan yöntemden dolayı. Ruhbilimin kötü bir örneği olduğundan değil, ruhbilimin iyi bir örneği olduğundan, konuyu olduğu gibi karanlıkta bırakıyordu. Ben, *Religion and Philosophy* (Din ve Düşünbilim)'de, en canalıcı sözcüklerin, 'bu gözle bakılan bir us gücü, us gücü olmaktan çıkar artık,' olduğu bir bölümde, William James'e değil, dini ruhbilimsel açıdan ele alan her türlü görüşe saldırdım.

Bu yapıtın şimdi bana çok yararı dokunuyordu. Törebilimi ruhbilimin alanına taşımak (bu tür atılımlara çok sık kalkışılmıştır) ya da aynı şeyi siyasaya uygulamak, kaçınılmaz olarak ve her zaman başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 'Bu bilimi eleştirmeyin, daha bebekliğini sürüyor' özrünün hep bir kandırmacaya dayandığını çok iyi biliyordum. Ruhbilim hiç de genç bir bilim dalı sayılmazdı. Hem adı hem de kendisi on altıncı yüzyıldan beri var olmuştur. Öteden beri yerleşik bir bilim dalı olmakla kalmamış, yüzyıllarca saygın ve canayakın denebilecek özellikleri olmuştur. 'Psikoloji' sözcüğünü sökecek derecede Yunanca bilen herkesin anlayabileceği gibi, ne geleneksel anlamıyla us gücünü (bilinç, uslamlama, istem), ne de bedeni, ancak, *ψυχή*'yi (psykhe), başka deyişle, duyu ve istek gibi işlevleri incelemek üzere, özellikle oluşturulmuş bir bilim dalıydı. Bir yandan fizyoloji, yani işlevbilimle, öte yandan gerçek anlamıyla us, yani mantık ile töre, usavurum ve istemle elele veriyordu. On dokuzuncu yüzyıl başlarında usavurum ve istemin duyularla isteklerin somutlanmasından başka bir şey olmadığına ilişkin inaklar yayılmaya başlayıncaya değin, komşularının bölgelerine el atıp sataşmaya kalkışmadı. Öne sürülenler doğruysa, bu durumda, mantık ve törebilim yokolmalı işlevlerini ruhbilime devretmeliydiler. Çünkü 'us gücü' diye bir şey yoktu, bugüne değin us dediğimiz şey 'psiki' idi, tinimizdi aslında.

Günümüzde ruhbilimin, bir zamanlar mantık ve törebilim sorunları denen konulara eğilebileceğine olan inancımızın ve ruhbilimin, usun bilimi olduğu savının temelinde yatan budur. Bu savla yola çıkanların ya da ona katılanların, bu savın sezdirimlerinin ayırdında olmaları gerekir. Mantık ile törebilim dediğimiz o özel konuyu oluşturan, usavurum ile istem için geçerli olup, duyu ile istek için geçerli olmayan ayrımların tümünün işlerliğinin dizgeli bir biçimde kaldırılması. Doğruluk ile yanılgı, bilgi ile bilisizlik, bilim ile bilgiçlik, doğru ile yanlış, iyi ile kötü, amaca uygun ile uygunsuz arasındaki gibi ayrımlardır bunlar. Bu tür ayrımlar her bilim dalının savunma gücünü oluşturur. Kimse bunları yürürlükten

kaldırıp bir yandan da bilim adamlığını sürdüremez. Dolayısıyla, usun bilimi olarak görülen ruhbilim, bir bilim dalı değildir. On dokuzuncu yüzyılın başlarında 'frenoloji' ya da kafa kemiği biçimci ruhbilgisi, Ortaçağda ve on altıncı yüzyılda, astroloji ya da yıldızbilgisi ile simyanın konumunu andırır ruhbilimin durumu: o çağda günün modası olan bilimsel dolandırıcılık.

Bu gözlemlerin amacı, gerçek ruhbilimine karşı, duyu, istek ve bunlara bağlı duyguları inceleyen bilime karşı, ya da artık hep kulağımıza çalınagelen, sonraları benim de olanca dikkatimi yönelttiğim, birtakım bozuklukların, Freudcu ya da başka tür sağaltımlarına karşı bir düşmanlık gütmek değildi. Sözünü ettiğim bu devirde Freud benim için bir addan öte bir anlam taşımıyordu. Ama iş yapıtlarını incelemeye vardığında, bunların ruhsağaltım sorunları ile başederken çok yüksek bir bilimsel düzeye çıktıklarını, oysa, törebilim, siyasa, din ya da toplumsal yapıyı ele aldıklarında, düzeylerinin ağza alınmayacak denli alçaldığını görmeye hazırlıksız sayılmazdım. Freud'u yansılayan ya da onunla yarışan, ondan daha az akıllı ve ne yaptığını çok daha az bilen, adlarına burada değinmeyeceğim, kimi yazarın düzeyinin aynı konularda çok daha düşük olması da şaşılası değil.

Öyleyse, insanoğlunun tarihi inceleyerek insanlık durumunu daha iyi anlayacak hale gelebileceğini söyleyebilir miydik? Geçmişte doğa bilimlerinin uygar yaşamda oynadığı rolle, gelecekte tarihin olası konumunu örnekseyebilir miydik? Tarih kesme-yapıştırma olacaksa, bu soruya verilecek yanıt da olumsuz olacaktı. Eğer tarihçiler kendilerinden öncekilerin söylediklerini değişik düzenlemeler, değişik biçemlerde süslemelerle yinelemekle kalacaklarsa, bu bilimin bir siyasal bilgelik okulu olarak kullanılabileceğine ilişkin çağlar boyu süren umudumuz boşa çıkacaktır. Tıpkı Hegel'in, tarihten öğrenilecek tek şeyin hiç kimsenin tarihten bir şey öğrenemeyeceğidir yolundaki ünlü sözlerinde olduğu gibi.

Ama diyelim tarih kesme-yapıştırma değilse ne olacak? Diyelim, tarihçi, tıpkı doğa bilimci gibi kendi sorularını sorup onlara bir yanıt aramakta direniyor. O zaman durum değişir. Ama ya tutar da, ilginç olmaya ilginç, ama uygulamada en ufak bir yararı olmayan sorular sorarsa?

Tarihçi geçmişe değgin sorular soran biridir. Genellikle, salt geçmişe ilişkin sorular sorduğu varsayılır. Geçmiş derken, ölmüş, bitmiş, hiçbir biçimde günümüze uzanmayan bir geçmişten söz

ediyoruz. Tarihsel düşünce çalışmalarımın daha başlarında bunun bir kuruntu olduğunu ayrımsadım. Tarihçi elinde kanıtlar yoksa, geçmişe ilişkin soruları yanıtlayamaz. Kanıtları 'var'sa, bu kanıtlar, bugün ve burada, günümüz dünyasında elinde olmalı. Günümüzde hiç iz bırakmadan, geçmişte kalmış bir olay olsa, bu, bugün elimizde hiçbir kanıtı olmayan bir olay olacaktı, dolayısıyla hiç kimse –en azından hiçbir tarihçi, öteki daha yetenekli kişilere sözüm yok– buna ilişkin bir şeyler bilemeyecekti.

Geçmişteki bir olayın, tarihçi için, günümüz dünyasına kendinden bir kanıt oluşturabilecek 'iz'ini bırakabilmesi için, bu izin herhangi bir durumdaki özdeksel bir varlıktan öte bir şey olması gerekmektedir. Varsayalım, bir Ortaçağ kralı belli bir manastıra belli bir toprağı bağışlamış olsun, ve diyelim, bu bağışı bildiren ayrıcalık belgesi, birtakım kara lekelerle kaplı bu kağıt parçası, günümüze değin korunmuş olsun. Bu belgenin çağcıl tarihçi için bağışın bir kanıtı olabilmesinin tek nedeni, bu kağıt dışında Ortaçağ dünyasından günümüze kalmış başka şeylerin de varlığıdır. Örneğin, bunlardan yalnızca biri, günümüze değin sürmüş Latince bilgisidir. Geçmişten günümüze yaşayakalan benzeri birtakım vazgeçilemeyecek aktarımlar her okurun hemen aklına gelecektir. Ben şimdilik bu örnekle yetineceğim. Latince okuma ve anlama alışkanlığı Ortaçağdan günümüze 'belgelikçi' nitelikli kişiler yoluyla aktarılmış olmasaydı bu kağıt, tarihçiye bugün anlattıklarını bu biçimiyle anlatamayacaktı. Genel anlamıyla, çağcıl tarihçinin Ortaçağı bugün inceleyebildiği biçimde ele alabilmesini bunların ölmemiş olmasına borçludur. Bununla demek istediğim, yazıların ve benzeri şeylerin özdeksel nesneler olarak günümüzde varolması değil, onların düşünce biçiminin günümüz insanının düşünce biçimi olarak bugün de varolması. Yaşayakalma ve aktarım kesintisiz olmak zorunda değil. Bu tür şeyler, tıpkı eski Mezopotamya ve Mısır dilleri gibi ölüp gitmiş, sonra yeniden dirilmiş olabilir.

1920 yıllarında bu ilke, benim tarih düşünümün birinci ilkesiydi: Bir tarihçinin incelediği bir geçmiş, ölü bir geçmiş değil herhangi bir biçimde günümüzde yaşamını sürdüren bir geçmiştir. O devirde bunu, tarihin 'olaylar'la değil 'süreçler'le ilgilendiğini söyleyerek dile getiriyordum. 'Süreçler' başlayıp biten değil, birbirine dönüşen şeylerdi. Eğer bir süreç S1, başka bir sürece S2'ye dönüşecek olursa, S1'in durup S2'nin başladığı yeri bölen bir çizgi yoktur. S1 hiç durmaz, değişmiş biçiminde, S2 olarak sürer. S2'nin başlangıcı yoktur, daha önce S1 biçiminde sürmüştür. Tarihte başlangıç

ya da son yoktur. Ancak tarih kitaplarının başı sonu vardır, betimledikleri olayların değil.

Eğer S1, S2'de yaşayan bir tarihçi birtakım kanıtları yorumlayarak, artık S2 olanın bir zamanlar S1 olduğunu bulgulayabilsin diye S2'de kendinden izler bırakmışsa bundan şu sonucu çıkarabiliriz: S1'in 'izleri', günümüzde, sözüm ona yaşamını yitirmiş, bir S1'in izleri değil, öteki biçimi olan S2'nin içinde, bir kapçık içinde de olsa capcanlı ve etken biçimde süren gerçek S1'in ta kendisidir. S2 donuk değil saydamdır, böylece, S1 onun içinden parlar ve her ikisinin renkleri birleşip kaynaşır. Bu yüzden, eğer S1 simgesini belli bir tarihsel devir için kullanıyorsak, S2 de, ardılında bunun karşılığı olan, ama değişik (bu yüzden de çelişkili ya da uyumsuz) bir niteliğin simgesiyse, bu ardılı hiçbir zaman katıksız ve salt S2 olarak nitelemeyiz; bu içinde hep bir S1 katkısı taşıyan bir S2'dir. Bu yüzden, şu ya da bu tarihsel devrin ayırdedici özelliklerini bulup çıkarmaya çalışanlar, gereğinden çok kılı kırk yarar da ellerindeki ipeklinin gerçekte her zaman, içinde çelişkili renkleri birleştiren yanardöner bir kumaş olduğunu unuturlarsa, sonuçlarda yanılgıya düşerler.

1920'lerde yaşayan bir geçmiş düşüncesini ve buna bağlı birçok benzeri görüşü bütünüyle oluşturmuştum. Yine aynı yıl bunları küçük bir kitap uzunluğunda bir denemede aktardım. Düşüncelerimi ancak çok gerekli sözcüklerle, birbiri ardından tek tek sunarak ve süsleyip açıklamaya girişmeden aktararak yazıya döktüm. Bu deneme temelde, süreç ya da oluşumun doğası ve sezdirimleri üstüne bir incelemeydi. İkincil olarak, 'gerçekçiliğe' yöneltilmiş bir saldırıydı. 'Gerçekçiler'in bir tarih kuramına ilişkin *non possumus* niteliğinin nasıl, 'oluşum' gerçekliğini benimsemeye yanaşmadıklarından ortaya çıktığını; 'S1, S2'ye dönüşür' doğru önermesini çözümlerken topunun birden ya eşsözsel ya da yanlış olan, 'S1, S1'dir', 'S1, S2 değildir', 'S1, S2'nin bittiği yerde başlar', 'S2, S2'dir', 'S2, S1 değildir' gibi bir dizi önermeyle ortaya çıktıklarını gösterdim. Üç gün içinde yazılan bu kitabın amacı kendi düşüncelerimin belirginleşip buzsullaşmasıydı. Genel okur için enikonu anlaşılmaz olabilecek bu kitabı bastırmayı aklımdan geçirmedim bile. Kitabı, yazı makinasında yazdığım bir kopyayı, eğlenceli bulacağını sandığımdan yolladığım düşünbilim tarihçisi arkadaşım Guido de Ruggiero'dan başka kimse görmedi.[1] Kendi aramızda bir şaka olsun diye adını *Libellus de Generatione* koyup metnin başına da bir özlü söz yerleştirdim: 'Yaşamı boyu kalem kağıt yüzü

görmemiş yaşlı Praglı keşişin Kral Gorboduc'ın yeğenine bilgece söylediği gibi, Var olan, vardır: çünkü var vardan, olan da olandan başka nedir ki?'.

Kendi kendime bu kavramların, tarihin bir törel ve siyasal bilgelik okulu olup olmayacağını nasıl etkilediğini soruyordum. Eski, kullanmalık tarih görüşü yararsızdı çünkü buradaki tarih düşüncesi, geçmişin ölü bir geçmiş olduğu, kesme-yapıştırma tarih düşüncesiydi. Bu tarihi bilmek, yetkelerin neler dediğini bilmek demekti. Bu bilgi de, eyleme yol gösterme açısından yararsızdı çünkü tarih kendini hiçbir zaman tam olarak yinelemiyordu. Dolayısıyla, önümde çözüm bekleyen sorun, yetkelerin benim, sonradan başarılı olan çözümü yeniden ortaya atmamı ya da başarısız olacak çözümden kaçınmamı haklı çıkaracak biçimde betimledikleri soruna hiçbir zaman yeterince benzemiyordu. Geçmiş ile gelecek birbirinin dışında olduğu sürece, geçmişe ilişkin bilgiler günümüz sorunlarını çözmede pek işe yaramıyordu. Ama diyelim geçmiş, yaşamını günümüzde de sürdürüyor; diyelim, bir kapçık içinde, ilk bakışta bugünün çelişkili ve belirginleşmiş özellikleri ardında saklı olmakla birlikte, yine de canlı ve etken. Öyleyse tarihçi ile tarihçi olmayan arasında, eğitimden geçmiş bir ormancı ile bilisiz bir yolcu arasındaki gibi bir bağıntı haydi haydi kurulabilir. Yolcu, 'Burada da ağaç ve ottan gayri bir şey yok' diye geçirir usundan ve geçer gider. Ormancıya gelince, 'Baksanıza,' der 'otların arasında bir kaplan var'. Tarihçinin üstüne düşen, günümüz durumunun, özensiz bir bakıştan kaçabilen, görece daha belirsiz özelliklerini ortaya çıkarmaktır. Tarihin törel ve siyasal yaşama katkısı, eyleme geçilmesi gereken durumlara eğitilmiş bir gözle bakmak olacaktır.

Bu armağan çok küçük gibi görünebilir. Kesinkes birileri çıkıp, bundan daha çok bir şeyler istemeye hakkımız olduğunu söyleyecektir. Kaplanı vurabileceğimiz bir tüfek vermedikçe elimize, hayvanı bize göstermenin pek bir yararı yok. Tarihçi, yalnızca durum özelliklerini bize göstermekle kalır da, bu tür durumlarda eyleme geçme kurallarını sağlamazsa, törel ve siyasal güçlüklerimizde yardımcı olacağa benzemez.

Yanıt olarak söylenebilecek iki şey vardı bence. İlki çok kısaca dile getirilecek ama her şeyi kapsamayacaktı, tam bir yanıt için ikinci de söylenmeliydi, ancak bu da işi uzatacaktı. İkisini de söyleyeceğim.

İlki şu: Tüfek mi istemiştiniz? Nerede tüfek yapılıyorsa, gidin oradan alın. Silah yapımcısına gidin. Ama size, kaplanları hem gö-

rebilen hem de vurabilen bir tüfek satmasını beklemeyin. Bunu başarabilmek için ormancılık öğrenmelisiniz.

Bir başka deyişle, eğer istediğiniz, özgül türden durumlarla başa çıkmak için hazır-kesim kurallarsa, bunu sağlayacak tür bilim dalları, doğa bilimleri olacaktır. Doğa bilimleri üstüne kurulmuş olan 1600-1900 arasındaki uygarlık işte bu yüzden iflasın eşiğine geldi. Çünkü bu uygarlık, hazır-kesim kural tutkusuna kapılarak, insanın özgül birtakım durumlarda değil, gerçekten içine düştüğü durumda, zorunlu olarak hangi kuralların geçerli olduğunu ayırdetmesini sağlayacak türden sezgilerini geliştirmeyi bir yana attı. Tarih bize kurallardan apayrı bir şeyi, sezgiyi sunabildiği için, törel ve siyasal sorunlarımızı tanılamada gereksediğimiz yardımı sağlayabiliyordu.

İkincisi şu: Otların içinde bir kaplan göreceğinizden kuşkunuz yoksa, kaplanların vurulacak şeyler olduğu görüşündeyseniz, tüfeğinizi yanınıza alın. Ama içinizde hiç mi kuşku yok? Ya kaplanın, kızılderilicilik oynayan kendi çocuğunuz olduğu ortaya çıkarsa?

Bir başka deyişle, sezgilerinizle yaklaşabiliyorsanız, şu ya da bu nedenle, hazır-kesim kurallara başvurmadan başa çıkabileceğiniz durumlar vardır. Bu gibi durumlarda gereksediğiniz tek şey durumu açık seçik görebilmek olacaktır. Sonra da, bu durumla başedebilecek bir yol doğaçlayabilirsiniz. Bu ikinci türden durumlar, bence, törel ve siyasal yaşamda çok önemlidir. Gerçi kısa ve öz olmayacak ama bu konuda neler düşündüğümü elimden geldiğince açıklayayım.

Eylem dediğimde, eyleyenin yaptıklarını salt belli bir durumda olduğundan dolayı yapmadığı tür eyleme gönderme yapacağım. Kendisinin böylesi bir durumda olduğunu biliyor ya da sanıyordur. Durumun içerdiği uyaranlara salt tepki olarak gelişen ya da eyleyenin doğası, eğilimleri ya da geçici durumu gereği ortaya çıkan türden eylemler olmayacak sözünü ettiklerim. Kurala göre yapılan eylemden söz açtığımda, eyleyenin kendisinin içinde olduğunu bildiği ya da sandığı bir durumda geçerli olabilecek belli bir kuralın varolduğunu bilerek ya da bunu sanarak, bu kurala uymaya karar verdiği türden bir eylemdir bu. Eyleyenin, aslında kurala uyarak ama bunun ayırdında olmadan gerçekleştirdiği türden eylemler olmayacak değindiklerim.

Eylemlerimizin çoğunluğunda kurallara uygun davranırız. Eylemimizi başarıya ulaştıran budur. Çünkü belirli ölçünlü türden

durumlar arasında gezinir, bunları belirli ölçünlü sonuçlar elde etmek için yönlendirmeye çalışırız. Kurallara uygun eylem çok önemli bir tür eylemdir. Aklı çalışan herhangi birinin kendini herhangi bir durumun içinde bulduğunda ilk soracağı soru, 'Bu tür bir durumda hangi kurallara uyarak davranılır?' olacaktır.

Kurallara uygun eylem önemli bir eylem türü olmakla birlikte, varolan tek eylem türü değildir. Başka tür bir eylemin gerekli olduğu iki tür konum vardır. Bunları betimlemeden önce varolduğunu göstermeye çalışacağım.

Diyelim, kendinizi belli bir tür D durumunda buldunuz ve diyelim belli bir tür S sonucu elde etmek istiyorsunuz. Bu D türü durumda S türü bir sonuca ulaşabilmek için E türü bir eylem gerçekleştirme kuralı var. Bu kuralı biliyor olabilirsiniz, ama acaba nerden biliyorsunuz? Ya kendi deneyimlerinizle ya da bir başkasınınkilerden. Her iki durumda da, birileri kuralı bilmeden önce, belli bir deneyim birikiminin oluşması gerekiyordu. Bu deneyim, S türü sonuçları elde etmek isteyen ve D türü bir durumda olan, ama kuralları bilmeyen kişilerin eylem deneyimi olmalı. Bunların S türü sonuç alma çabaları çoğunlukla başarıyla sonuçlanmış olmalı yoksa kuralın oluşturulmasına yol açan deneyim birikemezdi. Dolayısıyla, kuralların belirlemediği türden eylemler de var demektir. Bunlarda, süreç duruma uygun bir kural oluşturma evresinden geçmeden, doğrudan, salt durumun bilinmesinden, o duruma uygun eyleme doğru gelişir. Bu işlem çok yaygın olmalı çünkü en önemsiz davranış kuralının oluşturulmasında bile böyle bir alay süreç işin içine girer.

(1) Kuralları gereksemeden davranılacak ilk durum türü, daha önce başınıza gelmemiş durumlardır. Hiçbir kural size nasıl davranabileceğinizi gösteremez. Ama eyleme geçmekten kendinizi alamazsınız. Hiç kimse eylemek ya da eylememek seçimini özgür istemiyle yapabilecek durumda değildir. Pascal'in dediği gibi, *il faut parier*. Bir şey yapmalısınız. İşte bu durumla karşı karşıya kaldınız: Ne yapıp edip bununla başa çıkabilmek için bir yöntem doğaçlamalısınız.

(2) Kuralsız davranmanız gereken ikinci tür durum, içinde bulunduğunuz konum tanıdık olduğu halde kurallara uymaktan hoşnut kalmadığınız durumlardır. Bu tür durumlarla başedebilecek bir kural bilirsiniz ama bunu uygulamak hoşunuza gitmez çünkü kurallara uyarak eyleme geçmenin kendinizle o durum arasında belli bir uyumsuzluk yarattığını bilirsiniz. Kurallara uyacak

olursanız içinde bulunduğunuz duruma değil, bu tür durumlar olarak ulamladığınız konuma uygun davranıyorsunuz demektir. Açık konuşmak gerekirse, tür, durumu tutup bir ucundan yakalamak için yararlı bir sap olabilir ama yine de sizinle yakalamanızı sağladığı durum arasına giriyor. Çoğunlukla bir dokuncası olmaz bunun; ama kimileyin çok önem kazanır.

Dolayısıyla, herkesin terzisiyle ilişkilerinde uyduğu kurallar vardır. Kuşkusuz, bu kurallar gerçek yaşamdan çıkan deneyimler üstüne sağlamca oturtulmuştur; bunlara uyan biri hem terzisine haksızlık yapmaz hem de onun kendisiyle olan davranışını düzenler. Ama bu kurallara uyduğu sürece terzisine, John Robinson olarak değil, altmışlık, kalp hastası biri olarak değil, veremli bir kızı olan, kendini bahçeciliğe vermiş, banka hesabında açığı olan biri olarak da değil, salt terzilik yetileri kapsamında davranmaktadır. Terziler için geçerli olan davranış kuralları, John Robinson'ın içindeki terziyle başetmenize yetecektir, gelgelelim, onun içindeki başka şeylere ulaşmanızı engeller. Evet, kalp hastası olduğunu biliyorsanız, terzi-durumları için geçerli olan kuralları kalp hastası kişilere uygulanan kurallar ışığında yeniden gözden geçirip değiştirirsiniz. Ama bu aşamada, değişiklikler öyle karmaşıklaşır ki kurallar uygulamada bir yarar sağlamaz hale düşerler. Kuralların eyleme yol gösterici olmaktan çıktığı bir aşamaya geçmişsinizdir ve yine başa dönüp, içine düştüğünüz durumda geçerli olabilecek yöntemi doğaçlarsınız elden geldiğince.

Kurallara uymadan eyleme geçilmesi gereken bu iki örnekten ilki eyleyenin deneyimsizliğinden ve yaşamı tanımamasından kaynaklanır. Öyleyse, en çok gençlerin, kimileyin, yolculuk ya da benzeri nedenlerle gündelik yaşam düzenimiz bozulduğunda, kendimizi tanıdık çevremiz dışında bulduğumuzda hepimizin başına gelir bu. İkincisi yalnızca deneyimli ve akıllı kişilerin başına gelir; üstelik ancak bir durumu çok ciddiye aldıklarında görülür. Öylesine önemserler ki bu durumu, yalnızca kendini olduğu gibi ortaya atan kışkırtıcı Arzu'ya değil, kılığını biraz olsun değiştirip kimliğini gizlemiş Çıkar'a da, Doğru Davranış'a, ya da benimsenmiş kurallara uygun eyleme de (bu da öyle iyi kılık değiştirmiş bir kışkırtıcıdır ki, insanlar bunun gerçek yüzünü hiç göremez, görecek olurlarsa da sonradan içtenlikle pişmanlığa kapılırlar) kulak asmazlar.

Bu bakış açısından, eylem biçimine ilişkin bilgi koparabilmek için kurallara sığınan bir kişinin, geleneğin ve toplumsal uzlaşımın

ucuz, niteliksiz törelliğine tutunduğunu görebiliyordum. İçinde bulunduğu durumun yalnızca kendisinin başedebileceği, tanıdık bulduğu öğelerini görmeye çalışıyor, hazır-kesim kurallarının yaşam biçimine yeterince yol gösteremeyeceğini belirten her şeye gözlerini kapatıyordu.

Davranış biçimini belirleyen kurallar, durumun gerçeklerine görme özürlü yaklaştıklarından, eylem olanaklarını gizilgücünün en azına indirgiyorlardı. Bu artırılacak olsa eyleyen, gözlerini olanca gücüyle açacak, içinde bulunduğu durumu daha açık seçik görebilecekti. Tarihin işlevi kişilere, ölü bir geçmiş anlamıyla, geçmişe ilişkin bilgi vermek ise, onları eyleme itmek için elinden pek bir şey gelmeyecekti. Ama işlevi onlara, günümüze ilişkin bilgi vermekse, o zaman tarih gerçek yaşamla akla gelebilecek en yakın bağıntıyı kuruyordu. Günümüz derken, görünürdeki konusu geçmişimiz olan, bir kapçık içinde de olsa geçmişi içeren, eğitim görmemiş bir gözün ilk bakışta ayrımsayamayacağı bir biçimde, geçmişi bir parçası olarak özümsemiş olan bir şimdiden söz ediyorum. İnsanoğluna insanlık durumunu denetlemeyi, yetkili ağızlardan ölü bir geçmişe değgin hazır-kesim bilgi edinmeyi ülkü edinmiş olan kesme-yapıştırma tarihin öğretemeyeceği apaçıktı. Duruma yaklaşımı, insana Doğa güçlerini denetim altına almayı öğretirken, doğa bilimlerinin takındığı tavrı andıracaktı çünkü. Bunu, Auguste Comte'un toplumbilim adı altında önerdiği, kesme-yapıştırma tarihin damıtılmış özü sayılabilecek şeyler de gerçekleştiremeyecekti. Görünüşe bakılırsa, insanoğluna insanlık durumunu denetim altına almayı, ancak bu yeni tür tarih öğretebilecekti.

X
Us Gücünün Kendilik-Bilgisi Olarak Tarih

Benim tarih anlayışım bir adım daha geliştiğinde, bu görünüm de bir olasılığa dönüştü. 1928'de Die yakınlarında, kırların içindeki çok hoş bir evde, La Martouret'de tatildeyken, geride kalan dokuz yıllık tarihsel araştırmalarımı ve bu konudaki düşüncelerimi taraçada, çınar ağaçlarının altında, elden geldiğince kısa ve öz bir biçimde yazıya dökmeye çalışırken atıldı bu adım ya da daha doğrusu, belgelendi. Bu denli belirgin bir noktaya böylesi yavaş ulaşılmasını inanılmaz buluyorum ama yazdıklarım bunun açık bir kanıtı. Ben her zaman yavaş ve bin güçlükle ilerleyen bir düşünür olmuşumdur. Düşüncelerim daha oluşum evresindeyken dürtüklenip hızlandırılamaz, tartışmalarla, olgunlaşmamış düşüncelerin o en çekinceli düşmanı ile belirginleştirilemez. Uzun ve sıkıcı bir doğum evresinden geçerek gizliden gelişir ve ana-babası, ancak doğumdan sonra yalaya yalaya çeki düzen verir ona, herkesin içine çıkabileceği duruma sokar.

Gerçek tarih ile benim sözde-tarih dediğim dal arasındaki ayrımı ilk kez Die yazılarımda yaptım. Sözde-tarih dediklerim, on sekizinci yüzyıl sonu ile on dokuzuncu yüzyılda, tarihsellikle aralarında en azından bir benzeşim oluşan yerbilim, taşılbilim, gökbilim ve öteki doğa bilimleriydi. Bir kazıbilimci olarak deneyimlerim bana bunun bir benzeşimden öteye gitmediğini gösteriyordu. Kazıbilimciler hep kendi katmanlama yöntemlerinin, yerbiliminkileri andırdığına dikkat çekerler. İkisi arasında bir benzerlik olduğu su götürmez ama bir ayrım da var.

Bir kazıbilimcinin, içinde çömlek parçaları ve paralar olan taş, harç karışımı bir katman bulduğunda, üstündeki başka bir katmanda bu kez değişik türden para ve çömlek kırıklarına rastladı-

ğında, bunları ele alırken, tıpkı bir yerbilimci gibi davrandığını söylemek kolaydır. Yerbilimci taşılları ayrı katmanların ayrı devirlere ait olduğunu göstermekte kullanır, bunları tarihlemek için başka yerlerde bulunmuş olan ve aynı tür kalıntılar taşıyan katmanlarla bağıntı kurar.

Bu benzetmeyi yapmak kolaydır da benzetme doğru değildir. Kazıbilimci için buldukları, taş, kil, maden değil yapı taşı, çömlek parçası ve paradır. Geride kalmış bir çağa ait ve bu çağın amaçlarını ona sergileyen şeylerdir, bir yapıdan artakalanlar, ev araçlarının parçacıkları ve birer alışveriş aracıdırlar. Kazıbilimci bunları, herbirinin ne için kullanıldığını çıkarabildiği ölçüde, tarihsel kanıt olarak kullanabilir. Eğer bir nesnenin amacını anlayamazsa bir kazıbilimci olarak o nesneyi gereksemez, kaldırıp atabilir bile, ama kendinden daha bilgili ve yaratıcı biri çıkıp bulmacayı çözer umuduyla bunu yapmaz. Yalnızca iğne, düğme gibi ıvır zıvıra değil bütün yapılara, bütün yerleşime aynı gözle bakar.

On dokuzuncu yüzyıldan önce, bir doğabilimci bu tutumun kendi çalışmaları için de geçerli olduğunu söyleyebilirdi. Doğa bilimlerinde her yapılan araştırma da kimilerinin Doğa, kimilerininse Tanrı dediği yüce gücün amaçlarının ortaya çıkarılmasına bir katkı değil miydi? On dokuzuncu yüzyılın bilim adamı bu soruya gözünü kırpmadan hayır derdi. Olgulara bakılırsa on dokuzuncu yüzyılın bilim adamı haklıydı. Bugünkü biçimiyle ve yarım yüzyıldan uzun süredir doğa bilimleri amaç kavramını inceleme ulamları arasında saymıyor. Tanrıbilime ilişkin görüşünde de haklı belki. Doğa incelememizi, Tanrının amaçlarının elimizin altında bir yerlerde olduğu sayıltısına bağlamanın, dindarca bir davranış olacağını aklım almıyor. Bir taşılbilimci kalkıp da bana trilobitlerin, üç bölümlü soyu tükenmiş deniz böceklerinin, neye yaradıklarını hiç umursamadığını söylese, hem bu bilim dalının gelişmesi adına hem de bir ölümlünün tininin kurtuluşu için sevinirdim. Kazıbilimle taşılbilim aynı ilkeler ışığında çalışsalar, kazıbilimciyi onca sıkan birtakım 'ne işe yaradığı belirsiz demir araçlar' onun için ne denli değersizse, trilobitler de taşılbilimci için aynı anlama gelirdi.

Tarih de sözde-tarih de aynı biçimde anlatılardan oluşuyordu: ama tarihinkiler amaçlı eylem anlatılarıydı. Kanıtları, artlarında bıraktıkları kalıntılardan (bunlar kitap olsun, çömlek parçacıkları olsun, ilke aynı ilkeydi) oluşuyordu. Bunların kanıt değeri ancak tarihçinin bunlara amaç gözüyle baktığı, ne işe yaradıklarını anladı-

ğı ölçüde belirleniyordu. Sözde-tarihte amaç kavramı yoktu. Kendi aralarında gösterdikleri değişikliklerden dolayı, bir zaman ölçeği üstünde sıralanabilecek, değişik geçmişlere özgü oldukları belirlenen türlü çeşitli kalıtlar vardı yalnızca.

Yeni tarih anlayışımı "tarih düşünce tarihinden başka bir şey değildir" tümcesiyle dile getiriyordum. Bir şey için, "Bunu yapan (yazan, kullanan, tasarımlayan, vb.) kişinin ne düşündüğünü anlıyorum," dediğinizde tarihsel düşünüyorsunuz demek istiyordum. Bunu söyleyinceye değin tarihsel düşünmeye çabalıyor olabilirsiniz ama bunu başardığınız söylenemez. Düşünceden başka hiçbir şey tarihsel bilginin nesnesi olamaz. Siyasa tarihi siyasal düşüncenin tarihidir: 'siyasa kuramı'nın değil. Siyasayı iş edinmiş birinin usundaki düşüncenin tarihidir: benimsenecek tutumun, siyasanın oluşumunun, bunu yürütmek için yol yordam tasarlanmasının, bunun yaşama geçirilmesi girişiminin, başkalarının buna karşı tavır aldığını ayrımsamanın, bu karşıtlığı yenmek için yeni yollar kurup geliştirmenin, vb. Tarihçinin ünlü bir söylevi nasıl betimlediğine bir bakın. Buradaki, duyusal yoldan iletilen öğeler hiç ilgilendirmez onu. Devlet adamının ses tınısıymış, dinleyici sıralarının sertliği, rahatsızlığıymış, üçüncü sıradaki yaşlı beyin sağırlığıymış, bunlar umurunda değildir: Dikkatini, konuşanın söylemeye çalıştıkları (başka deyişle, sözcükleriyle dile getirdiği düşünce), dinleyicilerin bunu nasıl alımladıkları (onların usundaki düşünceler ve bu düşüncelerin, devlet adamının düşüncelerinin bunlar üstünde bıraktığı etkiyi nasıl koşullandırdığı) üstünde yoğunlaştırır. Askerlik tarihi de, sıcak soğuk demeden süren yorucu yürüyüş kollarının, ya da çatışmaların yarattığı heyecanların, ürpertiler ya da yaralıların uzayıp giden can çekişmelerinin betimi değildir. Tasarlar ve karşı-tasarların betimidir: ordugüdümleri ve yönlemleri düşünmenin ve son olarak da, ateş altında sıra sıra savaşanların çatışmalara ilişkin neler düşündüğünün betimidir.

Bir düşüncenin tarihini bilmek hangi koşullarda olanaklıydı? İlkin, düşünce dile getirilmeli: ya dil dediğimiz şeyle ya da birçok anlatımcı etkinlikten biriyle. Anlaşılan tarih ressamları, ileriye uzatılmış bir kolu ya da bir yöne doğrultulmuş bir parmağı, komuta görevini üstlenmiş bir subaya özgü beden dili olarak görürler. Herşeyi bırakıp kaçma, utku umudunun tümden yittiğini anlatır. İkincisi, dile getirilmiş biçimini yorumlamaya çalıştığı bir düşünceyi tarihçi kendi başına da, kendi kafasında tartıp biçebilmelidir. Herhangi bir nedenle bunu yapamayacak türden biriyse, bu soru

nun peşini bırakması yeğdir. Burada önemli olan nokta, belirli bir düşüncenin tarihçisinin, tam da o düşünceyi ele alıp kafasında tartması, benzeri başka bir düşünceyi değil. Eğer biri, bundan böyle bu kişiye matematikçi diyelim, iki kez ikinin dört ettiğini yazmış, ve başka biri de, bundan böyle bu kişiyi tarihçi diye adlandıralım, bu imleri kağıda geçirirken onun neler düşündüğünü bilmek istiyorsa, tarihçi eğer matematikçinin iki kez ikinin dört ettiğini yazarken düşündüklerini ve dile getirdiklerini tam olarak düşünebilecek denli matematikçi değilse bu soruyu yanıtlamayı hiçbir zaman başaramayacaktır. Kağıt üstündeki imleri yorumlarken ve "bu imlerle matematikçi iki kez ikinin dört ettiğini demek istemiştir" derken andaş olarak şöyle düşünmektedir:(a) iki kez iki dörttür, (b) matematikçi de böyle düşünüyordu, (c) bu imleri kağıda geçirerek bu düşünceyi dile getirdi. "Evet, tarihin, düşünce tarihi olduğu bir örnek alarak işinizi kolaylaştırıyorsunuz; bir çatışmanın ya da bir seçim ya da siyasa savaşımının tarihini böyle açıklayın da görelim" diyen bir okura yardımcı olmaya niyetim yok. Bunu ben de açıklayabilirim ama, Okur, biraz çaba gösterirseniz bunu siz de yapabilirsiniz.

Bu beni ikinci bir önermeye götürüyordu: 'Tarihsel bilgi, tarihi incelenen düşüncenin, tarihçinin usunda yeniden kurulmasıdır'.

Nelson'un, 'Bunları onurumla kazandım, yine buniarla ve onurumla öleceğim,' demekle ne demek istediğini anladığımda, kendimi onun yerine koyup, göğsüm gözalıcı madalyalarla doluymuş, düşmanın en keskin nişancılarının önü sıra duruyormuşum, kendimi kollamam, böyle kolay bir hedef olmamam için uyarılıyormuşum gibi düşünüyorum. Kendime soruyorum, 'Ceketimi değiştireyim mi?' ; sonra da bu soruyu yukarıdaki sözlerle yanıtlıyorum. Sözleri anlamak demek, kendi kendime, Nelson'un bunları söylerken neler düşündüğünü düşünmek demek: Yani, yaşamımı kurtarmak için onur madalyalarımı çıkarmanın sırası değil. Belki yalnızca gelip geçici olarak bile olsa, bunu kendi başıma düşünecek durumda olmasam, Nelson'un sözleri benim için anlamsız kalacaktı. Bir ruhbilimci gibi bu sözcüklerin çevresinde bir boş laf ağı örebilecektim, mazoşizm ya da özezerlikten, suçluluk duygusundan dem vuracak ya da içedönüklük ve dışadönüklükten ya da işte buna benzer olur olmaz şeylerden söz açacaktım.

Ancak, Nelson'un sözlerinin böyle yeniden kurulması, değişik bir yeniden kurmadır. Nelson'un düşündüğü biçimiyle ve benim yeniden düşündüğüm biçimiyle Nelson'un düşüncesi, biribi-

rinin aynıdır ve tek bir düşüncedir kuşkusuz; ama yine de ortada tek bir düşünce değil, iki tane düşünce vardır. Aradaki ayrım neydi öyleyse? Tarihsel yöntem çalışmalarım boyunca hiçbir soru bu denli başımı ağrıtmamıştır; yanıtın bütünüyle oluşması da birkaç yılımı aldı. Bu ayrım bağlamsal bir ayrımdı. O düşünce, Nelson için kendi gününün düşüncesiydi, bana gelince, (daha önce belirttiğim gibi) bir kapçık içine yerleştirilmiş, özgür olmayan, benim günümde yaşayan ama aslında geçmişin olan bir düşünceydi. Bir kapçık içine kapatılmış düşünce nedir? Canlılığına bir diyeceğimiz olmadığı halde, söz konusu us gücünün, 'gerçek yaşam'ı dediğimiz, yüzeydeki ya da apaçık ortada olan 'şimdisi' adını verdiğimiz şeyi oluşturan soru-yanıt toplancasının bir parçası olmayan bir düşüncedir. Benim için, ya da ilk bakışta ben, kendim dediğim şey için, 'Madalyalarımı çıkarayım mı?' sorusu geçersiz. Şu sorular gündeme gelebilir örneğin, 'Bu kitabı okumayı sürdüreyim mi?', sonra '*Victory* gemisinin güvertesi, kendi kendine, çatışmadan sağ çıkacak mıyım diye soran birinin gözüne nasıl görünüyordu?'; sonra da 'Nelson'un yerinde olsam ne yapardım?' Benim kendi 'gerçek' yaşamımı oluşturan bu birincil soru dizisinden hiçbir soruya 'Bunları onurumla kazandım, yine bunlarla ve onurumla öleceğim' yanıtı gerekmez. Ama o birincil dizide sorulacak bir soru, bir başka boyuta geçiş düğmesi görevini üstlenebilir. Usumun yüzeyinden derinliklere daldığımda, artık yalnızca Nelson'u düşünmekle kalmam, Nelson olurum ve Nelson'u düşündüğümde kendimi düşünüyorumdur. Ama bu ikincil yaşamın, bir kapçık içine kapatılmışlık dediğim niteliğinden dolayı, yani, onu yerli yerinde tutan ve kabarıp taşmasını engelleyen bir biçimde, birincil ya da yüzey bilgisi bağlamında varolması, birincil yaşamıma taşmasını engeller. Bu tür bilgi, Trafalgar gibisi demek istiyorum, doksan yıl öncesine gidiyor: sırtında fanilasıyla minik bir çocuğum: Burası Atlantik Okyanusu değil, babamın çalışma odasındaki halının üstü, şurası da İspanya kıyıları değil şöminenin kenar parmaklığı.

Böylece geldim üçüncü önermeye: 'Tarihsel bilgi, günümüz düşünceleri bağlamı içinde bir kapçığa kapatılmış geçmişteki bir düşüncenin yeniden kurulmasıdır. Şimdinin düşünceleri onunla çelişkili konumlarından dolayı, onu kendilerinkinden değişik bir düzlemin sınırları içine kapatırlar.

Bu düzlemlerden hangisinin 'gerçek yaşam'olduğunu, hangisinin 'tarih'ten başka bir şey olmadığını nasıl bileceğiz? Tarihsel sorunların ortaya çıkışını izleyip gözleyerek. Her tarihsel sorun so-

nuçta 'gerçek' yaşamdan doğar. Kesme-yapıştırma tarihten yana olanlar apayrı düşünürler. İlkin kitap okuma alışkanlığı edindiğimizi, sonra da bu kitapların kafamıza birtakım sorular sokuşturduğunu sanırlar. Benim sözünü ettiğim, bu kesme-yapıştırma tarih değil. Benim düşündüğüm tür tarihte, yaşam boyu uyguladığım tür tarihte, tarihsel sorunlar, uygulamalı ya da kılgısal sorunlardan doğar. Eyleme geçmemiz gereken bir durumu daha açık seçik görüp anlayabilelim diye tarih çalışması yaparız. Sonuç olarak, tüm sorunların ortaya çıktığı düzlem 'gerçek' yaşam düzlemidir: Çözümleri için başvurulan düzlemse tarihtir.

Tarihçinin bildikleri geçmişteki düşüncelerse, bunları da kendi kendine kurarak ortaya çıkardıysa, demek ki, tarihsel soruşturma yoluyla elde ettiği bilgi, kendine ilişkin bilginin karşıtı olarak kendi durumunun bilgisi değil, aynı zamanda kendine ilişkin bilgi de sayılan, kendi durumunun bilgisidir. Bir başkasının düşündüğünü, kafasından yeni baştan geçirdiğinde, kendi kendisi düşünmüş olmaktadır. Bu düşüncenin başka birinin kafasmdan geçmiş olduğunu bildiğinden, kendisinin de düşünebileceğini bilmiş olur. Neler yapabileceğinin ayırdına varmakla, ne tür biri olduğunu da ayrımsar. Eğer biribirinden ayrı birçok türden birçok kişinin düşüncelerini yeniden düşünerek anlayabiliyorsa, demek ki, kendisi de biribirinden ayrı birçok türden kişidir. Gerçekte, bilebildiği tarih bilgisinin tümünden oluşan bir küçük evrendir kendisi. Öyleyse, kendilik bilgisi de aynı zamanda insanlık durumuna ilişkin bilgisidir.

Bu düşünce akışı 1930'larda daha bütünlenmemişti. Bunu bütünlemekle, Savaştan bu yana bana aman vermeyen bir sorunun yanıtını da vermiş oldum. İnsanoğluna, Doğa dünyasının sorunları ve durumlarıyla başettiği yordamla ve aynı beceriyle, insanlık durumlarıyla da başa çıkabilmeyi öğretecek bir insanlık durumu bilim dalını nasıl kurabiliriz? Yanıt artık açıklık kazanmış ve kesinleşmiştir. Bu buluş on dokuzuncu yüzyıl sonuna varmadan önce yapılamazdı. Çünkü, tarih ancak o zaman bir Bacon devrimi deneyiminden geçti ve kesme-yapıştırma tarih aşamasının kozasını delip, sözcüğün tam anlamıyla bir bilim olabildi. Tarih, on sekizinci yüzyılda daha koza devresinde olduğundan, on sekizinci yüzyıl düşünürleri insanlık durumu için bir bilim dalını gereksediklerinde, bunu tarihle özdeşleştiremediklerinden, bir 'insan doğası bilimi' biçiminde oluşturmaya kalkıştılar. Bu da sonunda çağdaş Avrupa kafasının, Hume benzeri düşünürlerin kavradığı gibi, onların

katı görgül yöntemleriyle, tarihsel olarak incelenmesiydi. Ancak, insanların us gücünün her zaman ve her yerde on sekizinci yüzyıl Avrupalılarınınki gibi çalıştığı sayıltısı ile çarpıtılmış bir bakıştı. On dokuzuncu yüzyıl yine bir insanlık durumu bilimi arayışı içinde, bu arayışı, ussal olanın tinsel olana indirgendiği, doğru ile yanlışın yoksandığı bir 'ruhbilim' biçiminde karşılamaya kalkıştı. Böylece sonuçtaki bozgunda ruhbilim de işin içine girince, bilim düşüncesi toptan yadsındı. Doğru dürüst tarih dediğim bakış açısı, kesme-yapıştırma tarih anlayışını alaşağı eden tarihsel yöntemdeki bu devrim, bu sözde bilim dallarını silip atmış, onun yerine, gerçek, uygulanabilir, gözle görünür biçimde ve hızla gelişen bir bilgi biçimini koymuştu. Bu bilgi biçimi artık insanı tarihte ilk kez şu bilgece uyarıya, 'kendini bil' sözüne, kulak verebilecek ve buna boyun eğmenin sunacağı yararların ürününü alabilecek bir konuma getiriyordu.

Bu bölümde ve bundan önceki iki bölümde kısaca özetlenen düşünceler, ben düşünbilim öğretmeye başlamadan önce yaklaşık yirmi yıllık bir oluşum devresinden geçtiler. Her seferinde yeni baştan yazılıyor, düzeltiliyor ve yeniden yazılıyorlardı. Çünkü ne zaman kafamda aslan yavrusu gibi bir düşünce doğsa, yavruyu yalayıp çeki düzen verecek, dilimin yerini tutabilecek tek şey kalemim oluyordu. Bu yazılar, gerçi çoğunlukla konuşma biçiminde sunulmuşlardı ama hiçbiri de yayımlanmak[1] üzere yazılmamıştır. Bu kısacık özeti yayımlıyorum çünkü temel sorunlar çözümlendi ve bunları eksiksiz gediksiz yayımlamak ancak bir zaman ve sağlık sorunu.

Kullanılan yöntemden dolayı bu düşüncelere varmak emek isitiyordu. Her bir ayrıntı, uzun uzadıya yapılan tarihsel araştırmalar sonucunda ortaya çıkarıldı. Dolayısıyla, başımı bile kaldırmadan bu işin üstüne eğilmek zorunda kaldım hep. Her ayrıntıyı, bu amaçla tasarladığım yeni yeni araştırmalar sonunda, yeni baştan sınıyordum. 1930'larda uzun süreli aşırı çalışmalarım yüzünden sağlığımda aksamalar olmaya başladı. İyi mi kötü mü bilmem ama hiçbir hastalığın, düşünme, yazma gücüme ya düşünüp yazdıklarımın niteliğine dokuncası olduğunu bilmem. Sağlıksız olduğum günler, düşünsel nitelikli bir yazı üstünde çalışmaya başlamamla birlikte işim bitene değin her bir derdim aklımdan çıkar. Ama dertlerim iyileşmez. Üstelik, aşırı çalışmaya bağlıysa artabilir.

Ben, üniversitenin değişik bölümlerindeki işlere karışmaktan kendimi alamadıkça, dertlerim de katlanarak artıyordu. Böylece

bunun da kısır döngünün bir çemberi olduğunu ayrımsayana değin, yönetim görevlerine duyduğum tutkuyu enikonu besledim.

İş buraya vardığında, kafamda herkesin değer verebileceğini sandığım bir dolu şey birikmişti, bunları kamuoyuna sunmanın tek yolu da kitap yazmak olacaktı. Bu yüzden boş zamanımı böyle geçirmeye karar verdim; *Essay on Philosophical Method* (Düşünsel Yöntem Üstüne Deneme) ile başlayacak bir dizi tasarladım. Bunu 1932'deki uzun sayrılığım boyunca yazdım. İçerik olarak en iyi kitabım; biçeme gelince, istediğim gibi olan tek kitabım diyebilirim çünkü kabataslak bir durumda bırakmak zorunda kalmadığım, tam istediğim gibi kotarabilmeye zaman bulduğum tek kitap oldu. Kazıbilim çalışmalarımla, bunu izleyen bölümde betimlediğim gibi, hesaplaştıktan sonra, 1937'de dizimin ikinci kitabı olan *The Principle of Art* (Sanatın İlkeleri)'ı[2] yazdım. Daha bu kitap dağıtıma çıkamadan, elinizdeki özyaşamöyküsünü yazmam için beni güdüleyip, bana boş zaman sağlayan daha ağır bir sayrılığa yakalandım. Bu kitabın amacı, daha yayıma hazırlayamadığım yapıtların, olur da yayımlama fırsatı bulamam diye, kısaca yazıya geçirilmesidir.

Bundan böyle de diziyi zamanım yettiğince sürdüreceğim. Elli yaşıma yaklaşıyorum; doğru dürüst iş çıkarabilecek en çok birkaç yılım kaldı. Bu yüzden, öne sürdüğüm düşünceler için herhangi bir tartışmanın içine çekilmeye hiç niyetim olmadığını yeri gelmişken belirteyim. Kimi okurların içinden beni, baştan aşağı bütün yapıtlarımda saçmaladığıma inandırmak geçiyor olabilir. Bunu nasıl başarabileceklerini de biliyorum. Onlar adına, onların ağzından kendime eleştiriler uydurabilirim. Kimileri kalkıp şu ya da bu ayrıntıda yanıldığımı göstermek isteyebilir. Belki de haklıdırlar; bunu kanıtlayabilecek bir konumdaysalar, beni bir yana bırakıp, bu konuya ilişkin bir şeyler yazsınlar. Benden daha iyisini yazdıklarını göstersinler; bunları okumaktan son derece hoşnut kalacağım. Yaptıklarımı beğenenler varsa, onlar da onaylarını, dikkatlerini kendi işlerine vererek belirtsinler. Belki de ancak böylece, yaşlı bir bilim adamının duyduğu utançtan, gençler birlik olup artık bunadığını göstermek için onun arkasından, kendi yazdıkları denemelerden bir derlemeyi yayımlayıp ona sunmaya kalkıştıklarında, duyumsadığı bu son utançtan, ölümden başka bir yolla kurtulmuş olurum.

XI
Romalılar Devrinde Britanya

Düşünsel çalışmalarımın ilerlemesi için yalnızca sürekli düşünsel incelemelerle kalmayıp tarihsel incelemelere de yer vermem gerekiyordu. Belli bir çizgiyi başlatırken başkalarının destek ve eşgüdümünden yararlanmayı umabileceğim, bu yüzden de ustası olarak kabul gördüğüm bir alanda çalışmalıydım. Andığım nedenlerle, bu alan hem küçük hem de yoğun olarak işlenmeye hazır olmalıydı. Romalılar devrinde Britanya bu amaca tıpatıp uyuyordu. Üstelik, daha önceden de kendimi bağıtladığım bir alandı. Bu konunun büyük ustası Haverfield 1919'da öldü, öğrencilerinin çoğu zaten Savaş sırasında yaşamlarını yitirmişlerdi. Onun Romalı Britanya uzmanı olarak yetiştirdiği, Oxford'da oturan tek kimse olarak kalmıştım. Düşün çalışmalarım için gereksemesem bile, onun kurduğu Romalı Britanya incelemelerinin Oxford okulunu canlı tutmayı, bana verdiği eğitimi benden sonrakilere iletmeyi ve Üniversiteye bıraktığı uzmanlık kitaplığını kullanımda tutmayı, herşey bir yana salt ona olan saygımdan ötürü bile olsa zorunlu görüyordum. Savaştan sonra yıllar boyu başka yerlerden gelen profesörlük ve benzeri iş önerilerini geri çevirmeme yol açan da bu zorunluluk oldu.

Bu konuyu enine boyuna ilk ele alan kitabım 1921'de Clarendon Yayınevi'nin Seçiciler Kurulunun önerisi üzerine yazıldı. Kısa bir kitaptı, iki günde bitirdim. Yalın ve temel bilgiler aktarmak için tasarlanmıştı ve yanlışlıklarla doluydu. Ne var ki, sorunlara yaklaşımımı, daha da önemlisi, genelde sorunun ne olduğu konusundaki (bir bakıma Haverfield'inkinden kaynaklanan, bir bakıma ondan ayrılan) anlayışımı kesinkes belirlememe yaradı. Bana, ilk kez, kısa bir makalenin sınırları içinde olanak bulamayacağım kadar

açık seçik olarak tarihsel araştırma anlayışımın nasıl geliştiğini bulgulama fırsatı verdi. Satışlardan, kamuoyunun bu düşünceyi nasıl da canla başla benimsemeye hazır olduğu ortaya çıktı. On yıl sonra genişletilmiş bir basım için kitabı yeniden yazdım, 1934'te yeniden gözden geçirmek durumunda kaldım. Aynı yıl Profesör Tenney Frank'ın *Economic Survey of Ancient Rome* (Eski Romanın Ekonomi Açısından İncelenmesi) yapıtının Britanya bölümünü, 1935'de *Oxford History of England* (Oxford İngiltere Tarihi)'a tarih öncesi ve Romalılar devrinde Britanya bölümlerini yazdım. Bu iki bölüm, J. N. L. Myres'ın yazdığı İngiliz yerleşimleri bölümüyle birlikte ilk cildi oluşturuyordu.

Bu iki geniş ölçekli yazıyı yazma önerisi tam da sırasında geldi. İşliğimde yeterince kalmıştım; çalışma odama geçmek istiyordum. Tarih düşünü konusundaki bütün bu kazıbilimsel ve tarihsel çalışmalarm bana verdiği dersleri derleyip toplama, yayımlamaya başlama zamanı gelip çatmıştı. Ama Roma devrinde Britanya'yı, bir hoşçakal bile demeden bırakıp gidemezdim. Konuyu enine boyuna işleyen bir kitap, bununla da kalmayıp, benim şimdi anladığım biçimiyle tarihsel düşünce ilkelerini somut olarak sergilemeye de yarayacaktı.

Bu ilkelerin çoğu, pek bilinçli olmasa da, tarihçiler arasmdaki ortak dayanağı oluşturuyordu. Yine de çoğu genellikle benimsenmiyordu. Daha doğrusu görece pek azı bilinçli olarak kabul görüyor, bunlardan da çoğuna, tarihçinin her ne olursa olsun ödün vermeden sımsıkı sarılması gereken ilkeler gözüyle bakılmıyordu.

Örneğin, kazılardaki uzun deneyimlerim sonucunda başarının bir koşulunun –kuşkusuz en önemli koşulun–, ufacık da olsa herhangi bir kazının başındaki sorumlu kişinin bu işi tam olarak neden yaptığını bilmesi olduğunu öğrenmiştim. Bu kişi, ilkin ne bulmak istediğine sonra da ne tür bir kazının ona bunu göstereceğine karar vermeliydi. Bu benim 'soru ile yanıt mantığı'mın kazıbilime uygulanmış biçimiyle ana ilkesiydi. Kazıbilimin başlangıcında kazılar körü körüne, başka deyişle, yanıtı aranan kesin bir soru olmadan yapılagelmiştir. Anlıksal eğilimleri olan bir toprak sahibi bir tarihsel ören yerini salt kendi topraklarında olduğu için kazmıştı. Kafasına bir sorun koymadan, 'Bakalım toplayıp biriktirdiğim eski yapıtlara ne gibi ilginç nesneler ekleyebileceğim' gibi belirsiz bir düşünceden yola çıkarak sürdürmüştü kazıyı. Belki de on sekizinci yüzyıl antikacısının merak açlığı yerini on dokuzuncu yüzyılın bilgi açlığına bırakınca şöyle bir soru daha oluşmuştur

kafasında, 'Bakalım bu örende neler bulabileceğiz?' ne biri ne de öteki benim anladığım biçimiyle 'soru' terimine uyuyor. 'Bilgi nedir?', 'Görev nedir?', '*Summum bonum* nedir?', 'Sanat nedir?' gibisinden sözde sorulardan kalır yanı da yok bunların. Hepsi de, belirsiz ve bir alay soruyu içeren ama hiçbirini de tam olarak dile getirmeyen, oradan buradan toplama, yapay olarak biraraya getirilmiş söz öbeklerinden başka bir şey değil.

Günümüzde bu işe para ayırabilecek aydın toprak sahibi neredeyse soyu tükenmiş bir tür olduğundan, kazıları uzman kazıbilimcilerin yönetiminde yerel dernekler düzenler, parası da kamu desteğiyle karşılanır. İşler böyle birçok açıdan değişmekle birlikte en önemli noktada hiç değişmemiştir. Kazılarımızın çoğu hâlâ 'körükörüne' yapılan kazılardır. Kamuoyunun (içlerinde varlıklı bankacılardan tutun sanayicilere değin türlü varsıllık derecelerinde kişiler de olan bir kitlenin) neredeyse umurunda bile değildir tarihsel bilgi. Bir kazı için bu kitleden herhangi bir yolla para toplamak istiyorsanız sakın ola onlara bu kazının önemli tarihsel sorunları çözeceğini söylemeyin. Doğa bilimciler böyle bir şey söyleyebilirler çünkü üç yüzyıllık bir tanıtımdan sonra kamuoyunun kafasına vura vura beynine sızdılar. Buna karşılık kazıbilimciler, günümüzün en belirgin özelliği olan, o eskilerden kalma, yurtsama kokan ve bilim dalını aşağılayıcı birtakım nedenlere başvurmak zorundadırlar. 'İşte şurada iğrenç kulübeler ve korkunç üst geçitlerle kaplanmak üzere olan romantik bir Eskiçağ ören yeri var,' demeleri gerekiyor. 'Paralarınızı bize verirseniz, son fırsat da elimizden kaçmadan orada bulunacak ne varsa bulup çıkaralım'. Böylece örendeki kazı, kaçınılmaz bir sorunun çözümünü içerdiğinden değil de tıpkı eski günlerdeki gibi bilim dışı nedenlerle başlatılır.

Başka birtakım örenlerin kazısı da o çevredeki antika ya da eski yapıt meraklıları bunları çoktan kazmaya hazır oldukları ama toprak sahiplerinin iznini alamadıklarından bugüne kalmıştır. Sonra, izin veren bir toprak sahibi çıkar, yerel eski yapıt meraklıları bu fırsatın üstüne atlar ve para desteği için kamunun katılımına başvururlar. Kimi örenler, varlıklı bir adamın bahçesinin sınırları içinde değil de eski yapıt meraklısı bir topluluğun yaşadığı bir bölgede kaldığından, kimileri de bu tür özel şeylere pek ilgi duymayan bir topluluğun bölgesine rastladığından olduğu gibi kalır ve kazılmaz.

Tarihsel çalışmalar da bir Bacon devriminden geçecek olsalardı –körükörüne ve rastgele sürdürülen bir çalışmayı, kesin sorula-

rın sorulduğu ve bunlara kesin yanıtlar bulmakta direnilen çalışmalara döndüren bir devrim– yapılacak ilk şey bu devrimi tarihçilerin kendi içinde de tanıtıp benimsetmek olurdu. Ben Romalı Britanya çalışmalarına başladığımda devrim, uzun boylu gelişmiş sayılmasa da hayli yol almıştı. 1880'lerde Haverfield ile Cumberland Kazı Kurulundaki çalışma arkadaşları bilinçli olarak ve baştan sona Baconcı yöntemler kullanıyorlardı. Ne tür bir bilgi peşinde olduklarını saptamadan, bu bilginin, incelemelerinin gelişmesinde bir sonraki aşama için gerekli olduğundan emin olmadan ve bu hendeğin onlara bu bilgiyi sağlayacağını kesinlemeden en ufak bir hendek bile kazmıyorlardı. Bu yüzden, yok denecek denli az bir paraya, çoğu kez yılda otuz-kırk sterlin'e, son derece karmakarışık ve çetrefil sorunlarla başa çıkabiliyorlardı. Ardılları kuzeyde onların ilkelerini benimseyip sürdürdüler.

Ama güneyde, Eski Yapıt Uzmanları Derneğine girip çıktıkça ben burada durumun çok değişik olduğunu gördüm. Kazılar bugün bile on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde General Pitt-Rivers'ın koyduğu ilkeler gereğince sürdürülüyordu. Pitt-Rivers çok büyük bir kazıbilimci, kazı tekniğinin en kusursuz ustasıydı ama kazıyla çözümlenmesi gereken sorunlara gelince (pek tutarlı biçimde olmasa da) çoğunlukla Bacon öncesi devredeydi. Neler bulabileceğini görmek için kazı yapardı. Lord Acton'ın ünlü öğüdü, 'devirleri değil sorunları inceleyin' sözünü kazıbilime uygulamamıştı. Ardıllarının kazıbilime, sorunların değil örenlerin incelenmesi gözüyle baktıklarını görüyordum. Onlara göre kazı, bir ören yeri seçmekle başlıyordu: bunun üstündeki toprak, her yıl bir bölümü olmak üzere dizgeli bir biçimde açılıyor, hepsi bitinceye değin bu işe binlerce sterlin dökülüyor, sonra da başka bir örene geçiliyordu. Sonuçta, müzeler buluntularla tıka basa dolu olduğu halde örenin tarihine değgin, (şimdi anlaşıldığı gibi) şaşılacak derecede az bilgi gün ışığına çıkıyordu. Eski Yapıt Uzmanları Derneği Silchester'ı yirmi yıl hiç ara vermeden bu tutumla kazmıştı. Kazılar sona ermeden çok önce, katmanlara ayırarak kazma ilkelerini çevredekiler bile öğrenmişti. Roma yerleşimlerinde paralar ve çömleklere bakarak katmanların tarihlendirilmesi çok yerleşik bir uygulamaydı. Bununla birlikte Silchester kazıları, ne bu kentin başlangıcını ya da bitişini, ne surlarını ya da sokak tasarını, ne tek bir evi ya da bir ortak kullanım yapısını, ne de bu yapılarda yapılmış olan bir değişikliği tarihleyebildiler. Hamamın değişik devirlerin ürünü olarak çözümlenmesi hâlâ kendine özgü bir örnek oluş-

turur ama bu devirlerden bir teki bile tarihlenemediğinden, yapılan çözümleme tarihsel olarak baştan sona yararsızdır. Bugün artık başka yerlerle koşutluklar kurularak, dördüncü, giderek üçüncü yüzyıla değin tarihlenebilen herhangi bir evdeki yerleşim evreleri, onların bakış açısından, yalnızca kabataslak kestirimlerle Karanlık Çağların 'göçebe çobanları'na yakıştırılıyordu.

O günden günümüze çok şey değişti; bunların benim çabalarımın ürünü olduğunu söyleyecek değilim. Ama diyebilirim ki, yirmi yıla yakın bir süredir kazıbilimci arkadaşlarıma, 'Bu bölümü hangi amaçla kazıyorsunuz?' sorusunu soran birini doyuracak bir yanıtınız yoksa, ister beş bin sterlin'lik bir ören olsun ister beş şilinlik bir hendek, hiçbir kazıya girişmemelerini dur durak bilmeden öğütlemekteyim. R. E. M. Wheeler gibi bu görüşü en baştan hoş karşılayan serüvenci bir iki kişi dışında, işin uzmanlarının, başlangıçta bu düşünceyle enikonu eğlendiklerini saklamayacağım. Alaylar ve olumsuz tepkiler gitgide dindi ve 1930'da Kazıbilim Dernekleri Kurultayı, Araştırma Kurulu, Britanya'daki kazıbilimsel alan çalışması yapan her bölümü içine alan, ülke çapında kazıbilimcilere, kuruldaki uzmanlar hangi sorunların üstünde durulmasını uygun buluyorsa, her devirde bu yolda öğütler sunan bir yazanak hazırladı. Soru ile yanıt ilkesi Britanya kazıbilimince resmen benimsenmiş oldu. O tarihten sonra Londra Kazıbilim Enstitüsü kuruldu; bu ilkeyi yirmili yıllarda ilk kez Burlington House'da dile getirdiğimde nasıl karşılandığını anlatacak olsam, oradaki öğrencilerin, ya kafa ütülediğimi ya da onları kandırmaya çalışan yaşlı bir yalancı olduğumu düşünecek düzeye geldiklerini umarım.

Bu ilkenin bilim adamları arasındaki geleceği konusunda da, aynı biçimde, her türlü endişeden uzağım. Bilim adamları bunu kafalarına iyice yerleştirdiklerinde kamuoyu onların peşinden gidecektir; onlar da, zamanla eski anıtlarımızı korumakla yükümlü Devlet yetkililerini bu anıtlara duygusal haç nesneleri değil de tarihsel bilginin gizil kaynakları gözüyle bakmaya zorlayacaktır.

Yine umutlarımızı başıboş bırakıp ulaşılamayacak yüksekliklere salmayalım. Artık kamuoyunun Meclis yoluyla Devlet görevlilerinin etkinliklerini yönlendirebildiği on dokuzuncu yüzyılda yaşamıyoruz. Ne tür olursa olsun bilimsel çalışma yapan biri, çalışmasından aldığı sonuçları yayımlamanın bilimsel törenin temel zorunluğu olduğunu bilir. Çalışma kazıbilimsel bir araştırma ise bu görev özellikle kendine özgü bir biçim alır, çünkü bir kez iyice

kazılıp incelenmiş bir ören yeri artık gelecekte hiçbir kazıbilimcinin bilgi edinemeyeceği bir duruma gelir. Tüm kazıbilimciler bunu bilir ve Britanya Devletinin resmi görevli kazıbilimcileri dışında hepsi bu kurala uyar. Ama Britanya Devleti kazıbilimcileri, vergi ödeyen halkın cebinden ülkenin her yanında kazıları sürdürürler ama bir yazanak yazıp yayımladıkları görülmemiştir. Kendi bilim dallarına karşı en temel suçu işlediklerini bilirler çünkü öteki kazıbilimciler onlara bundan söz açacak olsa, hem suçlu hem güçlü olduklarından gerekçelerini çoktan hazırlamışlardır. Bütçede onların yayınlarına ödenek ayrılmamaktadır.

İkinci ilke de şöyleydi; asıl tarih, düşünce tarihi olduğuna göre, tarihte yalnızca 'olaylar' yoktur: 'olay' diye yanlış adlandırdığımız şey gerçekte bir eylemdir ve eyleyeninin bir düşüncesini (niyetini, amacını) dile getirmektedir; öyleyse tarihçinin işi bu düşünceyi ayırdetmek, belirlemektir.[1]

Kazıbilimci için bu, tüm nesnelerin amaçlar açısından yorumlanacağı anlamını taşıyordu. Bir nesne bulunca 'Neye yarıyordu?' sorusunu sormanız gerekiyordu; ondan da 'Gerçekten bu işe yarıyor muydu, iyi mi, kötü müydü? yani, bu amacı içlerinde başarıyla mı başarısızca mı taşıyıp, dile getiriyorlardı?'. Bu sorular tarihsel sorular olduğundan kestirimlerle değil tarihsel kamtlara dayanarak yanıtlanmalıdır. Bunları yanıtlayan biri, yanıtlarının bu kanıtların gereksediği yanıtlar olduğunu gösterebilmelidir.

Bu söylediklerim herkesin bildiği en sıradan şeydi. Gelgelelim bunu tutarlı bir biçimde uygulamaya koyma girişimi birtakım ilginç sonuçlar doğuruyordu. Örneğin, Tyne ile Solway arasındaki yüksek Roma duvarlarında çalışan birçok kazıbilimcinin bu duvarların ne işe yaradığını kendisine ciddi olarak sormadığını bulguladım. Ana hatlarıyla konuşursak, bunların bir sınır savunması olduğu ve birtakım kabilelerin içeriye girişini engellemek için yapıldıkları söylenebilir. Ama bu ancak, bir mühendise deniz motorunun işinin bir gemiyi devinime geçirmek olduğunu söylemek denli doyurucu olur. Ne işe yarıyordu peki? Örneğin, bir kenti çevreleyen, üstüne kenti savunanların dizilip, saldırıları geri püskürttüğü bir kent duvarı mıydı? Duvarların çok belirgin bir kaç özelliğine bakılırsa, hiçbir Romalı asker onları bu amaçla kullanmış olamazdı. Daha önce kimsenin dikkatini çekmemişti bu; ama 1921'de bu noktaya parmak bastığımda[2] konuyla ilgilenen herkes bunun gerçekten de doğru olduğunu kabul etti. Duvarların bir tür 'yerden yüksek nöbet yolu' olduğu biçimindeki karşı önerim genel destek gördü.

Yanıtlanan bir soru başka bir soruya götürür kişiyi. Eğer Duvar (hiç kuşkusuz) nöbetçileri pusudaki düşman ateşine karşı korumak üzere bir korkulukla desteklenmiş ve yerden yüksekte bir nöbet yolu ise, aynı nöbet yolunun körfeze girip çıkan gemileri gözaltında tutabilmek için, Cumberland kıyısı boyunca, Bowness-on-Solway'in ötelerine uzanması gerekmez miydi? Çünkü akıncıların denizi aşıp Bowness ile St. Bee's Head arasında korunmayan herhangi bir noktadan karaya çıkmaları işten bile değildi. Ama bu noktalarda nöbet yolunun yerden yüksek olması gerekmiyordu çünkü buralarda pusu korkusu yoktu. Öyleyse, aynı kıyı boyunca uzanan, başka herhangi bir duvarla birleştirilmemiş ama Duvar üstündeki kuleleri andıran bir dizi kule olmalıydı. Sorumuz, böyle kulelerin varolup olmadığıydı.

Eski kazıbilim yayınlarında yapılan araştırma tam da bu türden kulelerin bulunduğunu ortaya çıkarttı; ne var ki, genelde amacı anlaşılamayan her şeyin başına gelenler yinelenmiş, bunların da varlığı unutulmuştu. 1928'de bu alanda yapılan incelemede, gelecekteki kazılarda benzeri birtakım kulelerin bulunup çıkarılabileceği ortaya çıktı.[3]

Kimileyin bu ilkeyle çalışmak başıma dertler açtı. Tyne-Solway arasındaki Roma Duvarının güdümsel amacını kolayca anlayabileceğimi sanmıştım. Cumberland kıyılarındaki iletişim durakları zinciriyle bütünlendiğinden, her iki uçta da dönmek çok güç olacaktı ve eğer duvarın ötesindeki düşman kitlelerini gözleyen nöbetçilere ek olarak, duvara bitişik kalelerde her an dışarı çıkıp bunları dağıtmaya hazır vurucu güçler de toplu halde bulunuyor idiyse, bu duvarlar çok işlerliği olan bir sınır savunması oluşturuyorlar demekti. Gelgelelim, aynı soruyu Forth-Clyde Duvarı için İskoç meslektaşlarıma (ya da aslında kendime de) sorduğumda bir yanıt alamadım. İskoç kazıbilimcilerinin saygın kıralı, Sir George Macdonald, 1934'te *Roman Wall in Scotland* (İskoçya'daki Roma Duvarı)'nı nefis ikinci basımını yayımladı; ama burada benim soruma hiç yer verilmediği gibi, yanıtına satır arasında olsun değinilmiyor. *Oxford History of England* (Oxford İngiltere Tarihi)'da ben hiç olmazsa bu soruyu gündeme getirip, olası bir çözüm için birkaç koşul öne sürdüm. Giderek kendi çözümümü de önerdim. Sınırın öte yanındaki arkadaşlarım bunu pek benimsemediler. Haklı olup olmadıklarını bilemem. Bildiğim, soruyu sormakta kendimi haklı bulduğum ve bu sorunun yanıtlanmasının gerekliliği.

Bu ilke yalnızca kazıbilim için değil, her tür tarih için geçerli.

Yazılı kaynakların kullanılması, bu kaynakların herhangi bir kişiye yakıştırdıkları herhangi bir eylemin, aynı o yakıştırıldığı biçimde anlaşılması gerektiğini sezdirir. Bize Julius Caesar'ın ardarda iki yıl Britanya'ya akınlar düzenlediği söyleniyor. Bunu neden yapmış olabilir? Hemen hemen hiçbir tarihçi bu soruyu sormuyor. Hiçbirinin de bilimsel, kanıtlara dayanan bir yanıt verdiğini anımsamıyorum. Kuşkusuz, Julius Caesar'ın kendi anlattıklarından çıkardıklarımız dışında bir kanıttan söz edilemez. Orada da Britanya'ya akınlarında ne yapmak istediğini hiç belirtmiyor. İşte, niyetinin ne olduğuna ilişkin başlıca kanıtımızı oluşturan da onun bu sessizliğidir. Her ne oluşturmak istiyor idiyse, bu, okurlarından saklamaya karar verdiği bir amaçtı. *Commentaries* (Değinmeler)'den edindiğimiz genel bilgilerin ışığında, bu gizlilik çabasının en olası açıklaması, amacı her ne idiyse buna ulaşamamış olması biçiminde yapılabilir. Sonra da Caesar'ın akıncı gücünü, yaklaşık bir yüzyıl sonra Claudius'un yolladığı ordunun gücüyle karşılaştırdım. Bu karşılaştırma her şeyi çözümledi. Caesar'ın niyeti, 55 yılındaki Germen saldırısının tersine, bu kez ne bir gözdağı vermek ne de güç gösterisine kalkışmak olmalıydı. Amacı, bütün ülkeyi ele geçirmekti. Yine belirteyim, bu görüşümde yanılıyor olabilirim, ama geleceğin tarihçileri benim gündeme getirdiğim bu soruyla hesaplaşmak durumunda kalacaklar. Ya benim yanıtıma katılacaklar ya da daha iyi bir yanıt bulmak zorunda kalacaklardır.

Tarihsel düşünceyi anlamayan, kesme-yapıştırma tarihten kendini alamayan kişiler şöyle diyecektir: 'Eğer tek bilgi kaynağınız Caesar ise, o da size tasarılarını anlatmıyorsa, bunların ne olduğunu hiçbir zaman öğrenemeyeceğinizden, bu tür soruları ortaya atmak yararsızdır.' Bunlar, bir Cumartesi öğleden sonra elinizde oltanız, balık sepetiniz ve açılır kapanır taburenizle nehre gittiğinizi görüp, 'Balığa mı?' diye soran türden kişilerdir. Bu kişiler diyelim adam öldürme girişiminde bulunmaktan yargılanan birinin jürisinde görevli olsalar, sanık, Pazartesi günü karısının çayına arsenik koymaktan, Salı günü kahvesine potasyum siyanür koymaktan, Çarşamba günü kadının gözlüklerini bir kurşunla dağıtmaktan, Perşembe günü bir başka kurşunla sağ kulağını uçurmaktan yargılandığı halde, dava sırasında da suçsuz olduğunu öne sürecek olsa, aklanması için destek verirler; sanığın, karısını öldürmek istediğini itiraf etmediğini, dolayısıyla böyle bir niyeti olduğuna ilişkin bir kanıtın varolmadığı gerekçesini öne sürerlerdi.

Üçüncü ilke, tarihsel bir sorun incelenmeden, ilkin, onun ikinci dereceden tarihi adını verdiğim, ona ilişkin tarihsel düşüncenin tarihinin ele alınması gereğiydi. Bu da herkesçe bilinen, apaçık bir noktaydı. Hiçbir lisans öğrencisi, kendinden önce başkalarının Maraton Savaşı konusunda neler söylediğini incelemeden bu konuda hazırladığı bir yazıyı öğretmenine vermezdi. Bu ön çalışmayı gereği gibi sürdürdüğünde, ortaya Maraton üstüne yapılmış tarihsel bir araştırma çıkardı. Bu konuda öne sürülmüş değişik 'kuramları' yeniden ele alır, bunlardan birinin, içerdiği 'güçlüklerden' dolayı nasıl bir yana bırakıldığını, bir başkasının, nasıl bu güçlükleri ortadan kaldırmak için öne sürüldüğünü gösterirdi. Tarihin tarihi ya da ikinci dereceden tarih gözümde gitgide daha çok önem kazanır oldu. Sonuçta her yönüyle kapsamlı olarak 'tarihsel eleştiri' diye toparladığım kavram kesin biçimine kavuştu. Düşünsel eleştiri kavramının düşün tarihine varması gibi, tarihsel eleştiri de tarihin tarihiyle sonuçlandı.

Tarihsel yöntem araştırmalarını betimlerken örneklerimin çoğunu kazıbilimden alıyorum (demek istediğim, burada söz konusu olan tarihin kaynakları, 'yazılmamış' kaynaklardır; ya da daha doğrucası, tarihçinin irdelediği olayların birer ön anlatısı değildir. Buna yeltenmem, sonuçlarımın 'yazılı' kaynaklara dayanan tarihe uygulanamayacağından değil; sürekli kazıbilimi konu etmemin nedeni bu bilim dalında Bacon devriminin ortaya attığı savın hiç şaşmadan uygulanabilmesi. Tarih yazınsal kaynaklara dayandırıldığında, bir yanda, tarihçinin 'yetkelerin' ona söylediklerini yinelemekten başka bir şey yapmadığı, kesme-yapıştırma ya da Bacon öncesi tarih ile öte yanda, tarihçinin 'yetkelere' sorular yöneltip, onları bu soruları yanıtlamaya zorladığı, bilimsel ya da Bacon sonrası tarih arasındaki ayrım her zaman belirginleşmez. Yine de bu ayrım ara sıra su yüzüne çıkar; örneğin, tarihçi, bir okurdan beklenmeyecek bir sorunun yanıtını, ya da üstünü kapatmaya çalıştıkları birtakım olguları, (bir Eskiçağ yazarından ekonomi ve nüfusa ilişkin soruların yanıtlarını almaya çalışmamız gibi) 'yetkelerin' ağzından almaya çalışır. Kimileyin de hiç göze çarpmaz bu ayrım. Oysa kazıbilimde apaçıktır. Ancak, kazıbilimci kendinin ya da başka birinin buluntusunu betimlemekle yetiniyorsa iş değişir. Bunu da, 'duvar', 'çömlek', 'alet', 'ocak' gibi amaca değinen açıklayıcı terimler kullanmadan yapabilmek neredeyse olanaksızdır. Böylece her adımda Baconcı tarihi uygulamaktadır: Kazıbilimci her eline geçeni 'Neye yarıyordu?' diye sorgular ve belli bir devre ya da

bölgeye özgü yaşam bağlamına nasıl oturduğunu bulgulamaya çalışır.

Bu yüzden kazıbilim, yalnızca yazınsal kaynakların doğrudan yanıtlayamadığı değil en ustaca yorumlarla bile yanıtlanamayacak soruları karşılamak için şaşılacak duyarlıkta bir yöntem sağlamıştır. Çağcıl tarihçi hepsi de temelde sayımsal olan her türden soru sormak ister. Belli bir ülkenin belli bir devirdeki nüfusu yoğun muydu, değil miydi? Artıyor mu, eksiliyor muydu? İnsanların dış görünüşü nasıldı, daha doğrusu, aralarında hangi değişik fiziksel tipler vardı, hangisi baskındı? Hangi tecimle uğraşıyorlar, kimlerle, ne kadar tecimsel alış verişleri oluyordu? Okur yazar mıydılar? Ne derecede? Eskiçağda, giderek Ortaçağda bile, Yunan ve Roma açısından bu soruları o devrin yazınsal yapıtlarına dayanarak yanıtlamaya çalışmanın en ufak bir yararı yoktu. Bunların hepsi sayıma dayanan sorulardı, bunları yanıtlamaya kalkıştığımızda dayanacağımız kaynakları ise sayımdan haberi bile olmayan kişiler yazmıştı. Roma İmparatorluğunda yaşayan bir yazarın 'nüfus azalıyor' tümcesi nüfus sayımına ilişkin olmayıp, günümüzde gazetelerde hep rastladığımız türden 'Artık benim gençliğimdeki o güzelim yazlar yok' gibisinden, kişisel duyguları dile getiren okur mektuplarından çıkma bir tümceye benzer. Gelecekte bir havabilimcinin, elinde havabilimsel sayım değerleri olmadan, bu tür mektuplardan iklim değişikliklerinin bir dökümünü çıkarmaya çalıştığını bir düşünün, Eskiçağ tarihinde geleneksel yoldan nüfus araştırmalarının yararsızlığını göreceksiniz.

Sayımsal soruları yanıtlamak istiyorsanız sayımsal kanıtlarınız olmalı. Bu da kazıbilimcinin, çalışmaları ancak belli bir oyluma erişince sağlayabileceği bir şeydir. Roma çağı kazıbilimi, on yedinci yüzyıldan beri İngiltere'nin çoğu bölgesinde kesintisiz ilerlemektedir. Bu türden soruların yanıtlarını, kesin bir sonuca bağlayacak biçimde değilse de, en azından ölçülü bir yanlış payı bırakarak yanıtlamak için kullanılabilecek dev boyutlarda bilgi ve gereç birikmiştir. 1929'da –gelecek kuşakların, kendisine olan borçluluk duygularını ne yapsalar yeterince belirtemeyecekleri– O.G.S. Crawford'un yürekli girişkenliği ve yorulmak bilmez çabaları sayesinde bu birikim, Roma Devrinde Britanya Savaş Gereçleri Haritasına işlendiğinde, bunun sayımsal olarak ele alınabileceği, bu durumda da Roma devrinde Britanya'nın toplam nüfusunun kestirimi için bir temel oluşturabileceği geldi aklıma.[4] Ben yarım milyon dedim. Bir bölüğü yayınlarda, bir bölüğü de mektuplarla bir

yorum ve eleştiri yağmuruna tutuldum. Yalnızca, bu sayının çok düşük olduğunu söyleyen eleştirmenleri ciddiye aldım. Artık ben de onlara katılıyorum ve sayıyı bir milyona çıkartıyorum. Bir buçuk milyonun üstüne çıkan kimse olmadı. Bu sayılar arasındaki ayrılıklar çok büyük görünüyorsa, yazınsal kaynaklardan yola çıkarak araştırma yapan üç değişik tarihçinin de, Roma devrinde Galyanın nüfusunu, sırasıyla üç milyon, altı milyon ve otuz milyon olarak belirlediklerini okura anımsatırım.

Aynı yazımda başka ve daha karmaşık türden bir sayımsal soruyu ya da soru öbeğini yanıtlamaya çalıştım. Roma devrinde Britanya nüfusu, ne oranda kentte, ne oranda kırsal kesimde oturuyordu? Roma yönetiminde geçen devirde değişik zamanlarda bu oranlar nasıl bir değişiklik gösteriyordu? Böylece, (1) Bilinen tüm Romalı Britanya kentlerinin toplam nüfuslarını belirlemeye yönelik sayımsal bir incelemeye girişileceği; (2) aynı konuda, değişik devrelerde nüfusun nasıl azalıp çoğaldığını belirlemeye yönelik tarihsel bir inceleme sürdürüleceği ortaya çıkıyordu. Silchester, kazılar sonunda tümüyle açığa çıkarılmış tek kentti; bugün de bu niteliğini taşıyor. Ama buradan 2. inceleme için veri sağlayamıyordum. 1. incelemede işe yarayacak veriler de, kazıyı yapanlar, çok sayıda barınağı tasarları üstüne işlemedikleri için, bu barınakların varlığı konusundaki düşünce ayrılığından dolayı çok aza indi. Bu yüzden güvenilir verilerimi daha sonra yapılan Caerwent ile Wroxeter kazılarından sağladım. Bu ikisinde de kentin, tarihinin daha başlangıcında erken bir doruğa eriştiğine, bunu, uzun bir durağanlık ve günden güne ciddileşen bir nüfus azalması ve çöküşün izlediğine ilişkin birtakım kanıtlar bulunmuş ama bunların gerçek anlamı o tarihe değin çözümlenememişti. Bu kentler için geçerli olanın, ötekiler için de geçerli olabileceğini, en azından bir ekonomi tarihçisinin bu durumdan bu tür bir sonuç bekleyeceğini öne sürdüm. Çünkü bu kentlerin en gelişkin devirlerindeki büyüklük ve niteliklerinden çıkarsadığımız nüfusları, toplam ülke nüfusuyla karşılaştırıldığında bayındırlıklarının belki de değişken olduğu, bu kentlerin varlıklarını, merkezi bir yönetimin kendi öğretilerinden ödün vermeyen tavrıyla giriştiği, bir anlamda dar görüşlü, kentleşme siyasasına borçlu oldukları anlaşılıyor. Roma devrinde Britanyaya ilişkin bu tür sorular daha önce hiç sorulmamıştı; anlaşılan kimileri hiç sorulmamasını yeğlerdi. Oysa, Romalı Britanya kentlerinde daha sonraları yürütülen kazılar sorularımı haklı çıkardığı gibi yanıtlarımı da temel noktalarda onaylamıştır.

Kazıbilimsel gereçleri ele alırken, tarihsel yöntem ilkelerimin beni nasıl yepyeni bir yordam oluşturmaya yönelttiğini sergileyen bir örneğe daha değineceğim.

Haverfield, artık herkesin bildiği gibi Britanya'nın bir 'Romalılaştırma' evresinden geçtiğini göstermişti: Kelt özellikleri taşıyan bir uygarlığın yerini, birkaç önemsiz yerel özellik dışında, Roma İmparatorluğunun herhangi bir yönetim bölgesinde bulunabilecek 'kozmopolit' bir örnek almıştı. Örneğin el sanatları konusunda, Roma egemenliğinden önce, son derece gelişmiş bir yetiyle, o devirde yerleşik olan Kelt biçimleri izlenmekteydi. Egemenlikten sonra çok geçmeden, bunların yerini Roma illerinin biçimleri aldı. Haverfield'in de belirttiği gibi, bu devrenin sonlarına doğru ve hemen ardından, 'Keltliğin Yeniden Doğuşu' yaşandı. Bu da herkesin bildiği bir şey olmuştu artık.

Şaşırtıcı bir şeydi bu. Diyelim, Britonların üstünden bir tür ekinsel buharlı silindir geçirildi ve içlerindeki Kelt beğenisi sıkılıp çıkartıldı ve onun yerine Romalı beğenisini benimsemeye zorlandılar. Öyleyse neden üç yüzyıl sonra birdenbire yeniden Keltleşmeye başladılar? Nasıl gerçekleşti bu? Bir gelenek bir kez öldü müydü, bu örnekte rahatça bir yana atabileceğimiz eskil biçimler etkeni dışında, nasıl olur da, hangi etkileşimle yeniden canlanır? Eğer (tut ki) 1920'den başlayarak İngiliz köylüleri belli bir makamdaki halk türkülerini söylemez olsalar, radyodan yalnızca dans müziği dinlemeye başlasalar, kimse de türkü sözlerini yazıp kitaplıklarda korumaya almasa; 2200 yıllarında onların torunlarının birden bu türküleri söylemeye başlamaları tuhaf karşılanmaz mıydı?

1935'te *Oxford History of England*'a yazacağım bölümü hazırlarken, bu sorun gündemdeydi, bir sürü birinci sınıf kazıbilimci bu sorunu çözmeye çalışıyordu. Çözüm girişimleri üç başlık altında toplanabilir.

İlkin, bu durumu yaşamı sürdürmenin son derece olağan bir örneği olarak görenler vardı. Kelt tasarımı geleneğinde zaten hiç kopma olmamıştı. Doğru, böyle bir kopmaya ilişkin bir kanıt yoktu elimizde. İS 150 ile 300 arasından günümüze kalmış, üstünde Kelt yordamının örneklerini taşıyan nesneler vardı. Ancak bunların sayısı azdı ve Kelt süsleme okulunun kesintisiz sürdüğünü kanıtlayamıyorlardı. Ama hepsi madenden yapılmıştı. Kelt tasarımları, dokumacılar ve tahta oymacıları arasında yaygın kullanıma girip yaşayakalmış ve buradan başka el sanatlarına tanıtılmış ola-

bilirdi. Belki de bu ürünler bizim elimize geçtiğinde, Keltliğin yeniden doğuşundan sözeder olmuşuzdur.

Yeniden doğuşun, yaşayakalmak sürecini içerdiği yolunda sağlam bir ilkeye dayandığı sürece bu çözüme güvenebiliriz. Ama bu çözüm girişimi başarısızlıkla sonuçlandı çünkü elimizde yaşamın sürdüğüne değgin kanıt yoktu. Hiçbir tarihçi, daha sonra nasıl olsa bulgulanacağı varsayımıyla, eline geçmemiş birtakım kanıtlara dayanarak bol keseden atma hakkına sahip değildir. Ya elindeki kanıtlarla konuşacak ya da susacaktır.

İkincisi, Keltlerin topunun üstünden Roma silindirinin geçirilmediğini belirtenler vardı. Neden Kelt sanatı gelenekleri, Roma'nın ele geçiremediği İskoçya'da sürdürülmüş olmasın? Neden bunlar sınır savunması çökünce kuzeyden gelen Pikt akıncılarla Roma devri Britanya'sına yeniden girmiş olmasın? İlk açıklama benzeri, çok aklıbaşında bir öneriydi bu; yine tek eksiği vardı: kanıt. Keltliğin yeniden doğuşunun kanıtlarını bulduğumuz bölgeler sınırdan en uzaktakiler; Pictland'da ise yeniden doğuşun kaynaklanmış olabileceği bir örneğe ya da özgün bir buluntuya rastlanmıyor.

Üçüncüsü, Kelt sanatının, 'Kelt yaradılışı'nın bir ürünü olduğunu, bu yaradılışın ancak belli dış koşullar altında sanatsal olarak dile geldiğini öne sürenler vardı. Bu koşullar, ilkin Romalılar devrinin başlangıcında, sonra da yeniden bu devrin sonunda oluşmuştu. Ama ortasında bir şey olmamıştı. Geriye kalan, koşulları sıralamak oluyordu. Sanatta belli bir biçemin yaşayakalmasının, belli örnek ve tasarımların, yaşamlarını işlik çalışmalarında sürdürmelerine hiç de bağlı olmadığını ileri süren bu görüşü düşündürücü bulduğum için el üstünde tutuyordum. Ama bu görüşün, 'Kelt yaradılışı' gibi anlaşılmaz ve gizi çözülemeyecek bir nesneye bağlanması onu ciddiye almaktan alıkoydu beni. Bu tür nesnelerle, tarihin gün ışığı her neyse de, alacakaranlığını bile ardımızda bırakır ve *Rassentheorie*'nin ve Jungcu ruhbilimin tüm canavarlarının sardığı karanlıklara dalarız. Bu karanlıkta tarihi değil, tarihin yadsınmasını buluruz. Tarihsel sorunların çözümü yerine de, bize kafayı buldurup bu sorunların hepsini çözdüğümüz yanılsamasını veren bir içki buluruz yalnızca. Bütünüyle Romalılaştırma sorunu olarak odaklandığım bu çözümsüz sorun (Romalılaştırma tam olarak ne demek? Romalılaştırılmış dediklerimizin başına neler geliyordu?), beni aynı zamanda bütünüyle sanat tarihi sorununa ya da Almanların koyduğu adla söylersek, ekin tarihi sorununa odak-

lıyordu. İlkin birtakım ilkesel sorularla hesaplaşmadıkça, bu sorunu çözme umudu yok gibiydi. Düşüncelerimi Oxford Tarihinde 'Sanat' üstüne yazacağım bölüme yönelttiğimde, söz konusu ilkeler kafamda seçiklik kazanana değin, bu özgül sorunu özellikle bir yana attım.

Belli bir durumda belli bir şeyin niçin olduğunu bilmek istiyorsanız kendinize 'Ne bekliyordun?' diye sormalısınız. Bu tür durumlardaki olağan gelişmenin ne olduğunu göz önüne almalısınız. Ancak bu durumda olan şey kuraldışıysa, siz de bunu kuraldışı koşullara değinerek açıklamaya çalışabilirsiniz.

Şimdi, bu örnekteki güçlük bana, tarihsel sürecin yanlış anlaşılmasından kaynaklanan bir yanılsama gibi görünüyordu. Çok önceden *Libellus de Generatione*'de kanıtladığım gibi, S1'den S2'ye geçerken oluşan tarihsel değişikliği içeren herhangi bir süreç, yüzeyde bütünüyle S2 gibi görünen tarihsel durumunda, bir kapçık içine kapatılmış, değişimden geçmemiş S1 kalıntıları bırakır. Bunun sorunuma çözüm anahtarı olacağına inanıyordum.

Bir kapçık içine kapatılmak 'gizi çözülemeyecek bir nesne' değildir. Alışkanlıklarını, düşüncelerini, vb. değiştiren bir adamın ikinci evresinde birinciden izler taşıması gibi –herkese çok bildik gelecek– olgulara benim verdiğim ad buydu. Adam sigarayı bırakır ama sigara içme isteği de o an, oracıkta yok olmaz. Kapçık içine alınmış dediğim şey yaşamının kalan bölümündeki sigara içme isteğidir. Bu istek yaşayakalır, sonuçlar doğurur, ama bu sonuçlar adam sigarayı bırakmadan önceki sonuçlar değildir artık. Sigara içmekten doğmazlar. İstek, doyurulmamış bir istek biçiminde sürdürür yaşamını. Eğer, bir süre sonra o adamın sigara içtiğini görürseniz, bu onun sigarayı hiç bırakmadığını kanıtlamaz. Büyük bir olasılıkla içindeki isteği atamadığından başlamıştır sigaraya; içindeki isteği doyurmasına karşı çıkan nedenler yok olunca, o da yeniden doyurmaya başlamıştır bu isteği.

Belli bir ırkın yaradılışı ya da 'belli bir ırkın bilinçaltı' sezdirimlerine kapılmadan, aynı şeyin bir toplum için de geçerli olabileceğini söyleyebiliriz. Belli bir toplumun üyelerinin belli biçimlerde davranma ve düşünme alışkanlıkları olup da, belli bir zamanda bu biçimde davranıp düşünmekten vazgeçmeye çalışsalar ve eskisinden değişik biçimlerde davranıp düşünmek için ellerinden geleni yapsalar bile, yine de belki eskiden olduğu gibi davranıp düşünmeyi sürdürme isteği içlerinden silinmeyecek. Eğer eskiden bu biçimde düşünüp davranma alışkanlıklarında sonuca ve büyük bir

doyuma varıyor idiyseler, bundan böyle de içlerindeki bu istek kesinlikle silinmeyecek, capcanlı direnecek. Böyle bir durumda eski duruma dönme eğilimi çok güçlü olacaktır.

Şimdi, ırklara özgü yaradılış ya da belli tinsel nitelikler gibi gizi çözülmeyecek nesneler etkin olmasa, bu eğilimin ikinci kuşakta yaşayakalmayacağını düşünebilirsiniz. Dönmelerin kendileri, içlerindeki Adem'den tam olarak kurtulamasalar da, çocuklarının temiz bir sayfa açacağını düşünebilirsiniz. Babaları zamanında çok fındık kırmış olsa da çocukların onların izinden gitmeyeceğine inanabilirsiniz. Yeni düşünüş ve davranış biçimlerini emdikleri ana sütünden alacak, onları başka türlü düşünmeye itebilecek kışkırtmalara kapılmayacaklardır.

Yanılıyorsunuz demektir. Son derece savaşkan bir halkın, tarihte bir bunalım devresinde, tümüyle barışçı olup çıktığını varsayalım. Savaşkanlık itkileri ilk kuşakta sürecektir; ama bunların kesinkes bastırıldığını, böylece herkesin bütünüyle barışçıl davrandığını varsayalım. Bu kuşak, çocuklarına törel eğitim verirken, her ne olursa olsun savaşın yasak tatlarından sakınmaları için onları özenle uyarırlar. 'Peki, savaş nedir Baba?' Baba oturup savaşı betimler. Savaşın yanlışlığını vurgular ama (kuşkusuz istemi dışında) masum yavrusuna savaşın sürdüğü devirlerde bunun müthiş bir şey olduğunu, yapmaması gerektiğini bilmese, komşularıyla savaşmaya can atacağını apaçık belirterek yapar bunu. Çocuklar herşeyi hemen anlayıverirler. Yalnızca savaşın nasıl bir şey olduğunu ya da eskiden ne olduğunu öğrenmekle kalmazlar, bir yandan da onun su götürmez yanlışlığı yanısıra müthiş bir şey olduğunu da öğrenirler. Zamanı gelince de, bütün bu öğrendiklerini kendi çocuklarına iletirler. Böylece, bir kurum ya da geleneğin yasadışı görülmesi ve buna duyulan isteğin bastırılması sonucunda oluşan törel düşüncenin, eğitim yoluyla kuşaktan kuşağa aktarımı, bu isteğin kendisinin de aktarımıyla sonuçlanır. Her yeni kuşakta çocuklara, sakınmaları öğretilen şeye istek duymaları da öğretilir.

Bir yandan yasaklanan şeyin anısını, bir yandan da ona duyulan isteği canlı tutan gelenek zamanla sönüp yok olabilir. Eğer yeni düşünce ve davranış biçimini benimsemiş olan dönmeler başarılı ve doyumlu olduklarını duyumsuyorlarsa, gelenek çok daha büyük bir hyzla ortadan kalkacaktır. Durum böyle olunca, başarısına ve sağladığı doyuma artık izin verilmeyen 'halkın ortak belleği' (bu, çözülemeyecek gizlerle dolu, doğuştan edinilmiş bir şey değil, belli düşünme ve davranış biçimlerinin örneklenerek ve il-

keler halinde kuşaktan kuşağa aktarımı) silinip gitme eğiliminde olacaktır. Öte yandan, yeni düşünme ve davranış biçimlerinin başarısının düşük olduğunu, tam oturmadığını gördüğünüz yerlerde, bir yana atılmış eski tavırların pişmanlıkla anılmakta olacağına ve o şanlı geleneğin dirençle canlı tutulacağına kesin gözüyle bakabilirsiniz.

Genellemelere burada bir son verelim. 'Siz ruhbilimden söz ediyorsunuz, söylediklerinizin doğru mu yanlış mı olduğunu bir ruhbilimciye danışmalısınız' diyecekler çıkabilir. Ruhbilimden söz etmiyorum ben. Onun yandaşlarından yardım isteyecek de değilim. Çünkü bu tür sorularla uğraşan ruhbilim bence düzmece bir bilim. Ben tarihten söz ediyorum.

Bunu, ele aldığımız soruna uyguladığımda, daha önce bağdaşabilecekleri düşünülmemiş olan, dillere düşmüş bu iki olgu arasında bir bağ kurulabileceğini gördüm. Bunlardan biri Keltliğin yeniden doğuşu, öteki de Britanya sanatının Romalılaştırılmasının ne kötü bir şey olduğuydu. İkincisi, dediğim gibi, adı kötüye çıkmış bir konuydu. Benim incelemem, bu konuya yakıştırılan tek değerli özelliği de umulmadık bir biçimde elinden aldı. Bilim adamları Roma devrinin herkesçe onaylanmış başyapıtı ünlü Bath Gorgon'u 'klasik' sanatın ilkörnekleriyle bağdaştırmak için boşuna bir çaba içindeydiler. Bu incelikli yapıtın 'klasik'ten değil Keltlikten esinlendiğini kanıtlamayı başardım; aynı zamanda, belki de Britanyalı değil Galyalı bir heykelcinin yapıtı olduğunu öne sürdüm.

Genel çizgileriyle sunduğum durum, şöyle bir görünüm ortaya koyuyor. Kelt sanatındaki eski belirgin başarıları ve Kelt tasarımının simgeci ve yadsınamayacak büyülü niteliği ile Roma İmparatorluğunun 'Woolworth sanatı'nın doğalcı ve temelde eğlenceli niteliği arasındaki keskin karşıtlık gibi gerçekler bir yana, Britonlar sanatı Romalılaştırmada ne derece başarısızlığa uğradılarsa, kendi biçemlerinin aynısını o denli yüceltme eğiliminde oldular ve bu biçemin, yetişen kuşakların gözünden bütünüyle uzak tutulmaması için elden geleni yaptılar.

Oxford History of England'da 'Sanat' üstüne yazdığım bölümde bu düşünceyi dile getirdim. Roma Devrinde Britanya çalışmalarımın tek anıtı olarak ardımda bırakmaktan gurur duyacağım bir bölüm bu. Aynı zamanda, tarihte çok tartışma yaratan bir sorunun, yeni kanıtlar bularak değil, temeldeki ilke sorularını yeniden gözden geçirerek çözüme ulaştırılmasının, benden sonrakilere bırakabileceğim en iyi örneği. Böylece, belki de düşünbilim ile tarih

arasındaki *rapprochement* adını verdiğim yakınlaşmayı, tarih açısından göründüğü biçimiyle sergilemeye yarayacak bir çalışma.

Yazdıklarım, çoğunluğu 1920 ile 1930 arasmda yazılmış yaklaşık yüz makale ve kitapçıkta ayrıntılı olarak sayılıp dökülmüş, sayısız çalışmanın sonuçlarını özetliyordu. Ama Roma Devrinde Britanya çalışmalarımın daha büyük bölümü Yazıtlar Bütüncesine katıldı. Ölümünden çok kısa süre önce Haverfield, Britanya'daki (çağımızda dışardan getirilenler dışında) tüm Roma devri yazıtlarını yeniden derleyip yayımlamaya karar verdi. Her birinin bir tıpkıçizimle –bu tür çalışmalarda fotoğrafa güvenilmemesi gerektiğinin ayırdındaydı– kopyalanmasının uygun olacağını düşünüyordu. Benim taslak ressamlığını üstlenmemi istedi. Ölümünden sonra işi sürdürmeye karar verdim. 1920'den başlayarak her yıl, ülkenin her yanını dolaşıp Roma yazıtlarının çizimlerini yapmaya oldukça çok zaman ayırdım.

Bu konuda edindiğim ayrıntılı bilgi ve çoğu okunması son derece güç olan bu yazıları çözerken edindiğim deneyimler, benim için paha biçilmez değer taşıyordu. Gelgelelim, yazıların kendilerinin benim Romalı Britanya çalışmalarıma doğrudan büyük bir katkısı yoktu. Yazıtlardan elde edilen bilgilerin kullanımı, silkinip kendini kesme-yapıştırma tarihçiliğinden sıyırmaya çalışan bir tarihçinin çok işine yarayabilir. Zaten bu dalın on dokuzuncu yüzyılda yıldızının parlaması ve çok gelişmesi bundandır. Öte yandan, yazıtbilimcilikle yetinen bir tarihçi de hiçbir zaman, tümüyle Baconcı bir tavır içine giremez. Belge olarak ele alındığında yazılar, eleştirel bir bakış altında, yazın metinlerinden daha az bilgi verirler; bunlara değerli kalıtlar gözüyle bakıldığında, gerçek kazıbilimsel gereçlerden daha az şey söylerler. Benim özellikle sormak istediğim sorulara ise hemen hemen hiç ışık tutmadıkları ortaya çıktı. Bu yüzden, Roma devrinde Britanya yazıtları üstünde sürdürdüğüm çalışmalarımla, bir yandan geçmişe, Mommsen ile Haverfield'in yüce anılarına bir anıt diktiğimi, öte yandan, gelecek için de demirden bir silah dövmekte olduğumu düşünüyordum.

XII
Kuram İle Uygulama

İlk aşamalarını yukarıda betimlemeye çalıştığım, düşünbilimle tarih arasındaki *rapprochement*'a ya da yakınlaşmaya ek olarak kuram ile uygulama arasında da bir *rapprochement* kurmaya çalışıyordum. Bu yöndeki ilk çabalarım bence, içimde uyanan bir çağrıya karşılık verme girişimleriydi: 'Gerçekçi' inakların, törel düşünün bir konuyu salt kuramsal bir tutumla incelemekten başka bir işe yaramadığı, bu incelemenin ele alınan konuya bir katkısı olmadığı görüşünü yayarak oluşturdukları törel arabozuculuğa karşı direnmek.

Bence bu inağın karşıtı, yalnızca herhangi bir doğruluk değil, terimin en geniş anlamıyla törel eyleyen olarak, kendi bütünlüğü ve işe yararlığından dolayı her insanoğlunun tanıması gereken bir doğruluktu. Açıklamak gerekirse, insanoğlu törel, siyasal ya da ekonomik bir eyleyen olarak, 'düşünceler'in etkilemediği 'katı gerçekler'den oluşan bir dünyada değil, 'düşünceler'den oluşan bir dünyada yaşar ve eğer içinde yaşadığı toplumun genelgeçer saydığı törel, siyasal ve ekonomik 'kuramlar'ı değiştirecek olursanız, onun da dünyasının niteliğinde bir değişiklik yapmış olursunuz; öte yandan, onun kendi 'kuramlar'ını değiştirecek olursanız onun bu dünyayla bağıntısında bir değişiklik yapmış olursunuz, öyle ki, her iki durumda da onun davranışlarını, eyleme biçimini değiştirirsiniz.

Düşünsel ve tarihsel düşünmeyi biribirinden ayıran kesin bir çizgi çekilebilse 'gerçekçiler'in bu olguyu yadsıma girişimi biraz olsun inandırıcılıkla savunulabilirdi kuşkusuz. Bir insanın, törel, siyasal, ekonomik bir eyleyen olduğu sürece, eyleme biçiminin, içine düştüğü durumu nasıl düşünüyorsa, işte o biçimden bağım-

sız olmadığı öne sürülebilir. Eğer insanın içinde bulunduğu duruma ilişkin bildiklerine tarihsel bilgi deniyorsa, tarihsel bilgi eyleme geçmek için gereklidir. Ama zamandışı 'evrenseller'le ilgili olan düşünsel düşünme biçiminin eylem için gerekli olmadığı söylenebilir.

Artık 'gerçekçiliğin', tarihin doğası konusunda tümüyle yanlış yolda olduğunu ayrımsadığımdan, bu tür savları çürütmeye değmeyeceğini biliyordum. Tarihin nitelikleri konusunda yanılgıya düşüyorlardı, bu yüzden tarihle düşün arasında ya da 'olgular'la 'kuramlar' arasında ya da (kimi 'gerçekçiler'in 'tikel olan' diye yanlış adlandırdıkları) 'bireysel olan' ile 'evrensel olan' arasındaki ayrıma dayanan herhangi bir 'gerçekçi' sava kuşkuyla yaklaşmak gerekiyordu. Böylece, Savaştan hemen sonra törel düşünbilimin bildik tüm konu başlıkları ile sorunlarını ayrıntılara inerek yeniden gözden geçirmeye başladım. Ekonomi ile siyasa kuramları yanısıra, daha dar anlamdaki törel kuramları da, artık tüm çalışmalarımı yönlendiren ilkere dayanarak Aynı başlık altında ele aldım.

Öncelikle, düşünbilimin bu konu başlıklarını ve sorunlarını, her birinin kendine ait bir tarihi olduğunu vurgulayarak ve bu tarih biraz olsun bilinmiyorsa, anlaşılmaz olacaklarında ayak direyerek, 'tarihsel' adını verdiğim bir işlemden geçirdim. İkincisi, bunlara 'çözümleyici' dediğim başka bir biçimde yaklaşmayı denedim. Benim anlayışıma göre, tek bir eylem ve hep aynı eylem, salt ve yalın bir eylem olarak 'törel' bir eylem, bir kural açısından bakıldığında 'siyasal' bir eylem ve aynı zamanda, bir amaca ulaşma yolu olarak 'ekonomik' bir eylem oluyordu. Böylece, töre sözcüğünün daha geniş anlamıyla, töre kuramının sorunları şu öbeklere ayrılabiliyordu: (a) dar anlamıyla töre kuramının sorunları, başka deyişle, yalın haliyle eyleme ilişkin sorunlar, (b) siyasa kuramının sorunları, başka deyişle, kuralları koyan, onlara uyan ya da karşı çıkan eylemlere ilişkin sorunlar, (c) ekonomi kuramının sorunları, ya da kendi ötesindeki amaçlara ulaşabilme ya da ulaşamama eylemine ilişkin sorunlar.

Ben, tek başına törel eylemlerin, tek başına siyasal eylemlerin ya da tek başına ekonomik eylemlerin varolmadığı düşüncesinden yanaydım. Her eylem törel, siyasal ve ekonomikti. Ama eylemler üç ayrı öbeğe –törel, siyasal, ekonomik– ayrılamayacağından, bu üç özellik, onların törel, siyasal ve ekonomik olma nitelikleri birbirinden ayırdedilmeli ve örneğin, eylemin törelliğini anlatacağım

derken ekonomik yönünü anlatan yararcılıkta olduğu gibi biribiriyle karıştırılmamalıydı.

1919'da verdiğim derslerde bu konuyu ana çizgileriyle böyle ele aldım. Pembroke College'deki yaşamımın kalan bölümünde derslerimi her yıl, yeniden gözden geçirilmiş biçimiyle sürdürdüm. Az önce betimlediğim çizem, düşüncelerimde tarihle düşünbilimin arasındaki *rapprochement*'ın eksiklerle dolu olduğu bir devreyi tasarımlıyor. Bu kitabın önceki bölümlerini anlamış olan her okur, zamanla düşüncelerimde ne türlü değişiklikler yaptığımı kendisi görecektir.

Kuram ile uygulama arasındaki *rapprochement*'ın da aynı derecede eksiklikleri vardı. Artık bunları karşılıklı bağımsız olarak düşünmüyordum: Aralarında yakın ve karşılıklı bir bağıntı görüyordum. Düşünce, düşünenin eylem deneyimlerinde öğrendiklerini temel alıyor, eylem de eyleyenin kendini ve dünyayı düşünüş biçimine dayanıyordu. Bilimsel, tarihsel ya da düşünsel düşünmenin de 'törel' olduğu kadar 'anlıksal' niteliklere de dayandığını, 'törel' güçlüklerin yalnızca 'törel' zorlamayla değil, açık seçik düşünmeyle de üstesinden gelinmesi gerektiğini çok iyi biliyordum.

Ama benim değindiğim, kuram ile uygulamanın, kılgısal değil yalnızca kuramsal bir *rapprochement*'ıydı. Gündelik yaşamımı, bu yaşamın ana kaygısının kılgısal değil de kuramsal olduğuna inanıyormuş gibi sürdürüyordum. Alışkanlıklarım insanoğlunun kabaca, düşünürler ve eylemciler olarak ikiye bölünmesi üstüne kurulduğu sürece, törel düşünü yeniden kurma girişimimin eksik kalacağını göremiyordum.

Bu ayrım, günümüzde de hiç sorgulamadan benimsediğimiz birçok ayrım gibi Ortaçağdan kalmaydı. Ben bir üniversitede çalışıyor, orada oturuyordum. Üniversite, temelini Ortaçağ düşüncesinden alan, yaşamı ve işleri, eski Yunan'da yapılan bir ayrımın Ortaçağ yorumuyla kuşatılmış bir kurumdur. Bu ayrım, iki ayrı uzmanlık arasındaki bölünme, düşünsel yaşamla günlük yaşamın biribirinden ayrılmasıydı.

Şimdi o günlerden bugüne değin yaşayakalmış olan bu duruma karşı üç ayrı tavır geliştirmiştim. Birinci R. G. C., kendi düşününde bu bölünmenin yanlış olduğunu, 'kuram' ile 'uygulama'nın, karşılıklı bağımlı olduklarından, değişik öbeklerin uzmanlaşmış işlevleri olarak birbirinden ayrı tutulduklarında, her ikisinin de çıkmaza gireceğini biliyordu.

İkinci R. G. C., gündelik yaşamının akışı içinde bu görüşe geçerli ve sağlam gözüyle bakıyordu. Meslekten bir düşünür olarak yaşıyordu ve fakülte kapısından içerisi, gündelik yaşamın işlerinden uzaklığın ve bu yaşamı umursamazlığın simgesiydi onun için. Düşünümle alışkanlıklarım işte böyle çelişki içindeydi. Kendi düşünüme inanmaz gibi yaşıyordum. Gerçekte olduğum şeyi yadsır gibi, meslekten bir düşünür değilmişim gibi yürütüyordum düşünümü. Karım da aynı şeyi söylüyordu bana, benim de bu işe çok canım sıkılıyordu.

Ama bu çelişkinin altında üçüncü bir R. G. C. vardı. Meslekten düşünürlük, olanca uygunsuzluğuyla ona kimileyin gülünç kimileyin de iğrenç gelen, ardına saklandığı bir kılık değişikliği oluyordu. Bu üçüncü R. G. C. bir eylem adamıydı; daha doğrusu, düşünürlükle eylemciliğin arasındaki ayrımın yittiği bir yerdeydi. Yakamı uzun süre bıraktığı görülmemiştir. Uykusunda öteki yanına döner, gündelik yaşamının dokusunda çatlaklar oluştururdu. Düş kurar, düşleri benim düşünümde buzsullaşırdı. Uslu uslu yatamayıp da öğretim üyesi oyunumu bozduğu zamanlar, üniversiteyle bağlarımı kopartırdım. Kendi yöreme döner, o yörenin eski yapıtlar derneğinde konuşmalar yaparak yatıştırırdım onu. Bastırılmış bir eylem adamı için alışılmadık bir 'istim atma' biçimi gibi görünebilir bu ama çok etkin bir yoldu. Dinleyicilerimde tarihsel çalışmalara karşı istek uyandırmakta ve kendimi de onların yol göstericisi konumuna oturtmakta en ufak bir güçlük çekmedim. Bu istek ve heyecan, başarılı bir siyasacının konuşmalarıyla dinleyicilerde uyandırdığı, kendi kişiliğine ve siyasasına yöneltilen coşkudan ilkece değişik değildi. Kimi zaman bu üçüncü R. G. C.'un uykusundan fırlayıp gerekeni yaptığı da olmuştur. 1914 Ağustosu başlarında bir gün Northumberland kömür işçilerinden oluşan, içlerindeki yurtseverlik ateşi tutuşmuş bir kalabalık, tepedeki 'eski Roma öreninde' bir Alman casusu olduğuna karar verdikleri birini gördüklerinde yaptığı gibi.

Üçüncü R. G. C., ne zaman Marks okumaya kalkışsam ayağa dikilip uykulu bir sesle destek verirdi. Marks'ın ne fizikötesi ne de ekonomi görüşleri inandırıcı gelmiştir bana. Ama Marks bir kavga adamıydı, üstelik de tam bir kavga adamı; bununla da kalmıyor, kavgasını düşünür olarak sürdürüyordu. Düşünü inandırıcı olmayabilir; ama kimin için? Hangi düşün olursa olsun, çözmeye kalkıştığı sorunu yanlış anlayan herkese, yalnızca inandırıcılıktan uzak değil saçma bile görünür. Marks'ın düşünü 'kılgısal' bir soru-

nu çözmeye yönelikti. Kendisinin de söylediği gibi bu düşün, 'dünyayı iyiye götürmek' işini üstlenmişti. Bu yüzden, Marks'ın düşünü, dünyayı düşün yoluyla iyiye götürme isteğini paylaşan demeyeceğim ama en azından bu isteği akılcı bulanlar dışındakilere kaçınılmaz olarak saçma görünecekti. Benim kendi düşünsel eleştiri ilkelerime göre, kuramla uygulama arasına kesin bir çizgi çeken 'gerçekçiler' gibi, ya da John Stuart Mill örneği, bırakın herkes dilediğini düşünsün çünkü zaten ne düşündüklerinin çok da önemi yok diyen erkinciler yani 'liberaller' gibi kaçak dövüşen düşünürlere Marks'ın düşününün saçma gelmesi kaçınılmazdı. Marks'ınki gibi gözünü budaktan sakınmayan bir düşünü eleştirebilmek için, en azından, gözünü budaktan sakınmayan düşünme biçiminin yasal olduğunu kabul edecek derecede gözünü budaktan sakınmayan bir düşünür olmanız gerekir.

Birinci ve üçüncü R. G. C.'lar bu tür bir düşünden yanaydılar. Düşünün, fakültelerinin kapısı ardında güvenlik içindeki meslekten düşünürlerin gönül eğlendirecekleri bilimsel bir oyuncak olmasını istemiyorlardı. Bir silah gibi kullanılabilecek bir düşündü istedikleri. Buraya değin Marks'la aynı düşüncedeydik. Belki de aramıza girip daha yakınlaşmamıza engel olan, eğitimci ya da meslekten düşünür, ikinci R. G. C.'du.

Siyasal tavrım öteden beri, İngiltere'de demokratik, Avrupa'da liberal dedikleri tutum olmuştur. Kendimi, oy hakkı olan her yurttaşın, mecliste bir temsilci seçme görevini de yüklendiği bir siyasal dizgenin bir birimi olarak görmüşümdür. Geniş bir haklar açılımı, özgür basın, evrensel olarak benimsenmiş konuşma hakkı sayesinde hiçbir kesime devlet eliyle baskı yapılmayacağını ya da yakınmaların çaresi bulunmasa bile biraz olsun yatıştırılabileceğini, bütün bunların devletçe sağlanabileceğini düşünüyordum. Demokratik dizgenin yalnızca bir yönetim biçimi olmakla kalmayıp, ulus çapında bir siyasal deneyim okulu olduğuna inanıyordum. Bence, yetkeci bir yönetimin elindeki güç, siyasal eğitimden geçmiş kamuoyuna dayanan bir yönetiminkiyle boy ölçüşemezdi. Bir yönetim biçimi olarak demokrasinin özü, çeşitli siyasaların açık havada olgunlaştırıldığı bir fidanlık olmasındaydı, yoksa edilgen alıcı durumunda bir ülkeye hazır kesim siyasalar dağıtan bir postahane değil.

Bunları çok büyük erdemler olarak görüyordum. Bugüne değin kurulmuş siyasal dizgelerin hepsinin özelliklerinden daha büyük olan ve yurttaşları kandırmak, sorumsuz bir arabozucunun

uydurduğu hazır kesim siyasaları onlara dayatmak istedikleri için, onları 'hantallık' ve 'işe yaramazlık'la suçlayan kimselere karşı savunulmaya değer erdemlerdi bunlar. Kuşkusuz, Marks'ın bu düzene, işi gücü anamalcıların işçiler üstünde uyguladıkları baskıya bir yasallık kılıfı geçirmek olan bir tür dolandırıcılık gözüyle baktığını biliyordum. Bu tür baskının varlığından ve büyük ölçüde yasallaştırıldığından haberim olmasına karşın, demokratik bir yönetimin görevinin, bu tür şeylerin kökünü kazımak olduğuna inanıyordum.

Anayasamızın yanlışlıkları olduğunun ayırdındaydım. Bu yanlışlıkların bulgulanması ve düzeltilmesi tek tek seçmenlerin üstüne düşmüyordu, yönetimlerin işlevleri arasındaydı. Çünkü bu dizgenin kendi kendini düzelten bir niteliği vardı, yasama erkiyle kendi yanlışlıklarını iyileştirme görevini üstlenmişti. Kendi kendini besleyen bir dizgeydi. Meclis üyeleri seçmenler arasından ve seçmenlerce seçiliyordu. Dizgenin daha üst basamakları da bu üyelerle dolduruluyordu. Böylece tek tek seçmenler, siyasal görevlerini aksatmadan, kamuoyunda beliren soruların sürekli ayırdında oldukları sürece, herhangi bir durumda oylarını kullanırken ulusun bir bütün olarak yararını gözeterek karara vardıkları sürece, bu seçmenlerin temsilcilerinin de yetersiz bilgilendirilmesi gibi ya da işlerini gereği gibi yürütebilmelerini sağlayacak kamu yararına duygulardan paylarını yeterince almamış olmaları gibi çekinceler en aza iniyordu. Oy çokluğu ilkesinden dolayı, herhangi bir aşamada birkaçı bilisiz kalır ya da yoldan çıkarsa bunun bütüne dokuncası görülmüyordu. Çoğunluk, yapılması gereken şeyler konusunda yeterince iyi aydınlatılmışsa ve kamu yararının yeterince bilincindeyse, aptallarla alçaklar eleniyorlardı.

Oysa seçmen kitlesinin çoğunluğu, kamuoyunu ilgilendiren sorular konusunda iyice aydınlatılmayacak olsa ya da bu sorulara karşı takındıkları tavırlarda yozlaşmalar oluşacak olsa tüm dizge alaşağı oluverirdi. Yozlaşma ile, ulusun bir bütün olarak yararına yöneltilmemiş, yalnızca kendi sınıfları, kesimleri ya da bireylerinin yararını gözeten bir siyasa geliştirmek demek istiyorum.

Birinci durumda, 1890'larda bir kötüye gidiş sezinledim. Viktorya çağı gazeteleri okurlarına kamuoyunu ilgilendiren konularda eksiksiz ve kesin bilgi vermeyi öncelikli işleri sayıyorlardı. Sonra *Daily Mail* çıkmaya başladı. 'Haber' kavramının, seçimlerde oyunu akıllıca kullanmak isteyen bir okurun bilmesi gereken olgular demek olan eski anlamını yitirmesine ve eğlendirici her türlü

olgu ya da kurmaca gibi yepyeni bir anlam kazanmasına yol açan ilk İngiliz gazetesiydi bu. Böyle bir gazete okuyan seçmen, artık kendisine oy kullanmayı öğretmiyordu. Oy kullanmamayı öğretiyordu; çünkü artık 'haber'i, içinde eyleme gireceği bir durum olarak değil, boş zaman dolduracak bir gösteri olarak düşünmeyi öğretiyordu kendisine.

İkinci durumda, yozlaştırıcı etkileri oldukça geç ayırmsadım. Campbell-Bannerman bakanlar kurulu yönetimindeki Güney Afrika yerleşimi inandığım ilkeleri sergileyen iyi bir örnekti. Bunları İngiliz siyasasının ilkeleri saymakla yanılmadığının kanıtıydı üstelik. Onların ardılı olan Asquith'in ilk bakanlar kurulunun toplumsal yasama biçimi, onaylanmayacak bir yönetim değildi. Gelgelelim, tanıtım biçimi, seçmenlere 'dört koyun, dokuz alın' diye umut vermesi, aynı ilkelerin yadsınmasıydı. Bay Lloyd George bence, seçmen kitlesinin yozlaştırılmasında, *Daily Mail*'den sonra ikinci dönüm noktasıydı. Bu yozlaştırıcı etkilerin her biri, yüzyılımızın ilk çeyreğinde büyük bir ivme gösterdi.

Savaştan sonra iki güçlü rakip demokratik dizgenin yerine göz dikmeye başladı. Bu dizgedeki iki öğenin her birini, bir rakip almıştı. Demokratik gelenek, Locke anlayışına uygun bir özel iyelik temeline oturttuğu, temsilci kurumlardan oluşan ve bir bütün olarak ulusun yararını gözeten bir dizge kurmuştu. Öte yandan ise Marks'ın oluşturup yazmasından beri kağıt üzerinde varolan, Rus devriminden sonra da siyasal bir olgu olarak yaşama geçen, aynı amaca yönelik ama değişik bir başlangıç noktası olan bir dizge vardı. Toplumcular (terimi Marksçı Toplumculuk anlamında kullanıyorum), halkın tümü için toplumsal ve ekonomik iyileştirilmeyi amaçlayan demokratik gelenekle aynı düşüncede birleşiyorlardı ama bu amaca, 'üretim araçlarının' ortaklaşa iyeliği yoluyla ulaşmayı öneriyorlardı. Sonra İtalya'da Faşizm, Almanya'da Nasyonel Sosyalizm ortaya çıktı. Bunlar da özel iyeliği ana ilke olarak almakla demokratik gelenekle ortak bir noktada birleşiyorlardı gerçi, ama bu iyeliği korumak için demokratik yönetimin yalnızca siyasal kurumlarını atmakla kalmadılar, bu kurumların yöneldiği toplumsal ve ekonomik iyileştirmeyi tümüyle bir yana bıraktılar.

Demokratik gelenekle Toplumcular arasında açılan gedik, bir siyasa ayrımı değil olgusal bir ayrımdı. Çağcıl Avrupa toplumunun, olanca güçlerini, birşeyler edinmeye odaklayan kişilerle, bir şeyler yapmaya odaklayanlar diye ikiye ayrıldığını kimse yadsıya-

maz sanırım. Bunlara sırasıyla anamalcılar ve işçiler diyelim. Anamalcıların hepsi de bir şeyler yaparlar, işçilerin hepsi de bir şeyler edinirler ama bu gerçek, aralarındaki ayrımı ortadan kaldırmaz. Eğer bir kişi için belli şeylerin iyeliğini edinmek yaşamsal önem taşıyorsa, öte yandan, belli etkinlikleri sürdürmek görece daha önemsizse, bu kişi, ne denli çalışırsa çalışsın bir anamalcıdır. Tersi geçerliyse, ne çok mal varlığı olursa olsun işçidir.

Toplumculara göre, çağcıl Avrupa toplumunda, bu iki 'sınıf' arasında bir 'sınıf savaşı' sürmekteydi ve meclisle yönetilen ülkeler bu savaşı yalnızca değişik bir kılığa büründürüyor ama altedemiyordu. Demokratik gelenek, meclis ve ona bağlı kurumların, konuşma özgürlüğü ve açıkça tartışma yoluyla her türlü sınıf savaşı eğilimini yokedecek biçimde davrandığını öne sürüyordu. Sözcüleri, açıkça benimsedikleri aldatma siyasalarına uygun olarak, yadsıyor olsa da, Faşizm bu noktada Toplumcularla birleşiyordu. Ama Toplumculuk sınıf ayrımının ortadan kaldırılmasını sağlayacak bir işçi sınıfı utkusu ile sınıf savaşına bir son vermeyi umarken, Faşizm bu savaşı işçileri sürgit egemenliği altında tutmayı amaçlayan bir anamalcı utkuyla sürdürmeye çalışıyordu. Nasyonal Sosyalizm, Faşizm'in yerel bir Alman çeşitlemesinden başka birşey değildir.

Faşizmi anlatmanın en iyi yolu, onu anamalcı Toplumculuk olarak tanımlamaktır: Toplumcu düzeneğin, asal amaçta bir değişiklikle, yeniden biraraya getirilmek üzere altüst edildiği bir dizge, başka deyişle, anamalcıların anamalcı olarak kalma isteği. Yönetimdekiler bu güçlü isteği doyurabilmek için, meclisle yönetilen devletlerin koydukları vergilerden ve uyguladıkları denetimden kat kat fazlasını sus payı olarak Faşist devlete vermeye hazırdılar. Toplumculukta asal amaç ulusun bir bütün olarak toplumsal ve ekonomik kalkınmasıydı. Bununla karşılaştırıldığında, Faşizmin ateşleyici gücünün hiç de saygın olmadığı ortaya çıkıyordu ve başka bir kılığa sokulması gerekiyordu. Uluslararası nefret ve kıskançlık aldatmacası ardına gizlenmesi bu yüzdendir.

Gerçekte, Faşizmin uluslararası nefretle bağdaşan bir yanı yoktu. Ulus değil sınıf düşüncesi üstüne kurulmuştu; açıksözlü olabilseydi, Komünist Bildirgeye, 'Dünyanın bütün anamalcıları, birleşiniz!' çağrısıyla karşılık verirdi.

Ama Faşizmin dürüstlük yetisi yoktu. Temelde Faşizm, Toplumculuğun silahlarını kullanarak ona karşı savaş açma girişimi olduğundan, sürgit kendi içinde tutarsızdı. Bir zamanlar sonradan

Faşist olan, son derece yetenekli ve önemli bir düşünür vardı. Düşünür olarak bu seçim onun sonu oldu. Kökleri bu denli bulanık olan bir inanca sarılıp açık seçik düşünebilme yetisini kaybetmemek kimseye vergi olamazdı. Faşizmin büyük yandaşları, kitleleri duygudan duyguya sürükleme uzmanıdırlar; daha kıyıda köşede kalmış olanlar ise yönlemlere başvuran taktikçiler ve dolancı düzencilerdir.

Bütün bunları bildiğimden ve birtakım yozlaştırıcı etkilere karşın gerçek demokratik geleneğin benim ülkemde hâlâ sürdüğünü düşünerek Toplumculuğu, asal işlevi sınıf savaşlarına karşı mikrop öldürücü etkisi olan meclisle yönetim dizgesinin hâlâ işe yarayabilecek durumda olduğu gerekçesiyle reddediyordum. Faşizmi ise, Toplumculuğun en kötü özelliklerinin tutarsız bir karikatürü olduğu için reddediyor ve demokratik gelenekten yana çıkıyordum.

"Beni bu İspanyol mide yarası mahvetti", demiş Napolyon. 1930 ile 1931'de İspanya'da birçok yeri gezmiştim. 1931'de devrimci devinimin her yanı tuttuğunu görmüştüm. Bu devinim en düzenli biçimiyle sürdürülmekteydi. Arkadaşlarımla ben, bir yerde olsun, tek bir şiddet edimini duymadığımız, görmediğimiz gibi, bu tür eylemlerin yapıldığı doğrultusunda bir kanıta da rastlamadık. Bir kasabada, ak giysileri içinde çocukların şarkılar söylediği, büyüklerinin de onları kenardan saygıyla, ilgiyle ve çıt çıkarmadan izlediği bir gösteriyi, dini bayram şenliği sanarak seyretmiştik. Sonradan, bir şarapçıda radyodan, Canterbury Katedralinden yapılan akşam duası yayınını dinlerken aklımıza geldi, bizimle içkilerini içenlere hangi bayram olduğunu sorduk. 'Ne bayramı?' dediler. 'Devrimdi bu'.

İngiltere'den bize yazan arkadaşlar, gazetelerde anlatılan, devrimle birlikte süren kıyıcılıklar arasında güvenliğimizden korktuklarını belirtiyorlardı. Dine karşı açtıkları savaşta kana susamış Komünistlerin acımasına bırakılmıştık. Ama ortalıkta ne kıyıcılık vardı ne de kulağımıza ya da gözümüze çarpan bir Komünist oldu. Gördüklerimiz, bir meclis yönetimi kurmaya çalışan demokratik kafalı kişilerdi. Dine karşı savaş söz konusu değildi, kilise ve siyasa efendilerinin siyasal yaşamda kurdukları egemenliği süpürüp atma çabasıydı. Bu arada Kilise, uğradığımız her yerde tanık olduğumuz gibi, dinsel işlevlerini kesintiye uğramadan sürdürüyordu; ne yapılarına ne de çalışanlarına ilişen vardı.

O zamanlar İngiliz gazetelerinin İspanya'da olup bitenlerden

böylesine yanlış bilgilendirilmiş olmalarına gülünçlük gözüyle bakıp ötesini düşünmedim. Başka bir açıklama olasılığı aklımın ucundan bile geçmedi. Hangi açıklamanın doğru olduğunu bilmiyorum. Gazetecileri etkisi altına alan bu bilisizlik salgınının belli bir siyasaya dayanak hazırlaması belki rastlantıdan başka bir şey değildi. Bu siyasa sonraları Britanya basınının büyük bölümünü, okurlarını İspanya Cumhuriyeti'nin niteliği konusunda (devletin yönlendirmesiyle kuşkusuna kapılmamak elde değil) bilerek aldatmaya itecekti. Ya da belki bu siyasa önceden, daha 1931'de belirlenmiş, yönlendirmeler yapılmıştı bile.

Birkaç yıl sonra, İspanyol İç Savaşı başladı. İşten el çektirilmiş askeri efendilerin, onları yerlerinden eden demokratik düzene karşı başkaldırısıydı bu savaş: bir ulusun ordusunun o ulusun halkına ve onların doğru dürüst kurulmuş hükümetine karşı başkaldırısıydı. Doğru dürüst kurulmuş derken, İngiliz düşüncesine göre konuşuyorum. İngiliz siyasal geleneğine inancı olan her İngiliz yurttaşı, gerçeği bilse, başkaldıranlara karşı İspanyol yönetimine yardım etmeyi isterdi. İstenen yardım çok azdı; eşit koşulların dürüstçe sağlanması yetiyordu. Yönetim kendisine bir ordu toparlayıp donattı mıydı, başkaldıranların ölüm fermanı mühürlenmiş demekti.

Britanya'nın 'Ulusalcı' yönetimi bunu engelledi. İspanya'ya, savaşa katılacak insan gücünün ve savaş gereçlerinin sokulmasını yasaklamak demek olan bir 'içişlerine karışmama' siyasasını kendisi benimsediği gibi, birtakım başka ulusları da bu doğrultuda zorladı. Şimdi, eğer bir ülkede ordu silahlanmamış bir yönetime başkaldırmışsa, bu yönetim de öz savunması için silahlanmaya çalışıyorsa, bu ülkeye silah dışsatımına ambargo konmasının başkaldıranlara yardım etmek olduğunu anlamak için çok da keskin bir anlayış gerekmez. İngiltere halkı, yönetimlerinin 'içişlerine karışmama' maskesi altında başkaldıranlardan yana olmak üzere işe karıştığını, üstelik bunu son derece etkin bir biçimde yaptığını görüyordu. Onları susturmak için, Komünizmi ve yanlış haber niteliğini birkaç yıl önceki deneyimimden adım gibi bildiğim, komünist kıyıcılığını anlatan öykücükler yayan bir basın savaşımı usuldan usuldan başlatıldı. Başarılı da oldu. İngiliz siyasal geleneğine inancı olan kişiler Komünistleri ve kıyımları onaylamazlar. İspanyol yönetimine duyulan yakınlık, gösterilen anlayış gözle görülür biçimde sararıp soldu. Kuşkusuz, diyordu herkes, başkaldıranların yönetime karşı yol almasını sağlayan şey bizim attığımız 'içişlerine

karışamama' kazığı oldu; gelgelelim, yönetimin kazanmasını gerçekten istiyor muyduk bakalım?

Herkes başkaldıranların önderinin, İtalyan ve Alman buyurganlarının maşası olduğunu biliyordu. Bu ikisi, 'içişlerine karışmama' konusunda ne denli ağız yapsalar da, bir yandan da onu, insan gücü ve savaş gereçleriyle hiç durmadan besliyorlardı. Herkes, onların bu davranışının, Akdeniz'deki ordugüdümsel dengenin, İngiliz bakış açısından bakıldığında gittikçe kötüye giderek bozulmasına yol açtığını biliyordu. Biri kalkıp da buna dokunduracak olsa, Britanya'nın 'Ulusalcı' yönetimi yanıtlıyordu hemen, 'Bize güvenin, ne yaptığımızı biliyoruz. Size barışı sağladık'. Bu yanıt da, bir kez daha, başarılı oluyordu. Seçmen kitlesi, savaştan kaçınıldığı sürece her şeyi göğüslemeye hazırdı. Ama, ne o zamanlar ne de daha sonra, bir savaş olasılığının kanıtı gösterilebildi. Bu iki buyurganın ya da yalnızca birinden birinin, Britanya yönetimini, 'içişlerine karışamama' siyasasını benimsemeye, savaş konusunda gözdağları vererek zorladıkları kanıtlanamadı. Kendilerinin böyle bir siyasayı ayaklar altına alan davranışlarının üstünü aynı türden gözdağlarıyla örttüklerini kanıtlayan bir şeyler de gösterilemedi. Britanya yönetiminin kendi yurttaşlarının İspanyol yönetiminin yanında savaşa katılmak üzere başvurularını, ister yasal ister yasadışı olsun, her yoldan engellemekten vazgeçecek olsa, barışı çekinceye atacağı yolunda hiçbir kanıt ortaya çıkarılamadı.

Bu tür şeyler hiç kanıtlanamadı; doğrulanmaları için elle tutulur kanıtlar gösterilmedikçe, bunlar o zamanlar kimsenin inanmayacağı, kimsenin hiçbir zaman inanmayacağı şeylerdi. Ama 'Ulusalcı' yönetimin, kendi siyasasını yıllar boyu sarıp sarmaladığı (bir alay laf salatası yapıp hiçbir şey söylememeyi başaran Ramsay MacDonald'ın boş böbürlenmeleriyle başlayıp, ağzından kendisinin ne dürüst bir adam olduğu ve herkesin ona ne denli güven duyması gerektiği dışında çok bir şey çıkmayan Bay Baldwin'in 'güvenilir adam aldatmacası' yöntemleriyle süren) gizlilik havası öylesine yoğundu ki, kimse hükümet sözcüsünden, bunların kanıtlarını göstermek şöyle dursun, bu tür konulara değinmesini bile beklemiyordu. Hiçbir şey açıkça söylenmiyor, çok şey sezdiriliyordu.

Hiçbir şey söylenmemekle birlikte çok şey yapılıyordu. 'Ulusalcı' yönetim kendi siyasasına ilişkin bir şey belirtmediğinden, ben de eylemlerini kanıt olarak kullanıp siyasalarının ne olduğunu

bundan çıkarsama gereğini duydum. Bunu yapmak güç olmadı. Kanıtları yorumlamayı bilen biri için, eylemlerinin tek bir açıklaması vardı. Başkaldıranların kazanmasından yanaydılar ve bu gerçeği seçmen kitlesinden saklamak istiyorlardı. Kendilerinin yardımı olmadan başkaldıranların kazanamayacağını biliyorlar, bu yüzden onlara yardım ediyorlardı. Başkaldıranların Britanya'nın çıkarlarına ciddi biçimde zarar vermeden kazanamayacağını biliyorlar, bu yüzden bu çıkarları gözden çıkarıyorlardı.

Başkaldıranların başarısı için niye böyle istekliydiler? 'Komünist çekincesi' yüzünden olamaz çünkü 'Ulusalcı' yönetimin yılmaz destekçisi, her zaman olduğu gibi hâlâ kamuoyunun aklını yozlaştırma çabasının yılmaz işçisi, eski dostum *Daily Mail* gazetesi İspanyol yönetimine 'Kızıl' yani Komünist diye değinme alışkanlığını sürdürmesine karşın, kendisi de İngiliz yönetimi de, İspanya'nın hiç de Komünist bir devlet değil, meclisle yönetilen demokratik bir düzen olduğunu, örneğin, Señor Negrin hükümetinde, partisi genel demokratik ilkelere bağlılık bildirgesine katıldıktan sonra yönetime katılabilen yalnızca bir tek komünist olduğunu biliyorlardı. İspanyol İç Savaşı düpedüz, Faşist buyurganlıkla, meclise dayalı demokratik yönetim arasındaki kavgaydı. Britanya yönetimi, büründüğü türlü kılıkların ardında, Faşist buyurganlığın bir partizanı olduğunu açıkça ortaya koymuştu.

1938'in başlarında, bunu açıkça anladığımda, bu yönetimin üyelerinin yaptıklarının tek tek ne derece ayırdında olduklarını belirleyememiştim. Yineleyeyim, Faşizm kafa bulandırıcı bir şeydir. 'Ulusalcı' yönetimin benimsediği siyasanın, Faşist güçlere yaltaklanma ve ülkeye neler yaptıklarını söylememekte direnme siyasasının, bu yönetimin kendi amaçlarını açık seçik saptamış olmasına ve ülkenin gözünde bu amaçların ne tür bir tiksintiyle karşılanacağının çok iyi bilincinde olmasına, bu yüzden de, bu konuda ülkenin aldatılmasındaki kararlılığına bağlanamayabileceğine inanmak daha kolayıma geldi. Sinsice hayranlıklar ve birtakım nedeni araştırılmamış ürkeklikler, sakat bir sorumluluk duygusu ve doğruluğa yöneltilmiş belli belirsiz, kimileyin işlerliği bile olmayan bir saygı ile birleştirildiğinde istemdeki bönlük, anlıktaki güçsüzlük böylesi bir siyasaya yol açmış olabileceği geliyordu akla. 1937 yılında ya da 1938 yılı başlarında biri çıkıp başbakana, Dr. Johnson'ın Thames'deki kayıkçıya verdiği, tam yerine oturan yanıtı anımsatan bir biçimde, 'Beyefendi, hükümetiniz ulusal çıkarları savunamama görünümü altında, Faşist bir devrimi yönetmektedir'

diyecek olsa, sanırım, başbakan hiç duraksamadan, olanca içtenliğiyle bu suçlamaya karşı çıkardı.

1938'deki olaylar bana, 'Ulusalcı' yönetime ilişkin daha önce bilmediğim bir şey öğretmedi. Bu yıla, içimde iki gelişme beklentisiyle başladım: Başbakanla meclis yönetimi arasında açık bir çatışma, İspanyol çözümünün başka bir yerde daha çarpıcı biçimde yinelenmesi: Bir Faşist devletin saldırganlığı, Britanya yönetiminin, kendi halkı arasında, bir savaş öcüsü ardına gizleyerek yürüttüğü destekle başarılı kılınıyor.

İlk beklentim yaz başlangıcında gerçekleşti. Bakanlar kurulu söz birliği ederek hükümetin yeniden silahlanma izlencesini yürütmekteki zaten dillere düşmüş beceriksizliğine yöneltilen meclis eleştirilerini bastırmak için, meclis yönetiminin sağladığı ayrıcalık kurallarını açıkça çiğneme girişiminde bulundu. Yapılanları eleştirme yürekliliğini göstermiş olan meclis üyesi Bay Sandys'e Resmi Gizlilik Yasası gereğince soruşturma açılacağı yolunda gözdağı verildi. Yönetim yandaşı gazeteler, sorunun üstünü özenle kapayıp yatıştırdılar gerçi, ama olup bitenlere şöyle ya da böyle ulaşabilen herkes, bunun Faşist bir bakanlar kurulu ile yönettiği ülkenin demokratik meclisi arasındaki savaş demek olduğunu biliyordu.

İkinci beklentim Eylül ayındaki Çekoslovakya bunalımı sırasında gerçekleşti. Britanya başbakanı biribiri ardından Berchtesgaden, Godesberg ve Münih'e uçtu, her seferinde cebinde Alman buyurganının emirleriyle dönerek ülkesinin siyasasını, meclisin, kimi kez de bakanlar kurulunun arkasından, bu emirlere uygun biçimde gizlice değiştirdi.

Bu yüzden bence, 'Ulusalcı' yönetimin yüzüstü bıraktığı Habeşistan ile İspanya'dan sonra aynı siyasa doğrultusunda yüzüstü bıraktığı Çekoslovakya üçüncü bir örnekten başka bir şey değildi. Beni, olup bitenlerden çok, yapılanların hangi yönteme göre gerçekleştirildiği ilgilendiriyordu: Ülke çapında özenle yürütülen savaş öcüsü korkusu, bunun yanısıra devlet eliyle başlatılan gaz maskeleri tartışmaları ve başbakanın Münih'e uçmadan iki gün önce radyodan halkına duygusal seslenişi, ertesi gece mecliste özenle sahneye konan çığrından çıkmış bir tartışma. Bunların hepsi Faşist buyurganlığın yöntemleri ve Faşizmin yerleşik geleneğinin bir parçasıydı. Bir ayrımla; İtalyan ve Alman buyurganlar kalabalıkları, an, şan ve ulusal büyüme susuzluklarına seslenerek ayağa kaldırırken, İngiltere başbakanı aynı şeyi salt, katıksız deh-

şet duygusuna başvurarak yapıyordu.

Çabalar amacına ulaştı. Bunları yazdığım sırada İngiltere, daha meclis yönetimi ve kurumlarıyla bağlantısını resmen koparmış değil; şimdilik işlerliklerini yitirmelerine göz yummuş durumda. Siyasal bağımsızlığa inancından vazgeçmedi; inandığını ileri sürdüğü şeyin kendisini bir yana attı yalnızca. İmparatorluğunu başkalarına bırakmış değil; yalnızca, İmparatorluğun iletişiminin yönetimini kıskanç ve gözü doymak bilmeyen bir güce devretti. Avrupa'yı ilgilendiren işlerde sesini hâlâ duyurabiliyor; ancak, bu sesi daha da kıskanç ve açgözlü bir başka gücün amaçlarını gerçekleştirmesine yardımcı olmak için kullanıyor.

Bunlar ülkenin bütününün ya da ülkenin hatırı sayılır bir kesiminin isteğine uygun olarak yapılmış değil; ülke oyuna getirildiğinden gerçekleşebildi. VI. Bölümde (sayfa 35) söylediklerimi anımsatmak istiyorum: Yaklaşık yarım yüzyıldır, kamuoyunda demokratik bir toplumun vazgeçilmez besini olan ve onu doğrudan ilgilendiren sorunlara ilişkin, eksiksiz, zamanında ve kesin bilgiden vazgeçme eğilimi uyandıran ve bu tür sorunlara ilişkin karar alırken onu, demokratik bir toplumun kanı canı olan kamu odaklı düşünüş biçiminden kaçınmaya yönelten güçler 'bir kuşak İngilizi eğittiler'; bunu, 'önlerine kişisel çıkarları sererek' (savaşın korkunçluklarına karşı kişisel güvenlik), 'onların duygularına seslenmekte' son derece başarılı olan siyasacıların elindeki kıt akıllı maşalar olsunlar diye yaptılar. Öyle ki, kendileri, çektirdikleri fotoğraflardan, bir buyurganın o çok bildik bakışları ve karşısındakini etki altına alıp uyuşturan gözleriyle ateş püskürebilsin diye, bu kuşağın, ülkelerinin çıkarlarını gözden çıkarmasına, onun saygınlığını ayaklar altına almasına, dünyanın gözleri önünde adına leke sürmesine izin verdiler.

Bu özyaşamöyküsünün üstlendiği iş, ne ülkenin gerçekte ne denli aldatıldığını araştırmak, ne de şu an varılan aldatmacanın daha ne kadar süreceğini sorgulamak. İngiltere'de son zamanlarda olup biten siyasal olayların bir dökümünü yapmıyorum: Bu olayların bana nasıl çarpıp, kendini herşeyden soyutlamış meslekten bir düşünür tavrımı nasıl yıktıklarının bir betimlemesini yazıyorum. Artık gençliğimin kıyıda köşede kalmış diye adlandırdığım düşünürleri, salt bilimsel bir tavırla gündelik işlerden soyutlanmış mesleklerine karşın, yaklaşan Faşizmin tanıtıcıları, benimseticileriydiler. Faşizmin, açık seçik düşünebilme yetisinin sonu ve akıldışılığın utkusu olduğunu biliyorum. Yaşam boyu, ne yaptığımın hiç

ayırdında olmadan, siyasal bir çatışmanın içinde olduğumu, bütün bunlara karşı karanlıklar içinde savaştığını biliyorum. Bundan böyle gün ışığında sürdüreceğim savaşımı.

R.G. Collingwood 20. yüzyılın en önemli tarihçi ve düşünürlerinden biri. 1935-1941 yılları arasında Oxford Üniversitesinde fizikötesi felsefe profesörlüğü yapan Collingwood, Britanya'nın Roma Dönemine ilişkin kazıbilim çalışmalarıyla da konunun uzmanları arasında yer alıyor.

Felsefe ve tarih arasındaki ilişkiyi ortaya koyan ve bu iki disiplinin birbirlerinden ayrı düşünülemeyeceğini savunan Collingwood, kesilip yapıştırılmış bir tarihten değil, tarihin felsefesinden söz ediyor. 1938'de yazdığı *Bir Özyaşamöyküsü*'nde, felsefeye ait her düşüncenin tarihin felsefesi olduğu belirlemesini en parlak biçimiyle ortaya koyuyor.

Bir Özyaşamöyküsü, tarihsel düşüncenin nasıl geliştiğinin, felsefenin tarih içinde nasıl bir yere sahip olduğunun dahice bir anlatımı.

Arkeoloji, felsefe ve tarihin yaşamla buluşma noktası...

TEMA
TÜRKİYE ÇÖL OLMASIN!
(0212) 281 10 27

ISBN 975-363-415-3